

Freie Universität Berlin

Masterarbeit im Fach Neogräzistik

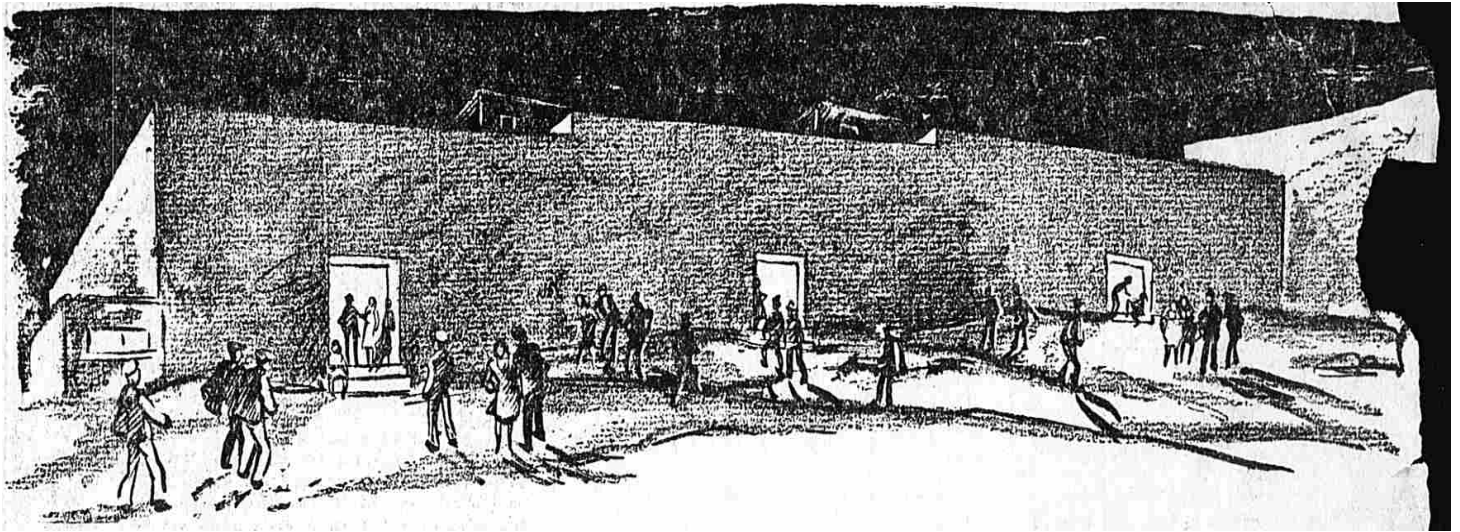
**Αναπαραστάσεις της πόρνης και λόγος για την πορνεία
στο Μεσοπόλεμο:
η περίπτωση των Βούρλων Δραπετσώνας**

eingereicht von: Evangelia Vertoudaki

Prüfer (Betreuer): Prof. Dr. Miltos Pechlivanos

Prüfer: Dr. Nikolaos Pissis

Abgabetermin laut Zulassungsbescheid: 30.07.2024

Σκίτσο του Ν. Καστανάκη με όψη της εσωτερικής αυλής του συγκροτήματος των Βούρλων. Από το άρθρο του Σπύρου Κ. Τραυλού, «Μια ρεαλιστική έρευνα: Ο υπόκοσμος του Πειραιώς», *Ελληνικόν Μέλλον*, 26.06.1934.

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων.....	2
Ευχαριστίες.....	3
Εισαγωγή	4
«Βούρλα, το κάτεργο των ιερόδουλων»	6
Μεσοπόλεμος.....	8
Άσμενες γυναίκες.....	9
Κριτική ανάλυση λογοθετικών πρακτικών	10
Πηγές	12
Βιβλιογραφική επισκόπηση	13
Πολιτικές διαχείρισης της πορνείας 19 ^{ος} – 20 ^{ος} αιώνας.....	18
Διακανονισμός – το σώμα της πόρνης ως σημαίνον ηθικής, ψυχικής και φυσικής νόσου.....	18
Νόμος 3032.....	22
Νοσοκομείο Αφροδισίων Νοσημάτων «Ανδρέας Συγγρός»	23
Ιατρικά φυλλάδια	25
Ο «ψυχολογικός τύπος» της πόρνης	27
Κλείσιμο των Βούρλων.....	30
Καταργητισμός ή πέρα από τον διακανονισμό	33
Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και η Κοινωνία των Εθνών.....	34
Λογοτέχνες στα γράμματα και στον Τύπο.....	39
Αστυνομία Πόλεων.....	47
Ανακεφαλαίωση και συμπεράσματα	50
Αρχειακές πηγές.....	53
Κείμενα και φυλλάδια.....	53
Τύπος και περιοδικά	54
Βιβλιογραφία	55

Ευχαριστίες

Για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας οφείλω να ευχαριστήσω το ίδρυμα DAAD – Deutscher Akademischer Austauschdienst για την υποτροφία που μου παραχώρησε, όπως επίσης και το Ίδρυμα Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού Νίκου και Λίντιας Τρίχα, χωρίς την οικονομική ενίσχυση των οποίων δε θα είχα την δυνατότητα να προχωρήσω και να ολοκληρώσω απρόσκοπτα τις σπουδές μου. Τους ευχαριστώ πολύ για την εμπιστοσύνη.

Για την ψυχολογική και πνευματική στήριξη όλων αυτών τον καιρό της συγγραφής οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στις γυναίκες που στάθηκαν κοντά μου, την Ανδριάνα, την Έλπι, την Ισμήνη, την Bella, και την αδερφή μου, Άσπα.

Ευχαριστώ, επίσης, τον Βασίλη Πισιμίση για την προσωπική επικοινωνία, την ανοιχτοσύνη του και τις χρήσιμες πληροφορίες γύρω από την έρευνα για την πορνεία στα Βούρλα.

Εισαγωγή

«Προχώρησε στην οδό Αγίου Διονυσίου, που είναι προέκταση της Ακτής Κονδύλη. Ερημιά και μισοσκόταδο εξόν από ένα οικοδομικό τετράγωνο δεξιά – κάτι ανάμεσα σπίτι και φρούριο – που καταυγαζόταν από πολλά δυνατά λαμπιόνια. Ήταν οι Δικαστικές Φυλακές, τα παλιά Βούρλα, ο απαισιότερος οίκος ανοχής που υπήρξε στην Ελλάδα. Η Μαρία Μακρή θυμήθηκε τις ιστορίες της κυρά-Φροσύνης, άλλοτε ιερόδουλης στα Βούρλα, και νυν καθαρίστριας σε κάποιο μπορντελοξενοδοχείο της οδού Φίλωνος. Μόνον όποια δεν την ήθελαν τα οργανωμένα σε ιδιωτικές επιχειρήσεις “σπίτια” καταντούσε στα Βούρλα. Νοίκιαζε μια καμαρούλα και δούλευε για λογαριασμό της, δίχως “μαμά”. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική. Μολονότι την τάξη την κρατούσε ιδιαίτερο αστυνομικό τμήμα, εγκατεστημένο μέσα στον πορνοσυνοικισμό, οι κάθε λογής ρουφιάνοι και σωματέμποροι είχαν εκεί το στέκι τους κι εκμεταλλεύονταν τις γυναίκες με τον εκφοβισμό και την τρομοκρατία, κάμοντάς τους το βίο αβίωτο. Ένεκα τούτου, καταπώς είπαμε, μόνον οι απόκληρες της δουλειάς κατέληγαν στα Βούρλα, όταν δεν μπορούσαν να δουλέψουν μέσα στην ασφάλεια του καθιερωμένου μπορντέλου. Τέτοιες λογής γυναίκες δεν είχαν μεγάλες οικονομικές αξιώσεις με συνέπεια το χαμηλό τιμολόγιο να προσελκύει στα Βούρλα τα πιο εξαθλιωμένα υποκείμενα του Πειραιώτικου αντρικού πληθυσμού. [...] Η Μαρία Μακρή συλλογίζεται πως τα Βούρλα καταργήθηκαν για τα μάτια του κόσμου: για να μη φαίνεται τόσο προκλητικά ο ξεπεσμός της γυναίκας. Τίποτα όμως δεν άλλαξε. Οι γριές και οι κακοσούσουμες, αντί να δουλεύουν συγκεντρωμένες σε κοινόβιο, ξεποδαριάζονται στα πεζοδρόμια, να ψωνίζουν πελάτες και να τους κουβαλάν στις τράγκες τους, τις εγκατασπαρμένες σ’ όλες τις φτωχογειτονιές της μεγάλης πολιτείας. Την ίδια κακή μοίρα έχουν κι οι καλύτερες, που άλλοτε εργάζονταν άνετα κι αμέριμνα, μέσα στην ασφάλεια των μπορντέλων. (Αυτές τώρα, έπεσαν στην δικαιοδοσία των νταβατζήδων, που άλλοτε μπορούσαν ν’ αποφύγουν). Εκεί που τα πράγματα έμειναν παρόμοια, είναι στις “πολύ καλές”, που εξασκούν το επάγγελμα κρυφά, μόνο με πελατεία συστημένη. Σ’ αυτή την κατηγορία ανήκει και η Μαρία Μακρή.»

Απόσπασμα από το «10» του Μ. Καραγάτση, 1964.¹

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια εξέτασης των λογοθετικών και κοινωνικών πρακτικών γύρω από την πορνεία και τις διαφορετικές αναπαραστάσεις της πόρνης που συναντώνται κατά τον Μεσοπόλεμο στην Ελλάδα. Στο κέντρο της ανάλυσης στέκεται η περίπτωση των Βούρλων Δραπετσώνας, ενός «συνοικισμού κοινών γυναικών» που λειτούργησε στην περιοχή από το 1876 έως και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην εργασία εξετάζονται τα Βούρλα ως χώρος εγκλεισμού, παρατήρησης και ελέγχου του σώματος της πόρνης, που, σε συνάρτηση με το Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός, αποτέλεσαν κομβικούς τόπους άσκησης της πολιτικής του διακανονισμού και της αντίληψης περί μη-κανονικότητας και επικινδυνότητας της πόρνης για την υγεία και την ηθική.

Εδώ, πέρα από την αναπαράσταση της πόρνης ως απειλής, θα εξεταστεί και ο τρόπος με τον οποίο τα Βούρλα αποτέλεσαν αφορμή για την έκφραση των καταργητικών ιδεών στην Ελλάδα, υπέρ, δηλαδή, της κατάργησης των οίκων ανοχής. Πίσω από αυτή την κοινωνική πρακτική συναντάται ένα σύνολο αντιλήψεων και αναπαραστάσεων για το σώμα της πόρνης, κατά

---

¹ Μ. Καραγάτσης, *το «10»*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1964, σ. 367.

περιπτώσεις αντικρουόμενων και αντιφατικών μεταξύ τους, των οποίων η εξέταση θα γίνει μέσα από ένα φουκωικό σχήμα ανάλυσης αναφορικά με τη σχέση μεταξύ της γνώσης για το σώμα της πόρνης και της εξουσίας που ασκείται πάνω σε αυτό. Προτεραιότητα είναι, επίσης, η πορνεία στα Βούρλα να γίνει αντιληπτή ως μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου, περιθωριακού και απομονωμένου από την υπόλοιπη κοινωνία, αυτό που στις πηγές αναφέρεται ως «υπόκοσμος του Πειραιά». Η εξέταση του ζητήματος σε συνάρτηση με τις παγκόσμιες εξελίξεις γύρω από το ζήτημα της διαχείρισης της πορνείας, της διεθνούς σωματεμπορίας και του φεμινιστικού κινήματος είναι απαραίτητη για την πιο σφαιρική κατανόηση του θέματος που πραγματεύεται η εργασία.

Σκοπός της προσπάθειας αυτής είναι η κριτική ανάλυση των λογοθετικών και κοινωνικών πρακτικών που αφορούν το σώμα της πόρνης, και συγκεκριμένα των εκδιδόμενων γυναικών στα Βούρλα, και η ανάδειξη των συστημάτων εξουσίας που ασκούσαν έλεγχο πάνω στο σώμα τους. Εδώ θα εξεταστεί με ποιο τρόπο συγκεκριμένα συστήματα γνώσης κατασκεύασαν συστήματα αλήθειας, που με τη σειρά τους γέννησαν και νοηματοδότησαν συστήματα εξουσίας. Η έρευνα, συνολικά, θα προσπαθήσει να απαντήσει στα εξής ερωτήματα: Πως κοιτά η ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου την πόρνη; Ποια θεωρείται πόρνη και πώς ορίζεται αυτό; Πως δομούνται οι λογοθετικές και κοινωνικές πρακτικές γύρω από το σώμα της πόρνης; Τι λέγεται και τι αποκρύπτεται, και γιατί; Ποιος ο ρόλος των Βούρλων στην προσπάθεια ελέγχου της πορνείας και των αφορδίστων νοσημάτων; Τι σχέση έχουν τα ελληνικά πεπραγμένα με τις διεθνείς ζυμώσεις επί του θέματος εκείνη την εποχή;

Το ενδιαφέρον στην έρευνα αυτή είναι μάλλον το γεγονός ότι επιθυμεί να συνεισφέρει σε ένα ελλιπώς ερευνημένο, για τα ελληνικά δεδομένα, γνωστικό πεδίο: από τη μία πλευρά, ως προς την ιστορία της πορνείας στην Ελλάδα και τη θέση του φεμινιστικού κινήματος του Μεσοπολέμου σε αυτή· από την άλλη πλευρά, στην εξέταση των αποχρώσεων του καταργητικού αιτήματος, όπως αυτό εκφράστηκε από ένα σύνολο φορέων της ιδέας αυτής, και το σύστημα αλήθειας και εξουσίας που αυτοί σταδιακά προώθησαν. Επίσης, επιδιώκεται η ανάδειξη της σημασίας μιας ιδιαίτερης περίπτωσης πορνείας, αυτής των Βούρλων Δραπετσώνας, του οποίου το γεωγραφικό και ιστορικοπολιτικό ενδιαφέρον η επιστημονική κοινότητα έχει μάλλον παραμελήσει.²

Στη συνέχεια παρατίθενται ορισμένα εισαγωγικά στοιχεία για την εργασία, όπου εξηγούνται μεθοδολογικοί όροι, ο χρόνος και ο τόπος που αφορά η εργασία. Θα γίνει μια προσπάθεια ανάδειξης του ρόλου και της λειτουργίας των Βούρλων, και της σχέσης τους με το Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός, όπως επίσης και της θέση των δύο ως μερών του ελεγκτικού μηχανισμού του διακανονιστικού συστήματος. Θα γίνει αναφορά στις πηγές και στα βασικά βιβλιογραφικά εργαλεία που χρειάστηκαν για τη σύνθεση της παρούσας εργασίας, και θα ακολουθήσει η ανάλυση των πηγών: αρχικά, θα γίνει αναφορά στο σύστημα του διακανονισμού που θέλησε την πόρνη εγκλεισμένη σε οίκους ανοχής, καθώς η ύπαρξή της νοείτο ως απειλή και κίνδυνος για την υγεία και την ηθική του υπόλοιπου πληθυσμού, συγχρόνως, όμως, και ως απαραίτητη συνθήκη για τη διατήρηση του πατριαρχικού status quo. Στη συνέχεια θα εξεταστούν οι φωνές που υποστήριζαν το κλείσιμο των οίκων ανοχής και οι διαφορετικές αποχρώσεις που έλαβε ο

---

² Βλ. παρακάτω ότι η σύγχρονη αστική λαογραφία έχει ασχοληθεί πιο αναλυτικά με το ζήτημα.

λόγος τους, εκφρασμένος στο πλαίσιο της καταργητικής πολιτικής, τις σιωπές και τις αντιφάσεις στα αφηγήματά τους αναφορικά με τις πόρνες στα Βούρλα. Στο τέλος, θα ακολουθήσει μια συγκεφαλαίωση των όσων αναφέρθηκαν μαζί με τα συμπεράσματα της έρευνας.

«Βούρλα, το κάτεργο των ιερόδουλων»³

Τα Βούρλα αποτελούν μέχρι και σήμερα περιοχή στη Δραπετσώνα, από την οποία, τον 19^ο αιώνα, έλαβε το όνομά του το μεγάλο συγκρότημα οίκων ανοχής που χτίστηκε εκεί.⁴ Το 1876, στο οικοδομικό τετράγωνο που περιέκλειαν οι οδοί Δογάνης, Ευβοίας (σήμερα Σωκράτους), Ψαρρών και Σφαγείων (σήμερα Εθνικής Αντιστάσεως), σε κοντινή απόσταση από την εκκλησία του Αγίου Διονυσίου και το σχετικό νεκροταφείο, εγκαινίασε τη λειτουργία του ο «συνοικισμός των κοινών γυναικών», τα Βούρλα, ο οποίος ανεγέρθηκε με πρωτοβουλία του Δήμου Πειραιά και με εργολαβία του Νικόλαου Μπόμπολα.⁵ Τα Βούρλα αποτέλεσαν ιδιαίτερο, ίσως και μοναδικό, παράδειγμα τέτοιας κατασκευής για τα ελληνικά πράγματα.

Την ανάγκη κατασκευής ενός τέτοιου οικοδομήματος έφερε η τάση εκμετάλλευσης και εξωραϊσμού στη γειτονική περιοχή του Πειραιά. Από το 1834 λειτουργούσαν στην περιοχή μεγάλοι αριθμός οίκων ανοχής και καμπαρέ, ενώ πλήθος κοινών γυναικών δραστηριοποιούνταν ελεύθερα στο λιμάνι. Το τέλος του 19^{ου} αιώνα αποτέλεσε περίοδος αστικής ανάπτυξης και αρχιτεκτονικού αναβρασμού για τον Πειραιά. Οι βίλλες του Τσίλλερ και τα σχέδια του Hansen για τα βασιλικά ανάκτορα στην περιοχή μπορούν να αναφερθούν ως ενδεικτικό στοιχείο της τάσης αυτής, καθώς εγγράφονταν στο ευρύτερο σχέδιο αναδόμησης του παραλιακού μετώπου του Πειραιά.⁶

Το 1873 αποφασίστηκε ο «εκκαθαρισμός» και η απομάκρυνση των «περιθωριακών στοιχείων» από το κέντρο της πόλης. Οι πόρνες του λιμανιού, και συγκεκριμένα όσες δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Τρούμπας, αποφασίστηκε να συγκεντρωθούν και να μεταφερθούν λίγο πιο απόμερα, σε μια περιοχή, όπου δε θα «ενοχλούσαν» στο μάτι των αστών της πόλης.⁷ Η Δραπετσώνα, που γειτνιάζει με τον Πειραιά, γνωστή ως βιομηχανική περιοχή της πόλης, φιλοξένησε τις «έκπτωτες γυναίκες» στον συνοικισμό των Βούρλων, ένα κτίσμα-γκέτο μακριά από την πόλη, με σκοπό την «εξυγίανση» του αστικού χώρου του Πειραιά.

---

³ Έτσι τιτλοφορείται σχετικό άρθρο που θα εξετάσουμε παρακάτω, βλ. Μανώλης Κανελλής, «Βούρλα, το κάτεργο των ιερόδουλων: μια ματιά στον Άδη της ηδονής και του θανάτου», *Ανεξάρτητος*, 12.11.1933.

⁴ Η ονομασία της περιοχής παραπέμπει στο ελώδες του εδάφους και στα βούρλα που φύονταν εκεί. Βλ. Βασίλης Πισιμίσης, *Βούρλα – Τρούμπα: μια περιήγηση στον χώρο του περιθωρίου και της πορνείας του Πειραιά (1840-1968)*, Μωβ Εκδόσεις, 2010, (στο εξής: Πισιμίσης, 2010), σ. 21, και Χρήστος Πανάγος, *Ο Πειραιεύς: οικονομική και ιστορική έρευνα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*, εκδόσεις «Αλφα» Ι.Μ. Σκαζίκη, 1949, σ. 208.

⁵ Πισιμίσης, 2010, σ. 27.

⁶ Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923: η τέχνη του κλασικού*, Εκδόσεις Μέλισσα, 2006, και Μαριλένα Ζ. Κασιμάτη, *Αναμνήσεις του Ερνστ Τσίλλερ*, Εκδόσεις Εστία, 2021.

⁷ Pothiti Hantzaroula, "Prostitution in Athens", επιμ. Chaumont, J.-M., Rodriguez Garcia, M., Servais, P., *Trafficking in Women 1924-1926: The Paul Kinsie Reports for the League of Nations*, United Nations Publications, Geneva 2017, (στο εξής: Hantzaroula), σ. 23.

Τα Βούρλα χτίστηκαν σε μια έκταση 12 στρεμμάτων, και απόμερα, ώστε να μην είναι ορατά από το κέντρο του συνοικισμού. Ως προς την αρχιτεκτονική τους, αυτά αποτελούνταν από τρία διαφορετικά κτίρια, ένα για κάθε ηλικιακή ομάδα: τις νέες γυναίκες, συχνά σχεδόν ανήλικες, τις άνω των είκοσι ετών, και τις γηραιότερες, άνω των σαράντα ετών. Οι αναφορές στον αριθμό και την ηλικία των γυναικών που ζούσαν στα Βούρλα ανά διαστήματα κυμαίνονταν, ενώ παράλληλα απουσιάζουν τα σαφή αρχαιακά στοιχεία. Η σχετική βιβλιογραφία αναφέρει ότι τα κελιά-διαμερίσματα ήταν 72 στο σύνολό τους.⁸ Η κάθε γυναίκα διέθετε το δικό της δωμάτιο για το οποίο και πλήρωνε ενοίκιο. Στον χώρο λειτουργούσε θεραπευτήριο και φυλάκιο για την αστυνομία και τη στρατιωτική φρουρά, ενώ ψηλός τοίχος έκρυβε τα «άσεμνα θεάματα» από τον υπόλοιπο κόσμο. Τα Βούρλα άνοιγαν με συγκεκριμένο ωράριο, ενώ η είσοδος και έξοδος για τις γυναίκες επιτρεπόταν μόνο με την εξασφάλιση ειδικής άδειας και τη σύμφωνη γνώμη της αστυνομίας.

Η είσοδος των Βούρλων που έμεινε γνωστή ως "πορτάρα". UN Archives S175/30/02.

Οι μάρκες των Βούρλων. Προσωπική συλλογή Βασίλη Πισιμίση.

Χαρακτηριστικό είναι ότι τα Βούρλα λειτουργούσαν με δικό τους νόμισμα, με μάρκες που έφεραν τις ενδείξεις «Σειρά Α'», Σειρά Β'», Σειρά Γ'». Οι σειρές αντιστοιχούσαν στην «τάξη» της πόρνης που ο πελάτης θα επισκεπτόταν: μικρότερη, μεγαλύτερη, ή πολύ μεγάλη σε ηλικία, γεγονός που διαμόρφωνε την τιμή και την αξία της υπηρεσίας. Ο πελάτης προπλήρωνε για την επίσκεψη και κατέθετε τη μάρκα στη γυναίκα της επιλογής του. Τις μάρκες αυτές βρήκε ο Βασίλης Πισιμίσης, συλλέκτης και ερασιτέχνης λαογράφος και συγγραφέας του έργου *Τρούμπα, Βούρλα, Λιμάνι: χώρος και μνήμη του πειραιϊκού περιθωρίου στον 20^ο αιώνα*.⁹

Πλάι στα Βούρλα υπήρχαν προσφυγικές παράγκες περίπου 36.000 κατοίκων, όπως δείχνει η απογραφή του 1928,¹⁰ και ένα εκτεταμένο επιχειρηματικό κύκλωμα παρανομίας: καφενεμία και

⁸ Βασίλης Πισιμίσης, *Βούρλα, Τρούμπα, Λιμάνι: Χώρος μνήμης του πειραιϊκού περιθωρίου στον 20ο αιώνα*, Μωβ Εκδόσεις, 2022, (στο εξής: Πισιμίσης, 2022), σ. 28-29.

⁹ Πισιμίσης, 2022, σ. 127.

¹⁰ *Προσφυγικές γειτονίες του Πειραιά: Από την ανάδυση στην ανάδειξη της ιστορικής μνήμης*, επιμ. Δημήτρης Δημητρόπουλος, Νίκος Μπελαβίλας, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2018, σ. 172.

καμπαρέ, που συντηρούσαν τη μυστική πορνεία και το λαθρεμπόριο παντός είδους. Επίσης, η περιοχή και τα Βούρλα τα ίδια βρίσκονταν σε στενή σχέση με τους ρεμπέτες και το ρεμπέτικο τραγούδι. Οι ρεμπέτες Μάρκος Βαμβακάρης, Ανέστης Δελιάς, Στράτος Παγιουμτζής και Γιώργος Μπάτης υπήρξαν οι ίδιοι επισκέπτες ή και αγαπητικοί στα Βούρλα, εραστές των γυναικών.¹¹ Το διάσημο τραγούδι του Βαμβακάρη «Μαύρα μάτια, μαύρα φρύδια» λέγεται πως αναφέρεται σε μια γυναίκα από τα Βούρλα.¹² Τη σχέση των ρεμπέτικων και των Βούρλων έχουν εξετάσει πιο διεξοδικά έργα αστικής λαογραφίας, όπως αυτά του Βασίλη Πισιμίση που προαναφέραμε και του Ηλία Πετρόπουλου, στο βιβλίο *το μπουρδέλο: ήτοι, λαογραφική πραγματεία περί των εν Ελλάδι οίκων ανοχής και του πληρώματος αυτών*, και *Το φρικτόν τέμενος της αμαρτίας: το πορνείο των Βούρλων Δραπετσώνας μέσα από γραπτές πηγές – ιχνηλάτηση του τόπου και του χρόνου*, των Κώστα Βλησιδίδη και Σπύρου Παπαϊωάννου.

Είναι ασαφές πότε ακριβώς τα Βούρλα έπαψαν να λειτουργούν ως πορνείο. Αυτό συνέβη πιθανόν κατά τη διακυβέρνηση του μεταξικού καθεστώτος, γύρω στο 1937, ή κατά την περίοδο της Κατοχής. Αργότερα, το κτήριο χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή πολιτικών κρατουμένων, το συγκρότημα μετονομάστηκε σε Δικαστική Φυλακή Πειραιώς, και έμεινε γνωστό για την έξοδο μιας ομάδας φυλακισμένων κομμουνιστών το 1955.¹³

Τα Βούρλα, όπως επίσης και το Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός που εξετάζεται παρακάτω, ειδώθηκαν εδώ παράλληλα ως χώροι ελέγχου, εγκλεισμού, παρατήρησης και σωφρονισμού της πόρνης και του σώματός της. Οι δύο αυτοί τύποι συνδέονταν μεταξύ τους με ένα κλειστό σύστημα μεταγωγής των άρρωστων γυναικών από το πορνείο στο νοσοκομείο, και των υγείων πλέον γυναικών από το νοσοκομείο στο πορνείο. Αυτοί οι δύο χώροι θα μπορούσαν να διαβαστούν και ως ετεροτοπίες, καθώς λειτουργούσαν εκτός της κανονικοποιημένης κοινωνίας, συνομιλώντας όμως καθημερινά μαζί της.¹⁴ Οι γυναίκες που διέμεναν στους δύο αυτούς χώρους αποτελούσαν αντικείμενο παρατήρησης, κυρίως της Αστυνομίας Πόλεων, αλλά και της ιατρικής κοινότητας, και η εξαγωγή γνώσης για την ζωή και την υγεία τους σε μορφή αριθμών και στατιστικής παρήγαγε πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές, που διευθετούσαν το σώμα τους, με βάση ένα σύνολο αντιλήψεων που η παρατήρηση και η γνώση είχαν καθιερώσει.

Μεσοπόλεμος

Στο σημείο αυτό, είναι απαραίτητο να προσδιοριστούν ορισμένες παράμετροι που καθορίζουν το περιεχόμενο της εργασίας. Αρχικά, όσον αφορά τα χρονικά όριά της, αυτά περιλαμβάνουν την εποχή 1922 – 1936. Η ανάλυση ξεκινάει το 1922, καθώς αυτή αποτελεί χρονιά-τομή για το ζήτημα της διαχείρισης της πορνείας στην Ελλάδα τον 20^ο αιώνα: τότε ψηφίστηκε και εφαρμόστηκε ο πιο σημαντικός και πιο ολοκληρωμένος νόμος για τον διακανονισμό της πορνείας στην Ελλάδα από ίδρυσης του κράτους, ο νόμος 3032. Η άφιξη και εγκατάσταση των προσφύγων της Μικράς Ασίας στον Πειραιά πυροδότησε, επίσης, το ζήτημα της διαχείρισης των κοινών γυναικών, καθώς οι προσφυγικοί συνοικισμοί διαμορφώθηκαν δίπλα στο πορνείο των Βούρλων, ανακινώντας ζητήματα δημόσιας αιδούς και τις αγωνίες των κατοίκων για την

¹¹ Πισιμίσης, 2010, σ. 28, και Μάρκος Βαμβακάρης, *Αυτοβιογραφία*, επιμ. Αγγελική Βέλλου-Κάιλ, εκδόσεις Παπαζήση, 1978, σ. 33-34.

¹² Πισιμίσης, 2010, σ. 34.

¹³ Πισιμίσης, 2010, σ. 69-106.

¹⁴ Michel Foucault, "Of Other Spaces", *Diacritics*, μτφρ. Jay Miskowicz, τ. 16, αρ. 1, άνοιξη 1986, σ. 22-27.

ασφάλειά τους. Η γειννίαση του προσφυγικού πληθυσμού με τις εκδιδόμενες γυναίκες αποτέλεσε ζήτημα τόσο χωροταξικό, όσο και κοινωνικοπολιτικό. Στη συνέχεια παρατίθεται μια διεξοδικότερη ανάλυση επί του θέματος.

Επίσης, από το 1922 και εξής παρατηρείται πύκνωση των δημοσιευμάτων στον Τύπο σχετικά με το ζήτημα διαχείρισης του οίκου ανοχής των Βούρλων, γεγονός που συνεχίζεται μέχρι και το 1936. Τη χρονιά αυτή κορυφώνεται το ενδιαφέρον για τα Βούρλα, και τότε εντοπίζονται τα πιο γεμάτα σε νόημα δημοσιεύματα επί του θέματος. Η λογοκρισία του μεταξικού καθεστώτος, διαμορφώνοντας ένα καθεστώς ανελευθερίας του Τύπου, διέκοψε βίαια την παραγωγή σχετικών δημοσιευμάτων, ενώ συγχρόνως η κυκλοφορία περιοδικών που εξετάζονται εδώ, όπως *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, έπαυσε την ίδια χρονιά. Τα γεγονότα αυτά δυσκολεύουν την ανάλυση πέρα από το χρονικό σημείο του 1936, και έτσι, η εξέτασή μας φτάνει ως εκεί.

Άσεμνες γυναίκες

Ως προς τους όρους που χρησιμοποιούνται αναφορικά με τις εκδιδόμενες γυναίκες, η διεθνής, κατά κύριο λόγο, βιβλιογραφία έχει χύσει πολύ μελάνι αναφορικά με το θέμα.¹⁵ Η επιλογή ανάμεσα στις λέξεις πόρνη, κοινή γυναίκα, άσεμνη γυναίκα, ιερόδουλη, εταίρα, αποτελεί καθ' εαυτή λογοθετική πρακτική των υποκειμένων που εκφράζονται γύρω από το σώμα της πόρνης, υποστηρίζοντας ένα συγκεκριμένο σύστημα αλήθειας και συμμετέχοντας σε ένα συγκεκριμένο αφήγημα. Η εκάστοτε επιλογή ταυτίζεται με τη διάθεση του συγγραφέα να κατασκευάσει μια αναπαράσταση για το σώμα της πόρνης, σύμφωνη με τη λογοθετική πρακτική στην οποία εντάσσεται ο λόγος του.

Στην εργασία γίνεται χρήση του όρου «πόρνη», ως μετάφραση της ορολογίας που συναντάται συνηθέστερα στη διεθνή βιβλιογραφία: prostitute/prostitution, πόρνη/πορνεία. Με σκοπό να καταστεί πιο απλή και σαφής η εκφραστική της παρούσας εργασίας, επιλέγεται επίσης η χρήση των νομοθετικών όρων «άσεμνη γυναίκα», «κοινή γυναίκα» και «ελευθέρια γυναίκα». Οι όροι «άσεμνη/κοινή/ελευθέρια» εμφανίζονται στον νόμο 3032 του 1922 για να περιγράψουν τις γυναίκες ανάλογα με τον βαθμό ανάμειξής τους και τη διαφορετική εμπλοκή τους στον αγοραίο έρωτα. Ως «άσεμνες γυναίκες» ορίζονται οι «καθ' ἑξίν και επι περιουσιακῶ ανταλλάγματι εκδιδόμεναι προς πλείονας ἄνδρας», ὅρος-ομπρέλα που περιλαμβάνει τις κοινές και τις ελευθέριας μαζί.¹⁶ Αυτό που διακρίνει τα υποκείμενα στα μάτια του νόμου είναι η οικονομική συναλλαγή που συνοδεύει τη σεξουαλική υπηρεσία, ὅπως επίσης και η επαναληπτικότητα της πράξης.

---

¹⁵ Magaly Rodríguez García, “The ILO and the Oldest Non-profession”, *The Lifework of a Labor Historian: Essays in Honor of Marcel van der Linden*, Brill, 2018, σ. 90-114. Ως προς το ζήτημα των λογοθετικών πρακτικών της βικτωριανής κοινωνίας γύρω από θέματα σεξουαλικότητας και των γλωσσολογικών αλλαγών που αυτές επέφεραν στο λεξιλόγιο της εποχής βλ. Lisa Z. Sigel, “Name Your Pleasure: The Transformation of Sexual Language in Nineteenth-Century British Pornography”, *Journal of the History of Sexuality*, University of Texas Press, Οκτ. 2000, τ. 9, αρ. 4, σ. 395-419.

¹⁶ Άρθρο 4, παρ. 2, ΦΕΚ Α' 109/30.04.1923. Βλ. και παραπομπές στο *Λεξικόν Νομικής, Διοικήσεως και Αστυνομίας*, τόμ. Γ', ὄ.π., λήμμα «άσεμναι γυναίκες», Αθήνα 1934, ὅπως αναφέρεται ἀπὸ τον Κωνσταντῖνο Τζιάρρα, *Τα λαϊκά στρώματα στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου (1922-1940): κοινωνική και πολιτική διάσταση της φτώχειας*, διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, 2017 (στο εξής: Τζιάρρας).

Οι γυναίκες αυτές χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες ανάλογα με τον τόπο και την φύση της απασχόλησης: ως «κοινές» ορίζονταν οι άσεμνες γυναίκες οι «μονίμως ενδιαιωμένοι εν οίκους ανοχής και έχουσαι τούτο ως αποκλειστικόν ή κύριον επάγγελμα». Ως ελευθέρια χαρακτηρίζονταν οι άσεμνες γυναίκες οι «μη ενδιαιωμένοι εν οίκους ανοχής και έχουσαι τούτο ως επικουρικόν επάγγελμα ασκούμενον είτε εν ιδία κατοικία τρίτου είτε και εντός οίκου ανοχής». Εδώ λόγος γίνεται κυρίως για τις κοινές γυναίκες, καθώς ως κοινές ορίζονταν οι γυναίκες των Βούρλων. Στην εργασία αποφεύγεται συνειδητά η αναφορά στις εκδιδόμενες γυναίκες ως «σεξεργάτριες», όπως επιλέγει να κάνει η πιο σύγχρονη βιβλιογραφία, κυρίως σε πονήματα των κοινωνιολογικών επιστημών, καθώς, στο ιστορικοπολιτικό πλαίσιο που μας αφορά, η αντίληψη ότι η πορνεία αποτελεί νόμιμη μορφή εργασίας με δικαιώματα αποτελεί ζητούμενο. Η αναγνώριση των δικαιωμάτων των σεξεργατών και σεξεργατριών αποτελεί μέχρι σήμερα πολιτική διεκδίκηση και εντάσσεται σε έναν αγώνα που ακόμα κρίνεται.¹⁷

Κριτική ανάλυση λογοθετικών πρακτικών

Στην εργασία επιχειρείται μια φουκωική ανάλυση του λόγου για την πόρνη και την πορνεία.¹⁸ Στην *Αρχαιολογία της Γνώσης*,¹⁹ ο λόγος αυτός ορίζεται ως ένα ιστορικά διαμορφωμένο σύνολο αποφάνσεων, οι οποίες εδώ αναλύονται για να αναδειχθούν οι σχέσεις εξουσίας που αφορούν το σώμα της πόρνης, τα συστήματα αλήθειας που κατασκευάστηκαν αναφορικά με αυτό και οι τεχνολογίες ελέγχου που αυτά εφήρμοσαν πάνω στα εν λόγω υποκείμενα. Ο Foucault αναδεικνύει στο έργο του τη σχέση γνώσης και εξουσίας, τονίζοντας ότι η εξουσία δεν είναι μόνο κατασταλτική, αλλά και παραγωγική. Συναρθρώνεται, δηλαδή, με λόγους και πρακτικές γνώσης, οι οποίες σκοπό έχουν την αποτελεσματική διαχείριση των σωμάτων με μέσα που είναι υπολογισμένα, επιστημονικά και εξορθολογισμένα. Η άσκηση εξουσίας δεν απειλεί με θάνατο, σε περίπτωση αντίστασης, αλλά κατακτά τον έλεγχο της ίδιας της ζωής των πολιτών. Έτσι ορίζεται η έννοια της βιοεξουσίας στον Foucault, όπως τη συναντάμε (και) στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*.²⁰ Η γνώση που προκύπτει από την παρατήρηση και τον έλεγχο των σωμάτων, στα νοσοκομεία, στα πορνεία, στα κέντρα κράτησης, στα αναμορφωτήρια παράγει αποτελέσματα αλήθειας και αποτελέσματα εξουσίας.

Η αναφορά στο σώμα της πόρνης γίνεται επίσης υπό φουκωϊκούς όρους, δίνοντας έμφαση στην λειτουργία της έννοιας ως αντικειμένου λογοθετικών πρακτικών και δυνάμεων εξουσίας που ασκούνται πάνω του. Το σώμα της πόρνης υπόκειται στην παρατήρηση, τον έλεγχο και σε πειθαρχικές ρυθμίσεις που καθορίζουν τη ζωή και την υγεία της πόρνης. Η έννοια της βιοεξουσίας, όπως συναντάται στο Foucault και η οποία εξετάζεται παρακάτω, είναι άμεσα συναρτώμενη με την έννοια του σώματος όπως την πραγματεύεται η παρούσα εργασία.

---

¹⁷ Βλ. ενδεικτικά Melinda Chateauvert, *Sex Workers Unite: A History of the Movement from Stonewall to SlutWalk*, Beacon Press, 2014, και Juno Mac, Molly Smith, *Revolting Prostitutes: The Fight for Sex Workers' Rights*, Verso, 2020.

¹⁸ Κύρκος Δοξιάδης, «Η μέθοδος του Φουκώ» στο «Αφιέρωμα στον Φουκώ», *Νέα Εστία*, έτος 85, τ. 169, τχ. 1843, Απρίλιος 2011, σ. 630-637. Για μια σύντομη ιστορία των θεωρητικών ρευμάτων που έχουν προσεγγίσει το θέμα της πορνείας στον 20^ο αιώνα βλ. Sophie Maksimowski, «A Brief History of the Anthropology of Sexuality, and Theory in the Field of Women's Sex Work», *UWOJA*, τ. 20, αρ. 1, 2012.

¹⁹ Michel Foucault, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, εκδόσεις Πλέθρον, 2017.

²⁰ Michel Foucault, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η βούληση για γνώση*, εκδόσεις Πλέθρον, 2011.

Κατά τον Μεσοπόλεμο, ο δημόσιος διάλογος γύρω από το αν η πόρνη θα έπρεπε να μένει σε οίκο ανοχής ή όχι κατέχει κυρίαρχο ρόλο στα πράγματα. Εδώ αναφερόμαστε στη δημόσια διαμάχη μεταξύ του διακανονισμού, του συστήματος που προτιμά την πόρνη να διακανονίζεται, να ελέγχεται δηλαδή, εντός κλειστών συστημάτων επιτήρησης (των οίκων ανοχής), και του καταργητισμού, του κινήματος που προτρέπει την κατάργηση του διακανονισμού και των οίκων ανοχής. Η δημόσια διαμάχη είχε λάβει σημαντικές διαστάσεις στην Ευρώπη ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, διαμορφωμένη μέσα στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας, του διεθνισμού και του διεθνούς ανθρωπιστικού κινήματος. Το κίνημα του καταργητισμού συναρθρώθηκε στην Ελλάδα με το φεμινιστικό κίνημα και διεκδικούσε φαινομενικά την ελευθερία της πόρνης από ένα σύστημα ελέγχου και εγκλεισμού.

Στην εργασία θα γίνει μια προσπάθεια να αναδειχθεί μια πιο πολύπλευρη ανάγνωση του θέματος: οι λογοθετικές πρακτικές που διεκδικούσαν την ελευθερία του σώματος της πόρνης δεν υποκινούνταν μονάχα από ένα ανθρωπιστικό ενδιαφέρον απέναντι στα πάθη της πόρνης, αλλά μάλλον διέθεταν τη δική τους πολιτική ατζέντα όταν αναφέρονταν στην απελευθέρωσή της. Παρατηρείται ότι στις πηγές αναδεικνύονται δύο αφηγήματα: από τη μία πλευρά, αυτό της εκδιδόμενης γυναίκας, που η «μη κανονική σεξουαλικότητά» της την καθιστά ανώμαλη και ηθικό αντιπαράδειγμα για το γυναικείο φύλο, ενώ οι πολλαπλές σεξουαλικές επαφές την εκθέτουν στον κίνδυνο των αφροδίσιων νοσημάτων, γεγονός που την καθιστά άρρωστη και εν δυνάμει κίνδυνο για την υγεία της κοινωνίας. Το αφήγημα της πόρνης ως απειλής συγκλίνει με το ριζωμένο χριστιανικό στερεότυπο της αμαρτωλής γυναίκας και προσθέτει σε αυτό την έννοια του υγειονομικού κινδύνου. Από την άλλη πλευρά, τη δεκαετία του 1920 αρχίζει να αναδεικνύεται ένα άλλο αφήγημα, αυτό που βλέπει την πόρνη ως αντικείμενο εκμετάλλευσης, ως θύμα του σωματέμπορα, και καλεί την κοινωνία να τη σώσει.

Φαινομενικά αντίθετες μεταξύ τους, οι δύο αυτές αναπαραστάσεις²¹ της πόρνης διεκδικούν λόγο πάνω στο σώμα της εκδιδόμενης.²² Εδώ θα μας απασχολήσει η αναπαράσταση της γνώσης για το σώμα αυτό, και το πλαίσιο εντός του οποίου οι αναπαραστάσεις αυτές διαμορφώθηκαν, και έλαβαν υπόσταση, νόημα και εφαρμογή. Αφ' ενός, στην αναπαράσταση της πόρνης ως κινδύνου για την κοινωνία, ο εγκλεισμός της γυναίκας αναδεικνύεται ως κύρια κοινωνική πρακτική. Αφετέρου, αντιλαμβανόμαστε ότι η αναπαράσταση της πόρνης ως αντικειμένου εκμετάλλευσης δεν επιδιώκει την απελευθέρωση της πόρνης, αλλά μάλλον σκοπό έχει είτε να «επαναφέρει» την πόρνη στην κοινωνία ως «κανονικοποιημένη» γυναίκα, σύζυγο και μητέρα, είτε να κλείσει εκ νέου την πόρνη σε άλλου είδους ιδρύματα, ψυχασθενών για παράδειγμα, είτε να πείσει την πόρνη για την επικινδυνότητα του σώματός της, ώστε η ίδια να απευθύνεται σε ελεγκτικές δυνάμεις, γιατρούς και αστυνόμους, και να διακανονίζεται από μόνη της. Να ενσωματώσει, δηλαδή, εντός της την εξουσία που μέχρι πρότινος ασκούσαν εκτός της, γεγονός που, κατά τον Foucault, αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη, την πιο «τέλεια» μορφή άσκησης εξουσίας.

---

²¹ *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, επιμ. Stuart Hall, Sage Publications, 1997.

²² Carole Spitzack, "Foucault's political body in medical praxis", *The Body in Medical Thought and Practice*, επιμ. Drew Leder, Kluwer Academic Publisher, σ. 51-69.

Πίσω από αυτή την ανάγνωση βρίσκεται η ιδέα του πανοπτικού του Foucault.²³ Το πανοπτικό εκφράστηκε για πρώτη φορά ως ιδέα από τον Jeremy Bentham ως αρχιτεκτονικός τύπος κτηρίου φυλακής, που θα εξυπηρετούσε στην παρακολούθηση των φυλακισμένων με το μικρότερο δυνατό αριθμό φυλάκων. Τοποθετώντας τον φύλακα σε ένα πύργο στο κέντρο ενός στρόγγυλου κτηρίου, αυτός θα μπορούσε να παρακολουθεί τους φυλακισμένους εύκολα και αποτελεσματικά. Συγχρόνως, οι φυλακισμένοι έχουν την εντύπωση ότι παρακολουθούνται συνεχώς, με αποτέλεσμα να μεταβάλλουν τη συμπεριφορά τους, κατά πώς θα έκαναν υπό καθεστώς επιτήρησης. Για τον Foucault αυτό αποτελεί την επιτομή της πειθαρχικής εξουσίας, καθώς ο έλεγχος είναι αποτέλεσμα όχι μιας ανώτερης δύναμης, αλλά συνέπεια μιας εσωτερικής διεργασίας του ανθρώπου.²⁴

Αναφορικά με τις κοινές γυναίκες των Βούρλων, γίνεται αντιληπτό ότι η αποτελεσματικότητα της κοινωνικής πρακτικής του διακανονισμού των γυναικών στο δημόσιο πορνείο ως προς την υγειονομική και την ηθική ασφάλεια των πολιτών άρχισε σταδιακά την δεκαετία του 1920 να αμφισβητείται. Μια σειρά παραγόντων, όπως το φεμινιστικό κίνημα, η Κοινωνία των Εθνών, αριστεροί λογοτέχνες, ακόμη και η Αστυνομία Πόλεων, συντάχθηκαν υπέρ της κατάργησης των οίκων ανοχής και της φαινομενικής απελευθέρωσης των γυναικών, στηριζόμενοι στο αφήγημα ότι η πόρνη δεν είναι εντέλει θύτης και απειλή, αλλά μάλλον θύμα της ίδιας της κοινωνίας που τη λειδορεί. Στη συνέχεια θα ακολουθήσει η ανάλυση των λογοθετικών πρακτικών των υποστηρικτών του καταργητισμού, δίνοντας έμφαση στα όρια, τις σιωπές, τις αγκυλώσεις και τις διεκδικήσεις τους.

Πηγές

Η εξέταση όσων προαναφέρθηκαν στηρίζεται στην κριτική ανάλυση ενός συνόλου πρωτογενών πηγών. Οι πηγές αυτές αφορούν κατά κύριο λόγο άρθρα από τον Τύπο της εποχής που εξετάζουμε (*Ακρόπολις, Ανεξάρτητος, Δημοκρατία, Ελληνικόν Μέλλον, Εμπρός, Εσπερινή, Ηχώ της Ελλάδος, Ποσειδών, Προσφυγικός Κόσμος, Ριζοσπάστης*), περιοδικά (*Ο Αγώνας της Γυναίκας, Πρωτοπόροι, Αστυνομικά Χρονικά*), λογοτεχνικές αναφορές (Γ. Καζαντζάκη, *Το Αμαρτωλό* [1931], Κ. Μπαστιάς, *Το πουλί της νύχτας* [1925]), ιατρικά φυλλάδια (Χ. Σ. Ευαγγέλου, *Ο κίνδυνος των αφροδίσιων νόσων: Πρακτικά συμβουλαί προς προφύλαξιν* [1924], Γ. Θ. Φωτεινός, *Σωθήτε από τα αφροδίσια πάθη, σύφιλιν, βλενόρροϊαν, μαλακά έλκη: συμβουλαί δια τους αρρώστους και δια τους υγιείς*), αρχεία του Νοσοκομείου Ανδρέας Συγγρός, του Αρχείου του Δήμου Πειραιά και έρευνες της Κοινωνίας των Εθνών (UN Archives S175-30-2), προσωπικά αρχεία και ομιλίες (Αρχείο Αριστείδη Κουτσουμάρη), και άλλες μελέτες της εποχής (Ν.Ν. Δρακουλίδης, *Ιστορική και κοινωνική επισκόπησης της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*).

Δυσκολίες αντιμετωπίσαμε ως προς τον εντοπισμό αρχειακών πρωτογενών πηγών που θα μπορούσαν να φωτίσουν καλύτερα την περίπτωση των Βούρλων Δραπετσώνας, τις συνθήκες ίδρυσής τους, τον τρόπο λειτουργία τους, το προφίλ των γυναικών και όσων διηύθυναν το

²³ Michel Foucault, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, εκδόσεις Πλέθρον, 2011.

²⁴ Προσπάθειες ανάγνωσης των Βούρλων σύμφωνα με το μοντέλο του πανοπτικού δεξ και στη Τζάνη Β., *Βούρλα Δραπετσώνας: Μορφές φυλάκισης και εγκλεισμού στον αστικό χώρο*, μεταπτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2020.

ίδρυμα αυτό. Σκεφτήκαμε ότι το Αρχείο του Δήμου Πειραιά θα μπορούσε να προσφέρει απαντήσεις στα ερωτήματά μας. Όμως, μετά από επίσκεψη στο αρχείο, λάβαμε γνώση ότι οι αρχειοθετημένοι φάκελοι δεν είναι διαθέσιμοι και δηλώνονται ως χαμένοι. Ψηφιακά είναι διαθέσιμο ένα μικρό υλικό που αφορά την εποχή 1860 – 1916, ενώ διαθέσιμα είναι και τα Πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Πειραιώς για την πενταετία 1927 – 1931. Το υλικό αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια πιο εκτεταμένη μελέτη γύρω από την ιστορία των Βούρλων ως ιδρύματος, και ως τόπου με διαφορετικές χρήσεις.

Επίσης, η Διεύθυνση Ιστορίας της Ελληνικής Αστυνομίας με το αρχείο της Αστυνομίας Πόλεων δεν στάθηκε δυνατό να ρίξει φως στην υπόθεσή μας, και οι υπεύθυνοι ευγενικά μας παρέπεμψαν στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Και εκεί, όμως, οι πληροφορίες που συλλέξαμε αφορούν κατά κύριο λόγο τον 19^ο αιώνα. Ως σημαντικότερη απουσία από αυτή την εργασία αναδεικνύεται αυτή των δικαστικών αρχείων Πειραιά. Έρευνες βασισμένες σε τέτοιου είδους αρχειακό υλικό εντοπίζονται αναφορικά με άλλες περιπτώσεις χώρων άσκησης της πορνείας, όπως, για παράδειγμα, στη Μπάρα Θεσσαλονίκης.²⁵ Όπως γίνεται αντιληπτό, όμως, μια ολοκληρωμένη εξέταση των αρχειακών πηγών θα αποτελούσε έργο μεγαλύτερο, απαιτητικότερο και πιο χρονοβόρο από τις ανάγκες μιας διπλωματικής εργασίας. Οι αναφορές στις αρχειακές πηγές είναι συχνά διαμεσολαβημένες από τη δευτερογενή βιβλιογραφία η οποία αναφέρεται παρακάτω.²⁶

Από την εργασία απουσιάζουν, επίσης, αναφορές στη θέση της Εκκλησίας γύρω από το ζήτημα. Μέσα από την μελέτη των πηγών, με έκπληξη αντιληφθήκαμε ότι ο εκκλησιαστικός λόγος απουσιάζει επί του θέματος, ενώ συγχρόνως δεν βρήκαμε στοιχεία για οποιαδήποτε ανάμειξη της Εκκλησίας στη διαχείριση και φροντίδα ανηλίκων κοριτσιών που κατέληξαν στην πορνεία, όπως θα δούμε παρακάτω.²⁷ Ο λόγος για τον οποίον οι αναφορές στην εκκλησιαστική πολιτική απουσιάζουν ίσως αξίζει περαιτέρω διερεύνησης.

Βιβλιογραφική επισκόπηση

Το θέμα που μεταχειριζόμαστε εγγράφεται ως υποενότητα στις έρευνες για την ιστορία της σεξουαλικότητας, και έχει απασχολήσει διεθνώς τους επιστήμονες, ήδη από τη δεκαετία του 1970. Πολλές σε αριθμό και εξαιρετικές σε σημασία για το αντικείμενο είναι οι εργασίες για την πορνεία στο εκάστοτε εθνικό επίπεδο, τη σχέση της αποικιοκρατίας με το ζήτημα της διεθνούς σωματεμπορίας, αλλά και τη σύνδεση του φεμινιστικού αγώνα με την προσπάθεια εξυγίανσης των συνθηκών άσκησης της πορνείας.

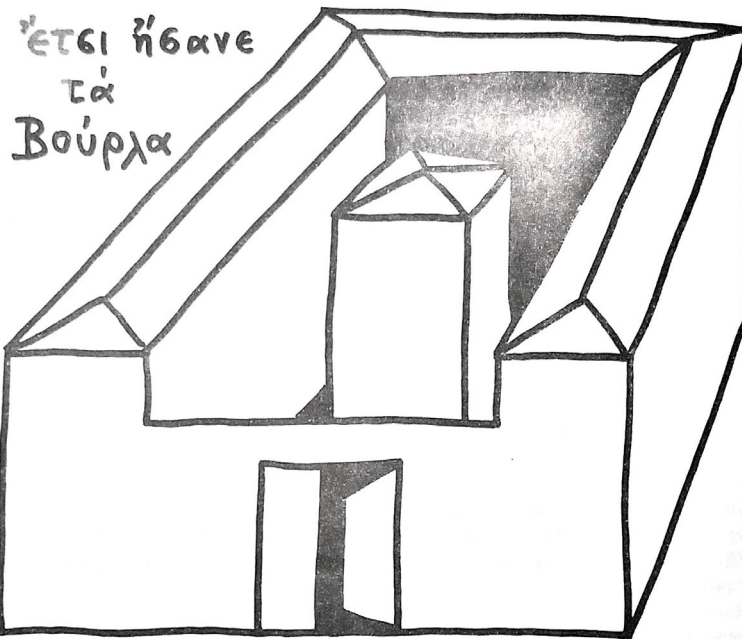
---

²⁵ Βλ. Τζιάρας, *Τα λαϊκά στρώματα στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου*.

²⁶ Για αρχειακές αναφορές στα Βούρλα βλ. Σπύρος Παπαϊωάννου, Κώστας Βλησιδης, *Το φρικτόν τέμενος της αμαρτίας: το πορνείο των Βούρλων Δραπετσώνας μέσα από γραπτές πηγές – ιχνηλάτηση του τόπου και του χρόνου των «Βούρλων» της Δραπετσώνας*, Ινστιτούτο Μελέτης Τοπικής Ιστορίας και Επιχειρήσεων, Αθήνα, 2022.

²⁷ Γίνονται αναφορές μόνο σε χριστιανικά, βιβλικά χωρία, βλ. παρακάτω Γ. Καζαντζάκη και Λ. Νάκου.

Το ζήτημα των λογοθετικών πρακτικών γύρω από την πορνεία εμπίπτει στην ευρύτερη κατηγορία της ιστορίας της σεξουαλικότητας, πεδίο το οποίο έχει μελετήσει συστηματικά και διεξοδικά η ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Κομβικό ρόλο στη συζήτηση κατέχει φυσικά το έργο του Michel Foucault, τόσο ο πρώτος τόμος της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας (Η βούληση για γνώση)*, όσο και το *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*.²⁸ Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας* ο Foucault επεξεργάζεται την ιδέα ότι οι λογοθετικές πρακτικές γύρω από τη σεξουαλικότητα κατά τον 17^ο – 18^ο αιώνα δεν υπήρξαν καταπιεστικές, αλλά μάλλον διαμόρφωσαν ένα πεδίο παρατήρησης, ελέγχου, κανονικοποίησης και απόρριψης των σωμάτων μιας μερίδας των πολιτών. Διερευνά το πώς θεσμοί και επιστήμες όπως η ιατρική, η ψυχιατρική, η αστυνομία και το νομοθετικό πλαίσιο έπαιξαν ρόλο στον καθορισμό και τη ρύθμιση των κανόνων που διέπουν τις δυτικές κοινωνίες ως προς την έκφραση της σεξουαλικότητας, συμπεριλαμβανομένου του στιγματισμού ορισμένων σεξουαλικών πρακτικών και ταυτοτήτων ως αποκλίνουσες ή παθολογικές.

Ηλίας Πετρόπουλος, το μπουρδέλο, σ. 60. Και ο Πετρόπουλος εδώ αναπαράγει μια εικόνα αρχιτεκτονικού πανοπτικού των Βούρλων. Γνωρίζουμε ότι τα Βούρλα δεν ήταν κτισμένα κατ' αυτόν τον τρόπο.

Στην *Επιτήρηση και Τιμωρία*, ο Foucault υποστηρίζει ότι η πορνεία χρησιμοποιήθηκε ως μηχανισμός για τον καθορισμό των ορίων της αποδεκτής σεξουαλικής συμπεριφοράς, με τα άτομα που εμπλέκονται στο φάσμα του πληρωμένου έρωτα να χαρακτηρίζονται ως αποκλίνουσες ή παθολογικές περιπτώσεις. Ο Foucault υπογραμμίζει επίσης τους τρόπους με

²⁸ Βλ. ό.π.

τους οποίους ο λόγος περί πορνείας διασταυρώνεται με μεγαλύτερα συστήματα εξουσίας, όπως ο καπιταλισμός,²⁹ η πατριαρχία και η αποικιοκρατία, και ότι αυτός αντανακλά ευρύτερες δομές ανισότητας και κυριαρχίας, με περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως οι γυναίκες και οι μειονότητες, να πλήττονται δυσανάλογα από τα ελεγκτικά μέτρα και τον κοινωνικό στιγματισμό.

Κάποια χρόνια αργότερα, η Julia Walkowitz στο έργο της για την πορνεία στη βικτωριανή Βρετανία,³⁰ σαφώς επηρεασμένη από τη φουκωϊκή σκέψη, αναδεικνύει το πώς οι φεμινίστριες και άλλοι παράγοντες άρχισαν να εκφράζουν λόγο γύρω από σεξουαλικά ζητήματα, και το πώς οι λογοθετικές πρακτικές αναφορικά με την πορνεία επαναπροσδιόρισαν τη σεξουαλικότητα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Συγχρόνως, καθιστά σαφή το ρόλο του κράτους στην αναδιατύπωση των όρων και των ορισμών της κοινωνικής παρέκκλισης. Το πιο ειδικό άρθρο της Walkowitz για τον Τζακ τον Αντεροβγάλη και τον μύθο της ανδρικής βίας,³¹ καθιστά πιο σαφή τον ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην κατασκευή του αφηγήματος της ανδρικής επιθετικότητας, της γυναικείας παθητικότητας, του κινδύνου που οι γυναίκες αντιμετωπίζουν στον δημόσιο χώρο και της ανάγκης αυτές να παραμείνουν στην ασφάλεια της οικογενειακής εστίας.

Τις πιο σύγχρονες τάσεις της έρευνας στο πεδίο μελετά η Dagmar Herzog στο άρθρο της «Syncopated Sex: Transforming European Sexual Cultures»,³² και στο πιο αναλυτικό της έργο *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*.³³ Στο ίδιο πλαίσιο, η Victoria Harris στρέφεται σε μια ανάλυση της ιστορίας της σεξουαλικότητας με την παραδοχή ότι αυτή αφορά και απευθύνεται στο κοινωνικό περιθώριο, εξετάζοντας το κατά πόσο αυτές οι περιθωριοποιημένες σεξουαλικότητες μπορούν να συνομιλήσουν με την κοινωνική και την πολιτισμική ιστορία.³⁴ Συγχρόνως, ο Daniel Gorman μάς εισάγει στην κατανόηση της πορνείας ως διεθνούς φαινομένου.³⁵ Ως θέμα άρρηκτα συνδεδεμένο με την αποικιοκρατία, ο Gorman αποκρυσταλλώνει το πλαίσιο συσχέτισης των βρετανίδων φεμινιστριών στην πολιτική ενάντια στη σωματεμπορία και τον κρατικό διακανονισμό.³⁶ Ο πιο πρόσφατος συλλογικός τόμος *Sex in*

---

²⁹ Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και ριζοσπαστική ανάλυση εντοπίζεται ως προς το θέμα στο βιβλίο της Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, The Body And Primitive Accumulation*, Autonomedia, 2004. Η Federici επαναπροσδιορίζει εκεί το κινήρι των μαγισσών στην ευρωπαϊκή πρόμη νεότερη εποχή. Πέρα από μια κορύφωση της μεσαιωνικής θρησκοληψίας και δεισιδαιμονίας, η συγγραφέας βλέπει το κινήρι των μαγισσών ως μια οργανική πτυχή της καπιταλιστικής ανάπτυξης της κοινωνίας που συντελούνταν εκείνη την εποχή, και η οποία επιζητούσε τον έλεγχο πάνω στο γυναικείο σώμα, την εργασία και τη σεξουαλικότητά του.

³⁰ Judith R. Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State*, Cambridge University Press, 1982.

³¹ Judith R. Walkowitz, “Jack the Ripper and the Myth of Male Violence”, *Feminist Studies*, τ. 8, αρ. 3, φθινόπωρο 1982), σ. 542-574.

³² Dagmar Herzog, «Syncopated Sex: Transforming European Sexual Cultures», *The American Historical Review*, τ. 114, αρ. 5, 2009, σ. 1287-1308.

³³ Dagmar Herzog, *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, Cambridge University Press, 2011.

³⁴ Victoria Harris, «Sex on the margins: New directions in the historiography of sexuality and gender», *The Historical Journal*, Δεκ. 2010, τ. 53, αρ. 4, Cambridge University Press, σ. 1085-1104.

³⁵ Daniel Gorman, “Empire, Internationalism, and the Campaign against the Traffic in Women and Children in the 1920s”, *Twentieth Century British History*, τ. 19, αρ. 2, Oxford University Press, 2008, (στο εξής: Gorman), σ. 186-216.

³⁶ Στο ίδιο πλαίσιο βλ. και Stephen Legg, *Prostitution and the Ends of Empire: Scale, Governmentalities, and Interwar India*, Duke University Press, Durham, 2014.

the City: A Global History of Prostitution, 1600s–2000s,³⁷ όπως επίσης και η έκδοση των Ηνωμένων Εθνών *Trafficking in Women 1924 – 1926: The Paul Kinsie Reports for the League of Nations*,³⁸ κάνουν σαφέστερα τα διεθνή δίκτυα δράσης, τον ρόλο της Κοινωνίας των Εθνών στην πολιτική διαχείριση της πορνείας και της σωματεμπορίας. Η διάρθρωση και η μεθοδολογική προσέγγιση των πονημάτων καθιστά σαφή την τάση της έρευνας να επεξεργάζεται την πορνεία σε επίπεδο πόλης, γεγονός που προκύπτει και από την πολιτική διαχείριση του θέματος, η οποία έδωσε έμφαση στον αστικό χαρακτήρα του ζητήματος.³⁹

Στα ελληνικά γράμματα, η βιβλιογραφία που αφορά το θέμα της πορνείας είναι ομολογουμένως ιδιαίτερα περιορισμένη. Παρά ταύτα, ο εξαιρετικός συλλογικός τόμος *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* σε επιμέλεια της Δήμητρας Βασιλειάδου και της Γλαύκης Γκότση (Εκδόσεις Θεμέλιο, 2020), παρέχει μια κατατοπιστική εισαγωγή στη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ παράλληλα το πρώτο άρθρο του τόμου αφορά άμεσα την παρούσα εργασία.⁴⁰ Για την πορνεία και τη σωματεμπορία στον ελληνικό χώρο σημαντικό είναι το βιβλίο του Γρηγόρη Λάζου, *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στην σύγχρονη Ελλάδα* (Εκδόσεις Καστανιώτη, 2002), που αναλύει το νομοθετικό πλαίσιο, τις εξελίξεις στις ρυθμίσεις του νόμου και το ρόλο της Ελλάδας ως τόπου υποδοχής και χώρας προέλευσης γυναικών-θυμάτων του διεθνούς δικτύου σωματεμπορίας, από ίδρυσης του κράτους μέχρι τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερα σημαντικό καθίσταται και το έργο της Δήμητρας Τζανάκη, *Ιστορία της [μη]κανονικότητας: η Σφίγγα πρέπει να αυτοκτονήσει. Ο Οιδίποδας επικρατεί* (Εκδόσεις Ασίνη, 2016), όπως επίσης και τα άρθρα «Πορνεία και ‘ανελευθερία’ στον Μεσοπόλεμο»,⁴¹ και “‘Sex Work is Work’: Greek Capitalism and the ‘Syndrome of Electra’, 1922-1918”.⁴² Άξια αναφοράς είναι και η ανθρωπολογική έρευνα της Λιόπης Αμπατζή, *Ποτό για Παρέα: σεξουαλική διασκέδαση στη σύγχρονη Ελλάδα* (Εκδόσεις Κέδρος, 2009), η οποία αφορά πιο σύγχρονα φαινόμενα, κυρίως την έννοια της κονσομασιόν, της γυναικείας συνοδείας στη βραδινή διασκέδαση, και την επιτέλεση της θηλυκότητας στο μπαρ.

³⁷ *Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s–2000s*, επιμ. Magaly Rodríguez García, Lex Heerma van Voss, και Elise van Nederveen Meerkerk, Brill, 2017.

³⁸ *Trafficking in Women 1924 – 1926: The Paul Kinsie Reports for the League of Nations*, επιμ. Jean-Michel Chaumont, Magaly Rodríguez García και Paul Servais, United Nations Publications, 2017. Βλ. εδώ το άρθρο της Ποθητής Χαντζαρούλας, στο Hantzaroula, σ. 20-24, όπως επίσης και το άρθρο της Magaly Rodríguez García, “The ILO and the Oldest Non-profession”, *The Lifework of a Labor Historian: Essays in Honor of Marcel van der Linden*, Brill, 2018, σ. 90-114.

³⁹ Και στα ελληνόφωνα έργα, η τάση αυτή είναι σαφής: τα έργα των Θωμάς Δρίκος, *Η πορνεία στην Ερμούπολη τον 19^ο αιώνα (1820-1900)*, Εν Σύρω, 2017, του Γιάννη Ζαϊμάκη, «Καταγώγια ακμαζοντα» στον Λάκκο Ηρακλείου: *Παρέκκλιση, πολιτισμική δημιουργία, ανώνυμο ρεμπέτικο (1900-1940)*, εκδόσεις Πλέθρον, 2008, του Χρίστου Ζαφείρη, *Ο έρωσ σκέπει την πόλη: ερωτική τοπογραφία Θεσσαλονίκης*, 1993, και η διπλωματική εργασία της Χριστίνας Δημητριάδου, *Η πορνεία στη Μεσοπολεμική και Μεταπολεμική Θεσσαλονίκη: Κοινωνικές διαστάσεις και κρατικές πολιτικές ελέγχου*, ΠΑΜΑΚ, 2022, εξετάζουν αστικά περιβάλλοντα άσκησης της πορνείας κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τον Μεσοπόλεμο.

⁴⁰ Βλ. ειδικά για τα Βούρλα το άρθρο των Βασιλικής Θεοδώρου, Χρήστου Λούκου, «‘Οικεία βουλήσει και καθ’ υπόδειξιν προσελθούσες’: από τα μητρώα ασθενών του Νοσοκομείου Συγγρού στις σεξουαλικές συμπεριφορές ανδρών και γυναικών τη δεκαετία του 1930», *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, εκδόσεις Θεμέλιο, 2020, (στο εξής: Θεοδώρου, Λούκος) σ. 37-58.

⁴¹ Δήμητρα Τζανάκη, «Πορνεία και ‘ανελευθερία’ στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 150 Α’, 2018, σ. 111-149.

⁴² Demetra Tzanaki, “‘Sex Work is Work’: Greek Capitalism and the ‘Syndrome of Electra’, 1922-1918”, *Back to the ‘30s?: Recurring Crises of Capitalism, Liberalism, and Democracy*, palgrave macmillan, 2020, σ. 365-386.

Ως προς το θέμα του πορνείου των Βούρλων, μια απλή αναζήτηση στο διαδίκτυο καθιστά σαφές ότι αυτό έχει απασχολήσει αρκετά την τοπική κοινωνία της Δραπετσώνας και του Πειραιά. Βιβλιογραφικά αυτό αποτυπώνεται στο χώρο της, συχνά ερασιτεχνικής, αστικής λαογραφίας.⁴³ Οι πρώτες αναφορές στα Βούρλα εντοπίζονται στο βιβλίο του Ηλία Πετρόπουλου *το μπουρδέλο: ήτοι, λαογραφική πραγματεία περί των εν Ελλάδι οίκων ανοχής και του πληρώματος αυτών* (γράμματα, 1980), όπου τα Βούρλα κατατάσσονται ως το τυπικότερο παράδειγμα στην υποκατηγορία «μπορντέλου-στρατώνας».⁴⁴ Τα βιβλία του Βασίλη Πισιμίση *Βούρλα – Τρούμπα: μια περιήγηση στον χώρο του περιθωρίου και της πορνείας του Πειραιά (1840-1968)* (Μωβ Εκδόσεις, 2010) και *Βούρλα, Τρούμπα, Λιμάνι: Χώρος μνήμης του πειραιϊκού περιθωρίου στον 20^ο αιώνα* (Μωβ Εκδόσεις, 2021) αποτελούν και αυτά δείγματα τέτοιας γραφής. Μέσα από τα μάτια ενός ντόπιου συλλέκτη παλιών αντικειμένων, σε συνδυασμό με στοιχεία προφορικών μαρτυριών, τα βιβλία παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τα στέκια του αγοραίου έρωτα στα Βούρλα και την Τρούμπα.

Ένα ακόμα, και το πλέον πρόσφατο έργο σχετικά με τα Βούρλα είναι το δίτομο *Το φρικτόν τέμενος της αμαρτίας: το πορνείο των Βούρλων Δραπετσώνας μέσα από γραπτές πηγές – ιχνηλάτηση του τόπου και του χρόνου*, των Κώστα Βλησίδα και Σπύρου Παπαϊωάννου (Ινστιτούτο Μελέτης της Τοπικής Ιστορίας και της Ιστορίας των Επιχειρήσεων, 2022).⁴⁵ Το έργο προσπαθεί να προσφέρει μια πολυδιάστατη προσέγγιση, με ένα συνδυασμό αρχειακών πηγών, άρθρων του Τύπου, χαρτών και φωτογραφιών. Η Τέτη Σώλου στο *Κάτι να μείνει από μένα: πόρνες στα Βούρλα* (2017) επιχειρεί μια λογοτεχνική παραλλαγή βασισμένη στο άρθρο της Λιλίκας Νάκου στον οίκο ανοχής το 1936, που θα εξετάσουμε παρακάτω. Η συμβολή των προαναφερθέντων συγγραφέων στην ανάδειξη του θέματος της πορνείας, της σχέσης του με το ρεμπέτικο τραγούδι, και της θέσης του στην πολιτισμική κληρονομιά του Πειραιά είναι μεγάλη. Τα πονήματα αυτά γίνεται αντιληπτό πως δεν αποβλέπουν σε μια επιστημονικά θεμελιωμένη ανάλυση, αλλά μάλλον προσδίδουν στην έρευνά τους χαρακτήρα ερασιτεχνικής, ιστοριοδιφικής μελέτης.

Το θέμα των Βούρλων έχει απασχολήσει πιο περιορισμένα τις ιστορικές έρευνες, δεν παύει όμως να παρουσιάζεται με πολλαπλές αναφορές σε ένα ευρύ θεματικό πεδίο: σε έργα τοπικής ιστορίας του Πειραιά,⁴⁶ ιστορίας της ιατρικής,⁴⁷ ιστορία του εγκλήματος, της Αστυνομίας Πόλεων και

---

⁴³ Ως αστική λαογραφία νοείται το επιστημονικό πεδίο που «περιλαμβάνει στην εξέτασή της όλα τα στρώματα του πληθυσμού που ζουν στη σύγχρονη πόλη». Η επιστήμη αυτή ομοιάζει σε αυτό που ονομάζουμε αλλιώς «ευρωπαϊκή εθνολογία». Για την καθιέρωση του όρου από τον Δημήτρη Λουκάτο και τον Μιχαήλ Μερακλή, τις αρχές της επιστήμης, της ιστορίας της και τους περιορισμούς της βλ. Μανόλης Γ. Βαρβούνης, Γιώργος Χ. Κούζας, *Εισαγωγή στην αστική λαογραφία: θεωρητικές προσεγγίσεις – μεθοδολογία – θεματικές*, εκδόσεις Παπαζήσης, 2019, σ. 251-271.

⁴⁴ Πετρόπουλος, σ. 244-245.

⁴⁵ Το βιβλίο έχει τιμηθεί με το Κρατικό Βραβείο Μαρτυρίας – Βιογραφίας – Χρονικού – Ταξιδιωτικής Λογοτεχνίας 2023 (στο εξής: Παπαϊωάννου, Βλησίδα).

⁴⁶ Βλ. Ελένη Κυραμαργιού, *Δραπετσώνα 1922-1967: Ένας κόσμος στην άκρη του κόσμου*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2019, Νίκος Μπελαβίλας, *Ιστορία της πόλης του Πειραιά: 19ος και 20ος αιώνας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2021, και Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά (1860-1910)*, εκδόσεις Νεφέλη, 2006.

⁴⁷ Βλ. N. Pagnatis, C. Tsiamis, M. Mandyla, C. Bampounis, D. Anoyatis-Pele, “Medical, demographical and social aspects of syphilis: the case of infected sex workers in Greece during Interwar”, *Giornale italiano di dermatologia e venereologia: organo ufficiale, Societa italiana di dermatologia e sifilografia*, τ. 149, αρ. 4, Αυγ. 2014, σ. 461-469, τα έργα της Μαρίας Κορασίδου για την ιστορία της ιατρικής τον 19^ο αιώνα, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι*

των ελεγκτικών μηχανισμών που θεσμοθετήθηκαν για την επιτήρηση της πορνείας,⁴⁸ όπως επίσης και στις θετικές επιστήμες με μια σειρά μεταπτυχιακών εργασιών από τις πολυτεχνικές σχολές.⁴⁹ Στην ελληνόγλωσσα βιβλιογραφία παρατηρούμε, επίσης, ότι σπανίζουν οι αναφορές και η ανάλυση γύρω από το καταργητικό κίνημα, ακόμα σε έργα που επεξεργάζονται το ζήτημα της πορνείας ή τον φεμινιστικό λόγο της εποχής. Η εργασία αυτή προσπαθεί να αναδείξει ότι το ζήτημα χρήζει ανάλυσης και προσοχής.

Πολιτικές διαχείρισης της πορνείας 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας

Διακανονισμός – το σώμα της πόρνης ως σημαίνον ηθικής, ψυχικής και φυσικής νόσου

Ως προς το θέμα της διαμόρφωσης των λογοθετικών πρακτικών και των πολιτικών διαχείρισης του γυναικείου σώματος κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά στον ρόλο των βιοεπιστημών, της βιολογίας και της ιατρικής.⁵⁰ Η βιοεπιστήμη της εποχής κατασκεύασε ένα σύστημα αλήθειας σύμφωνα με το οποίο η νόσος δεν αποτελούσε μονάχα τον αντίποδα της υγείας, αλλά υποδείκνυε και μια κατώτερη, υποβαθμισμένη κατάσταση ύπαρξης.⁵¹ Η σταδιακή ιατροποίηση κοινωνικών συμπεριφορών καθιστούσε σαφή τη διαμόρφωση ενός κανονιστικού προτύπου υγείας και κοινωνικής κανονικότητας, λόγω φύλου, σεξουαλικότητας, φυλετικότητας, κοινωνικής τάξης ή αρτιμέλειας. Στις λογοθετικές πρακτικές της βιοεπιστήμης του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, το ανδρικό σώμα σηματοδοτούσε τον απόλυτο, τον κανονικό τύπο ανθρώπινου σώματος, ενώ το γυναικείο αποτελούσε την ιδιαιτερότητα και την απόκλιση από την αρρενωπή σωματικότητα. Η αναπαράσταση του γυναικείου σώματος ταυτίστηκε με αυτή της φύσης, με έναν εγγενή μυστικισμό και την ανάγκη για τον – ανδροκρατούμενο – ιατρικό λόγο να ανακαλύψει τα μυστικά της «ατίθας» θηλυκότητας. Συγχρόνως, η κανονικότητα του γυναικείου σώματος ταυτίστηκε με την επιτέλεση της αναπαραγωγικής λειτουργίας, η οποία

θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα, τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, 2000, και το *Όταν η αρρώστια απειλεί: επιτήρηση και έλεγχος της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, 2002 από τον ίδιο εκδοτικό οίκο (στο εξής: Κορασίδου, 2002). Ιδιαίτερα αξιόλογη και βοηθητική για την παρούσα εργασία αποδείχθηκε και η εκτενής και αναλυτική εργασία του Γιώργου Κόκκινου, *«Αξία» και «ανάξια» ζωή: Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και του εθνικού αναμορφωτή*, εκδόσεις Ταξιδευτής, 2021, (στο εξής: Κόκκινος), όπως επίσης και η διδακτορική διατριβή της Ιωάννας Ράλλη, *Δημόσια Υγεία στην Αθήνα κατά την περίοδο 1870-1920*, ΕΚΠΑ, 2019.

⁴⁸ Βλ. Αχιλλέας Φωτάκης, *Αστυνομία πόλεων: τα πρώτα βήματα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, εκδόσεις Θεμέλιο, 2022, βιβλίο που προέκυψε από τη σχετική με το θέμα διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Η Δημιουργία Πόλεων και η Βρετανική Αποστολή (1918-1932)* (στο εξής: Φωτάκης).

⁴⁹ Βλ. Βασιλική Ροδίτη, *Από τα Βούρλα στην Τρούμπα: Συνυφάνσεις σεξουαλικότητας και κυριαρχίας στον αστικό χώρο*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2016, και Β. Τζάνη, *Βούρλα Δραπετσώνας: Μορφές φυλάκισης και εγκλεισμού στον αστικό χώρο*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2021. Οι εργασίες προσπαθούν μια ανάλυση της εμπειρίας του εγκλεισμού και της εννοιολόγησης αυτού μέσω του φουκαϊκού σχήματος του πανοπτικού.

⁵⁰ Βλ. αναλυτικά Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978 – 79*, επιμ. Michel Senellart, palgrave macmillan, 2008.

⁵¹ Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμη στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, επιμ. Τάσος Σακελλαρόπουλος, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Έφη Αβδελά, Δελβερούδη Ελίζα Άννα, Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, (στο εξής: Αμπατζοπούλου), σ. 336.

περιορίζε, κατά τρόπο «φυσικό», τη γυναίκα στον ιδιωτικό χώρο της πατριαρχικής οικογένειας.⁵² Η υγιής σεξουαλικότητα ταυτίστηκε όχι μόνο με την υγεία του σώματος αλλά και με το υγιές πολιτικό σώμα. Έτσι, στον αντίποδα αυτής της παραδοχής, η αχαλίνωτη σεξουαλικότητα έγινε ταυτόσημη με έναν αδύναμο κοινωνικό οργανισμό, ενώ, παράλληλα, η υγιεινή της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, και δη της γυναικείας, ο έλεγχος της γονιμότητας, κατέστη ζήτημα της κρατικής εξουσίας και αναδείχθηκε σε κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα τον 19^ο αιώνα.⁵³ Αποτέλεσμα αυτού ήταν η διαμόρφωση «κανονικών», «υγειών» συνόλων και συνόλων συμπεριφορών που παρέλκυαν από τα πρώτα, που αποτελούσαν το «μη κανονικό», μία ομάδα «Άλλων», και όφειλαν να παραμένουν αποκλεισμένοι από την κοινωνία.⁵⁴ Ο αποκλεισμός τους αναδυόταν ως μέσο διάσωσης της υπόλοιπης κοινωνίας από τη μετάδοση τόσο της φυσικής ασθένειας – της λέπρας, της σύφιλης, της φυματίωσης – όσο και της ψυχικής έκπτωσης που η πρώτη συνεπαγόταν.

Ως προς τις γυναίκες που πουλούσαν το σώμα τους με αντάλλαγμα οικονομικά οφέλη, όπου η συνουσία δεν αποσκοπούσε στη γονιμοποίηση και η σεξουαλική τους ζωή δεν μπορούσε να συμπεριληφθεί στα στενά πλαίσια του έγγαμου βίου, η σεξουαλικότητα, η μητρότητα, και εν τέλει η κανονικότητα αυτών τίθεντο υπό αμφισβήτηση. Στο έργο του Alexandre Parent-Duchâtelet, *De la Prostitution dans la ville de Paris, considérée sous le rapport de l'hygiène publique, de la morale et de l'administration* (1836) βρίσκεται το θεωρητικό απόσταγμα του αφηγήματος αυτού, σε μια ανάλυση της σύνδεσης μεταξύ σύφιλης και πορνείας, όπου το πρώτο θεωρείται απότοκο του δεύτερου και νοείται ως «ηθική νόσος». Το σύστημα αλήθειας που καθιερώθηκε αναφορικά με το σώμα της πόρνης κατά τον 19^ο αιώνα είδε την εκδιδόμενη γυναίκα ως μη κανονική οντότητα, ως φορέα ασθενειών, σωματικών και ψυχικών, καθιερώνοντας την ανάγκη για έλεγχο πάνω στο σώμα της, αφού αυτό δεν ταυτιζόταν με τον κανονιστικό πρότυπο της γυναίκας – συζύγου – μητέρας. Σταδιακά, και σε ένα δεύτερο επίπεδο, η πόρνη άρχισε να ταυτίζεται με έναν τύπο «γυναίκας εγκληματία»: η «αχαλίνωτη σεξουαλικότητά της» έγινε σημαίνον ενός επικίνδυνου κοινωνικού οργανισμού. Οι ιδέες αυτές εκφράστηκαν το 1893 από τον Ιταλό εγκληματολόγο Cesare Lombroso, και τον γαμπρό του Guglielmo Ferrero στο *La donna delinquente: la prostituta e la donna normale* (μεταφρασμένο στα αγγλικά ως *The Female Offender*, 1895 και στα γαλλικά ως *La femme criminelle et la prostituée*, 1896).

Στο γύρισμα του 20^{ου} αιώνα, με την έντονη εμφάνιση αφροδίσιων νόσων,⁵⁵ η πορνεία συνδέθηκε με τη διάδοση αυτών και έγινε αντιληπτή ως πραγματικός δημόσιος κίνδυνος ενάντια

---

⁵² Αθηνά Αθανασίου, «Το φύλο και η σεξουαλικότητα στους λόγους και τις πρακτικές της βιο-επιστήμης: Επιστημολογίες και τεχνολογίες του έμφυλου σώματος», *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*, επιμ. Βενετία Κάντσα, Βασιλική Μουτάφη, Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2011, (στο εξής Αθανασίου), σ. 237.

⁵³ Αθανασίου, σ. 238.

⁵⁴ Αθανασίου, σ. 227.

⁵⁵ Στην ιστορία της Δημόσιας Υγείας, η σύφιλη αποτέλεσε το σημαντικότερο σεξουαλικά μεταδιδόμενο νόσημα μέχρι την εμφάνιση του AIDS. Την εποχή που εξετάζουμε, άλλα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα που προκαλούσαν ανησυχία ήταν η βλεννόρροια και τα μαλακά έλκη. Βλ. Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Α. Τσακρής, «Από την ιστορία της σύφιλης στην Ελλάδα: οι δύο πρώτοι ασθενείς του Νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός» (1910)», *Acta Microbiologica Hellenica*, Οκτ. 2013, σ. 32.

στη ζωή, κίνδυνος που έπρεπε να περιοριστεί και να ελεγχθεί.⁵⁶ Για τη βιοεπιστήμη του πρώιμου 20^{ου} αιώνα η σύφιλη αποτελούσε τη «νεωτέρα πανώλη», τη «μεγίστη κοινωνική πληγή», τον «κοινωνικό κίνδυνο» απέναντι στα «αθώα μέλη της κοινωνίας», τις συζύγους, τις τροφούς και τα βρέφη.⁵⁷ Η σύφιλη αναδείχθηκε, σε διεθνές επίπεδο, ως κοινωνική μάστιγα, ως υγειονομικός κίνδυνος και ως νομικά επιλήψιμο ζήτημα.⁵⁸ Ως «συφιλοφοβία» περιγράφεται από τη βιβλιογραφία το κλίμα τρόμου που συναντάμε στις πρωτογενείς πηγές απέναντι στην ασθένεια αυτή.⁵⁹

Η λογοθετική πρακτική της βιοεπιστήμης που αντιλαμβάνεται το σώμα της πόρνης ως επικίνδυνο, τόσο ηθικά, όσο και, κυρίως, υγειονομικά, δημιούργησε την κοινωνική πρακτική του ελέγχου της, της παρακολούθησης και του αποκλεισμού της. Εμπνευσμένο στη Γαλλία, το σύστημα του διακανονισμού αποτέλεσε τη βασική πολιτική πρακτική διευθέτησης της πορνείας κατά τον 19^ο αιώνα σε όλη την Ευρώπη. Κατά το πνεύμα του διακανονισμού, μια σειρά από «κοινωνικές παθογένειες», όπως η πορνεία, ο αλκοολισμός και τα αφροδίσια νοσήματα, έλαβαν ηθικά αρνητικό πρόσημο, και θεωρήθηκαν πως εκπορεύονται από τις συνήθειες της εργατικής τάξης.⁶⁰ Οι παθολογίες αυτές όφειλαν να καταπολεμηθούν μέσα από μια σειρά κρατικών ρυθμιστικών πρακτικών, με όργανα την νομοθεσία, την αστυνομία και την ιατρική κοινότητα. Το σύστημα αυτό έθετε την πορνεία υπό κρατικό έλεγχο, ενώ η άσκηση αυτής επιτρεπόταν, ή καλύτερα, γινόταν ανεκτή, σε συγκεκριμένους ενδεδειγμένους χώρους: τους οίκους ανοχής (maisons de tolérance).⁶¹

Οι υποστηρικτές του διακανονιστικού συστήματος ήταν συγχρόνως υποστηρικτές του θεσμού του γάμου και της μονογαμίας. Παρά ταύτα, ένα από τα βασικά τους επιχειρήματα υπέρ του διακανονισμού ήταν η ιδέα ότι η αντρική σεξουαλικότητα, φύσει, δεν μπορεί να περιοριστεί στα όρια του γάμου και για αυτό τον λόγο, η παρουσία των κοινών γυναικών, επαγγελματιών του σεξ, ήταν ένα «αναγκαίο κακό»,⁶² όπου η ανδρική σεξουαλικότητα να μπορεί να εκφράζεται χωρίς να απειλεί την κοινωνική ηθική, την κανονικότητα και την πατριαρχικά δομημένη τάξη πραγμάτων. Σε περίπτωση περιορισμού της πορνείας, οι διακανονιστές φοβόντουσαν την έξαρση των παθών, που θα οδηγούσε σε γεγονότα σεξουαλικής βίας, ανεπιθύμητων γεννήσεων

---

⁵⁶Herzog, σ. 7-10, Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, η πορνεία δεν είχε επίσημα απαγορευτεί ούτε ποινικοποιηθεί, αλλά προκρινόταν μάλλον ο έλεγχος και η επιτήρησή της από το κράτος και ο χωροταξικός της περιορισμός.

⁵⁷ Βλ. Αθανάσιος Τραχίλης, *Υγιεινή του συφιλιδικού*, 1907.

⁵⁸ Alain Corbin, *Les filles de noce: Misere sexuelle et prostitution (19e et 20e Siècles)*, Aubier Montaigne, 1978, σ. 282.

⁵⁹ Βλ. Κόκκινος.

⁶⁰ Κόκκινος, σ. 293.

⁶¹ Η υιοθέτηση της πρακτικής από την αποικιοκρατική δύναμη της Μεγάλης Βρετανίας (Contagious Diseases Acts, 1869) μετέφερε το σύστημα και σε χώρες εκτός Ευρώπης.

⁶² Thanh-Dam Truong, *Sex, Money, and Morality: Prostitution and Tourism in Southeast Asia*, Zed Books, 1990. Σε ένα πιο θεωρητικό πλαίσιο, βλ. και την έννοια του homo sacer όπως εκφράστηκε από τον Agamben στο Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, 1998: ακολουθώντας την λογική του Agamben, οι εκδιδόμενες γυναίκες μπορούν να θεωρηθούν ως παραδείγματα homo sacer, καθότι, αν και ζουν μέσα στην κοινωνία, βιώνουν ένα καθεστώς εξαίρεσης, όπου τα δικαιώματά τους προστατεύονται ανεπαρκώς. Μπορούν να υποστούν βία και κακοποίηση χωρίς να έχουν τις ίδιες δυνατότητες πρόσβασης στη δικαιοσύνη και την προστασία που απολαμβάνουν άλλες ομάδες του πληθυσμού.

και μετάδοσης αφροδίσιων νόσων.⁶³ Έτσι, τον έλεγχο της πόρνης αναλάμβαναν αστυνομικές δυνάμεις (police des mœurs), μια αστυνομία Ηθών, όπως επίσης και η ιατρική κοινότητα, με την επιβολή τακτικής και υποχρεωτικής υγειονομικής επιτήρησης της πόρνης.

Το ζήτημα της ρύθμισης της πορνείας απασχόλησε την οθωνική κυβέρνηση από πολύ νωρίς. Ήδη το 1834 εκδόθηκε οδηγία του Υπουργείου Εσωτερικών για τις κοινές γυναίκες και τους οίκους ανοχής, διατυπωμένη στα γαλλικά («Instruction concernat les filles publiques et les maisons de débauche»)⁶⁴ Λίγα χρόνια αργότερα, εκδόθηκε το Βασιλικό Διάταγμα «Περί εμποδισμού της μεταδόσεως των μολυσματικών αρρωστιών» (1836), που εξέφραζε την κυρίαρχη αντίληψη διαχείρισης των μεταδοτικών ασθενειών από το νόμο και την ιατρική: αυτή του αποκλεισμού.⁶⁵ Με το Βασιλικό Διάταγμα «Περί Δημοτικής Αστυνομίας» την ίδια χρονιά, η αστυνομία καθίστατο υπεύθυνη για τον έλεγχο των ηθών και την καταστολή κάθε κοινωνικής παραφρονίας. Στο διάταγμα αυτό περιλαμβάνονταν παράγραφος σχετικά με τον έλεγχο των «κοινών γυναικών» και την απομάκρυνσή τους από τους δημόσιους αστικούς περιπάτους, για την προστασία των ηθών των αστών που σύχναζαν εκεί, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών.⁶⁶ Το 1895 η αστυνομική εγκύκλιος «περί κοινών γυναικών και οίκων ασωτίας» νομιμοποίησε την πορνεία με σκοπό τον έλεγχο της πόρνης, όπως και την πάταξη της παράνομης πορνείας.

Οι πηγές και η σχετική βιβλιογραφία συμφωνούν ότι η ρύθμιση της πορνείας στην Ελλάδα από το 1836 μέχρι και το 1922 ήταν μάλλον ευκαιριακή και σχετικά αυθαίρετη, με την αστυνομία να έχει αποκλειστικό έλεγχο της κατάστασης, δίνοντας έμφαση στην τήρηση της δημοσίας αιδούς και των κοινωνικών ηθών.⁶⁷ Η χωροφυλακή, η δημοτική αστυνομία και η αστυφυλακή μπορούσαν να δράσουν με σκοπό τον έλεγχο των οίκων ανοχής και των κοινών γυναικών, μέσω αστυνομικών διατάξεων που έβγαζαν κατά το δοκούν οι κατά περιφέρειες αστυνομικές διευθύνσεις.⁶⁸ Ο εξορθολογισμός του ελέγχου της πορνείας θα προέκυπτε μέσα από τη δημιουργία του σώματος της Αστυνομίας Πόλεων, την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Οι αστυνομικές δυνάμεις της εποχής συμμετείχαν ενεργά στην φύλαξη, τον έλεγχο, τη διασφάλιση της νομιμότητας και τον σωφρονισμό των πορνών, και είχαν καθημερινή επαφή με τις γυναίκες. Ειδικά στην περίπτωση των Βούρλων, το αστυνομικό φυλάκιο στην είσοδο του συγκροτήματος καθιστούσε ένα σαφές σύμβολο επιβολής της τάξης εντός του οίκου ανοχής, μεταξύ των γυναικών, μεταξύ πελατών και στις σχέσεις ανάμεσά τους, αλλά και όριο που διασφάλιζε τη διάκριση μεταξύ των «δύο κόσμων», εντός και εκτός Βούρλων. Πιο συγκεκριμένα, οι πόρνες ήταν απαραίτητο να διαθέτουν άδεια εξόδου από τις αρχές, σε περίπτωση που επιθυμούσαν για οποιονδήποτε λόγο να εξέλθουν του οίκου ανοχής. Επίσης, η μεταγωγή στο νοσοκομείο αφροδίσιων νοσημάτων γινόταν συνοδεία αστυνομίας.

⁶³ Herzog, σ. 14.

⁶⁴ Γ.Α.Κ., Οθωνικό Αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 143 [1834]. Οι κανονιστικές οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών το 1856 «περί κοινών γυναικών» και «περί των οίκων ασωτίας» συμπλήρωσαν τον νόμο του 1834.

⁶⁵ Κορασίδου, 2002, σ. 59.

⁶⁶ Παπαϊωάννου, Βλησίδης, σ. 15. Το 1849 εκδόθηκε εγκύκλιος της Διεύθυνσης της Διοικητικής Αστυνομίας Αθηνών και Πειραιώς, «Περί των δημοσίων γυναικών», αρ. 2046, που αποτελούσαν «θέαμα σκανδαλώδες» για τις οικογένειες στους δημόσιους περιπάτους των δύο πόλεων. Βλ. Κορασίδου, 2002, σ. 127.

⁶⁷ Βλ. Λάζος, σ. 61.

⁶⁸ Φωτάκης, σ. 207.

Νόμος 3032

Το 1922 αποτέλεσε έτος-τομή ως προς την πολιτική διαχείρισης της πορνείας στο ελληνικό κράτος. Ο νόμος 3032, ο οποίος δημοσιεύτηκε σε Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως στις 25 Αυγούστου 1922,⁶⁹ προσπάθησε να διευθετήσει εκ νέου, μετά τα νομοσχέδια των μέσων του 19^{ου} αιώνα, την επιτήρηση της πορνείας και το πλαίσιο άσκησης αυτής. Ο νόμος «Περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών» όριζε την ανάθεση της ευθύνης της εφαρμογής των μέτρων σε επιτροπές που συντίθεντο ανά νομό και με τη συνεργασία μελών των σωμάτων ασφαλείας και της ιατρικής κοινότητας. Αυτές ονομάζονταν «Επιτροπαί προς καταπολέμησιν αφροδισίων νόσων»⁷⁰ και η ρύθμιση της σύστασής τους ορίστηκε με την έκδοση ειδικού νομοσχεδίου λίγους μήνες μετά τη δημοσίευση του νόμου 3032.⁷¹

Σε γενικές γραμμές, οι νόμοι παρείχαν το δικαίωμα στις επιτροπές να χαρακτηρίζουν και να αποχαρακτηρίζουν τις άσεμνες γυναίκες (ως «κοινές» ή «ελευθέρους»), να παρέχουν και να στερούν άδειες για οίκους ανοχής, να τηρούν αρχείο («οικείο βιβλίο») με το ονοματεπώνυμο και την ακριβή διεύθυνση των ασέμων γυναικών, να φροντίζουν για τον σωφρονισμό τους και να επαναφέρουν «εις την ευθείαν οδόν τας επιρρεπείς εις ακόλαστον βίον γυναίκας». Σε σχετικό άρθρο ορίζονταν και οι υποχρεώσεις των κοινών γυναικών: να εξασκούν το επάγγελμα σε έναν μόνον αναγνωρισμένο οίκο ανοχής που επέλεγαν οι ίδιες, να υποβάλλονται σε τακτική ιατρική εξέταση, τουλάχιστον δύο φορές την εβδομάδα, και σε περίπτωση ασθένειας να υποβάλλονται σε υποχρεωτική νοσηλεία στο Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός.⁷² Η κοινή γυναίκα, μετά τον χαρακτηρισμό της, εφοδιαζόταν με άδεια ασκήσεως επαγγέλματος και βιβλιάριο υγείας, όπου αναφερόταν το ονοματεπώνυμο και η ηλικία της, και συνοδευόταν από φωτογραφία.⁷³

Σκοπός αυτής της σειράς νομοθετημάτων κατά την περίοδο 1922-1923 ήταν η προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του πεδίου άσκησης της πορνείας και επιτήρησης αυτής, η πάταξη του «κρυφίου εταιρισμού», και η καταπολέμηση των αφροδισίων νοσημάτων στον χώρο του αγοραίου έρωτα. Ο νόμος 3032 αναδείχθηκε ως απόφαση-τομή καθώς στο εξής δεν θα ήταν μόνο η αστυνομία υπεύθυνη για τη ρύθμιση της πορνείας, αλλά αυτή συνοδευόταν και από μέλη της ιατρικής κοινότητας. Μέσα από τις ρυθμίσεις αυτές αποκρυσταλλώθηκε η κρατική πρωτοβουλία για έλεγχο της σεξουαλικότητας του πληθυσμού με εργαλεία την επιτήρηση και το φόβητρο της διάδοσης σεξουαλικώς μεταδιδόμενων νοσημάτων. Στην επίσημη κρατική

⁶⁹ ΦΕΚ Α' 157/25.08.1922, Ν. 3032/22, «Περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών», Αθήνα, σ. 992, επί Βασιλέως Κωνσταντίνου.

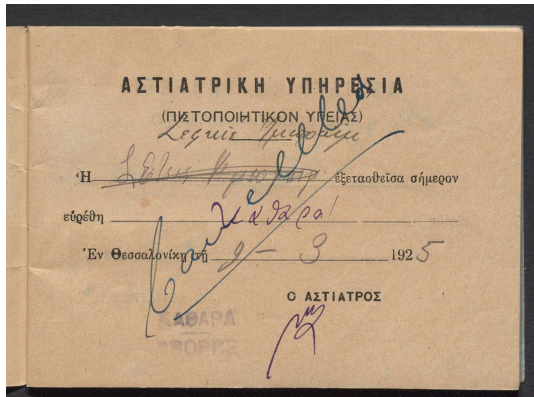
⁷⁰ Επιτροπές αποτελούμενες από τον Διευθυντή της Διευθύνσεως Αστυνομίας του Υπουργείου Εσωτερικών, τον τακτικό Καθηγητή των αφροδισίων νοσημάτων στο πανεπιστήμιο, τον τμηματάρχη της Αστυνομίας Πόλεως στο ΥΠΕΣ, τον υγειονομικό επιθεωρητή στο Υπουργείο Υγείας και τον ειδικό επιθεωρητή αφροδισίων νοσημάτων.

⁷¹ ΦΕΚ Α' 109/30.04.1923, «Περί του τρόπου της συνθέσεως της κατά τον νόμον 3032 περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών Κεντρικής Επιτροπής», σ. 769-770, και «Περί τοπικών Επιτροπών και ληπτέων μέτρων προς εφαρμογήν του νόμου 3032 'περί ασέμων γυναικών κλπ.', σ. 770-772, Αθήνα, επί Βασιλέως Γεωργίου Β'.

⁷² Κουτσομάρης αρχείο ΚτΕ σ. 272.

⁷³ Κάθε κοινή γυναίκα δακτυλοσκοπούταν, λάμβανε βιβλιάριο υγείας και θεραπευτικό βιβλιάριο σε περίπτωση ασθένειας. Το βιβλιάριο χρησιμοποιήθηκε ως μέσω επιτήρησης, καταγραφής και ελέγχου όχι μόνο των πορνών, αλλά και των εργατών και των οικιακών υπηρετριών. Βλ. Jacques Donzelot, *L'Invention du social: Essai sur le déclin des passions politiques*, Fayard, 1984, σ. 143-144, και Francois Ewald, *Ιστορία του Κράτους Πρόνοιας*, Gutenberg, 2000, σ. 105-106.

πολιτική, πέρα από την ηθική καταδίκη ενάντια στην πορνεία, άρχισε να εγκολλώνεται μια ιατρική κινδυνολογία για την ευθύνη των κοινών γυναικών στη διάδοση των αφροδισίων νοσημάτων.

Φωτογραφίες βιβλιαρίων των κοινών γυναικών, UN Archives S175/30/02.

Νοσοκομείο Αφροδισίων Νοσημάτων «Ανδρέας Συγγρός»

Στα νομοσχέδια αυτά παρατηρούμε ότι τα μέτρα καταπολέμησης των αφροδισίων νοσημάτων απευθύνονταν αποκλειστικά στις κοινές γυναίκες, και ως μέσο για την επίτευξη του στόχου αναδεικνυόταν ο απόλυτος έλεγχος πάνω στο σώμα της πόρνης: μέσω εγκλεισμού, υγειονομικού ελέγχου, υποχρεωτικής θεραπείας και αστυνόμευσης της όλης διαδικασίας από σώματα ασφαλείας. Σημαντικά στοιχεία για τη νοσηλεία των γυναικών βρίσκονται στα αρχεία του Νοσοκομείου Ανδρέας Συγγρός,⁷⁴ όπου και γινόταν η εισαγωγή των γυναικών για υποχρεωτική νοσηλεία. Το Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός αποτέλεσε σημαντικό κρίκο της αλυσίδας επιτήρησης και ηθικής αναμόρφωσης των κοινών γυναικών.⁷⁵

Πριν από την ίδρυση του Νοσοκομείου Ανδρέας Συγγρός το 1909, η θεραπεία των αφροδισίων νόσων γινόταν αρχικά στο «Θεραπευτήριο των Κολλητικών Νοσημάτων» και στη συνέχεια στο «Νοσοκομείο των Αφροδισίων Παθών» (1884 – 1885).⁷⁶ Η σχετική βιβλιογραφία κάνει λόγο για το πρώτο θεραπευτήριο αφροδισίων νοσημάτων στην Ελλάδα, ένα μικρής έκτασης οίκημα που άλλαξε πολλές τοποθεσίες, εκ των οποίων η τελευταία ήταν τα ίδια τα Βούρλα.⁷⁷ Οι πρώτες είκοσι γυναίκες ασθενείς του Νοσοκομείου Συγγρός μεταφέρθηκαν από εκείνο το θεραπευτήριο των Βούρλων και ήταν στο σύνολό τους εκδιδόμενες.

⁷⁴Αυτά φυλάσσονται στο Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών στην Πλάκα και στα αρχεία του Νοσοκομείου Ανδρέας Συγγρός.

⁷⁵ Θεοδώρου, Λούκος, σ. 42.

⁷⁶ Άξια παρατήρησης είναι και η μετονομασία, ενδεικτική και της σταδιακής αλλαγής νοοτροπίας, από «νόσημα» σε «πάθος».

⁷⁷ Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Α. Τσακρής, «Από την ιστορία της σύφιλης στην Ελλάδα: οι δύο πρώτοι ασθενείς του Νοσοκομείου 'Ανδρέας Συγγρός' (1910)», *Acta Microbiologica Hellenica*, τ. 58, αρ. 4, Οκτώβριος 2013, (στο εξής: Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Α. Τσακρής), σ. 32.

Στα αρχεία του Νοσοκομείου Συγγρός αναδεικνύεται ότι η νοσηλεία είχε χαρακτήρα κράτησης και σωφρονισμού: οι γυναίκες που «ατακτούσαν» κατέληγαν σε κράτηση, σε απομόνωση και νηστεία.⁷⁸ Οι νοσηλευόμενες εργάζονταν σε τμήματα του νοσοκομείου κατά τη διάρκεια της νοσηλείας τους, με σκοπό, επίσης, να μάθουν μία τέχνη, ώστε να μην χρειαστεί να γυρίσουν στην πορνεία μετά τη θεραπεία, ενώ παράλληλα φυλάσσονταν από τις αστυνομικές αρχές. Το πρότυπο του νοσοκομείου – φυλακής – αναμορφωτηρίου συναντάμε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στη Γαλλία και στη Γερμανία. Εισηγητής αυτού του προτύπου στην Ελλάδα υπήρξε ο τότε διευθυντής του νοσοκομείου, Γεώργιος Θ. Φωτεινός. Ο Φωτεινός συμμετείχε και με άλλους τρόπους στον λεγόμενο «αντι-αφροδισιακό αγώνα» κατά τα γαλλικά πρότυπα: πρωταγωνίστησε στη διαμόρφωση του νόμου 3032 και συνέταξε εκλαϊκευτικά φυλλάδια για την πρόληψη του πληθυσμού απέναντι στα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα.⁷⁹

Τα αφροδίσια νοσήματα που θεραπεύονταν στο Νοσοκομείο Συγγρός ήταν η σύφιλη, η βλεννόρροια (ή γονόρροια), τα μαλακά έλκη κ.ά. Την εποχή εκείνη η σύφιλη και οι λοιπές ασθένειες θεωρούνταν ιάσιμες, αλλά η θεραπεία που απαιτείτο είχε μεγάλη διάρκεια. Για τη θεραπεία της σύφιλης χρησιμοποιούνταν κυρίως ο υδράργυρος και το αρσενικό, μεταξύ άλλων ουσιών.⁸⁰ Η θεραπεία με αρσενικό καθιερώθηκε με την εμπορική της ονομασία, δηλαδή Salvarsan, ή ένεση 606, καθώς η δραστική ουσία, η Arspenmine, ήταν το 606° σύμπλοκο αρσενικού που δοκιμάστηκε.⁸¹

Ο Γεώργιος Φωτεινός από την έκδοση *Εκατονταετηρίς 1837 - 1937* του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Εκδόσεις Πυρσός, 1937, σ. 49.

Για τις εκδιδόμενες γυναίκες, το Νοσοκομείο Συγγρού φαίνεται πως αποτελούσε το απόλυτο φόβητρο. Μια αστυνομική πηγή ανέφερε σχετικά ότι «όταν [οι γυναίκες] άκουγαν ότι θα μπουν στο νοσοκομείο άρχιζαν το θρήνο και το κακό. Θυμούμαι μάλιστα πως μια απ' αυτές προτίμησε να πέση από το 2^ο πάτωμα ενός οικήματος από ύψος 3 μέτρων για να σκοτωθή, παρά να πάη στο Νοσοκομείο Συγγρού».⁸² Στην ίδια πηγή σημειώνεται ότι ο διαθέσιμος χρόνος για την κάθε γυναίκα δεν επαρκούσε για μια προσεκτική εξέταση, ότι οι γυναίκες προσπαθούσαν να αποφύγουν την εξέταση ή με διάφορους τρόπους να κρύψουν τα σημάδια της ασθένειάς τους, και ότι η υποχρεωτική θεραπεία ανάγκασε πολλές κοινές γυναίκες να περάσουν, στο σύνολο, μια δεκαετία από τη ζωή τους σε τρομακτικό εγκλεισμό. Επίσης, ο αναγκαστικός συγχρωτισμός

⁷⁸ Ο.π. Βλ. Αρχεία του Νοσοκομείου Ανδρέα Συγγρού, έτος 1946, σ. 6.

⁷⁹ Κόκκινος, σ. 372.

⁸⁰ Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Α. Τσακρής, σ. 36.

⁸¹ Στο ίδιο. Βλ. παρακάτω την αναφορά της Καζαντζάκη στις ενέσεις 606.

⁸² Αριστοτέλης Κουτσομάρης, *Η γυναίκα, θύμα σωματεμπορίας: οι ευθύνες του κράτους και της κοινωνίας*, εκδ. οίκος Αστήρ Αλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα, 1963. Βλ. και Αρχείο Κουτσομάρη στο Ε.Λ.Ι.Α.

άρρωστων νέων κοριτσιών και κοινών γυναικών, προκαλούσε ανησυχία ότι οδηγεί τις πρώτες στην πορνεία.⁸³

Οι άρρενες ασθενείς, μεταξύ αυτών και πολλοί πελάτες των οίκων ανοχής, δεν αναφέρονται στο σχετικό νομοσχέδιο. Είναι χαρακτηριστική η διττή ηθική του ελληνικού κράτους αναφορικά με την ευθύνη που απέδιδαν στα διαφορετικά υποκείμενα για τη διάδοση των αφροδισίων νοσημάτων βάσει φύλου. Παρ' ότι στον αγοραίο έρωτα υπήρχε προσφορά και ζήτηση, πόρνη και πελάτης, το ελληνικό κράτος, η ιατρική κοινότητα και άλλοι υποστηρικτές του διακανονιστικού συστήματος επέμεναν στην αντίληψη ότι μόνο η εκδιδόμενη γυναίκα αποτελούσε κίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Αυτό αναδεικνύεται και στο πνεύμα του νόμου 3032, όπου πολύ αναλυτικά ορίζεται το πλαίσιο επιτήρησης της υγείας της πόρνης, ενώ παράλληλα η ευθύνη των αρρένων πελατών αποσιωπάται. Αυτό αποτυπώνεται και στον τρόπο εισαγωγής για θεραπεία στο Νοσοκομείο Ανδρέας Συγγρός, όπου οι άρρενες ασθενείς απολάμβαναν ανωνυμία και προστασία των προσωπικών τους δεδομένων, με παροχή ειδικής εισόδου και εξόδου στην κλινική.⁸⁴

Ιατρικά φυλλάδια

Συμπληρωματικά προς τον έλεγχο της πορνείας, η κρατική πολιτική περιέλαβε και άλλες μεθόδους στον αγώνα της για την καταπολέμηση των αφροδισίων νοσημάτων. Τα εκλαϊκευτικά φυλλάδια, συνταγμένα από καταξιωμένους γιατρούς, που διανέμονταν δωρεάν, με κρατικά έξοδα, ενημέρωναν για τα συμπτώματα, την πρόληψη και τη θεραπεία που μπορούσαν να ακολουθήσουν οι ασθενείς. Κάποια χαρακτηριστικά δείγματα αυτών των φυλλαδίων είναι του

Γεώργιου Θ. Φωτεινού,⁸⁵ *Σωθήτε από τα αφροδίσια πάθη, σύφιλιν, βλενόρροϊαν, μαλακά έλκη: συμβουλαί δια τους αρρώστους και δια τους υγιείς*,⁸⁶ και του Χρίστου Σ. Ευαγγέλου,⁸⁷ *Ο κίνδυνος των αφροδισίων νόσων: Πρακτικά συμβουλαί προς προφύλαξιν*.⁸⁸ Τα φυλλάδια αυτά σκοπό είχαν να συντάξουν έναν «πρόχειρον σύμβουλον» για τον πολύ κόσμο, που να περιλαμβάνει πρακτικές συμβουλές ενάντια στη διάδοση των αφροδισίων νοσημάτων. Χαρακτηριστικά αυτών των φυλλαδίων είναι η πιο καθημερινή γλώσσα και το πλήθος εικόνων και σχεδιαγραμμάτων σχετικά με τα ορατά συμπτώματα κάθε ασθένειας. Ειδικά στην περίπτωση του φυλλαδίου του Φωτεινού, οι εικόνες που παρουσιάζονται είναι αποκρουστικές και προκαλούν μάλλον φρίκη και

---

⁸³ Ο.π. Το θέμα αυτό αξίζει ίσως να διερευνηθεί παραπάνω: συχνές είναι και προκαλούν εντύπωση οι περιπτώσεις κοριτσιών του Ιδρύματος Αγωγής Αηλίκων Θηλέων, τα οποία, κατά τη διάρκεια θεραπείας τους στο Νοσοκομείο Συγγρός για γονόρροια, καταφέρνουν να αποδράσουν και η τύχη τους στο εξής αγνοείται. Βλ. φάκελο GRGSA-CSA-ADM162.01 στην κεντρική υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους.

⁸⁴ Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Α. Τσακρής, σ. 32, 37.

⁸⁵ Ο Γεώργιος Θ. Φωτεινός, όπως προαναφέρθηκε, υπήρξε τακτικός καθηγητής αφροδισίων και δερματικών νοσημάτων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, διευθυντής του Νοσοκομείου Ανδρέας Συγγρός και τακτικό μέλος του Β' Ιατροσυνεδρίου.

⁸⁶ Η έκδοση του 1921, με έξοδα του Υπουργείου Εσωτερικών Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας και Δημόσιας Αντιλήψεως, επανεκδίδεται το 1939, βλ. Κόκκινος, σ. 367.

⁸⁷ Ο Χρίστος Σ. Ευαγγέλου υπήρξε επιμελητής του Νοσοκομείου Ανδρέας Συγγρός και υγειονομικός επιθεωρητής των αφροδισίων νοσημάτων το 1924.

⁸⁸ Τυπογραφείο Κορωναίου, Αθήνα, 1924. Και η Γενική Διεύθυνση Υγιεινής – Επιτροπή εκλαϊκεύσεως υγιεινής εκδίδει φυλλάδιο με οδηγίες «δια τους άνδρας προς προφύλαξιν από τον αφροδισίων νόσων», προ και μετά συνουσίας, καλώντας στη χρήση της αλοιφής Μετσινκώφ. Βλ. Αρχείο ΚτΕ σ. 485.

αηδία στον αναγνώστη.⁸⁹ Στα φυλλάδια συναντάμε αφ' ενός προοδευτικές ιδέες γύρω από την ανάγκη άρσης του ηθικού παράγοντα και της ντροπής απέναντι στην ασθένεια, ενώ παράλληλα υπάρχει η προτροπή προς την ενημέρωση του κόσμου και τη χρήση προφυλακτικού, για την διαχείριση του υγειονομικού κινδύνου.⁹⁰

Αφ' ετέρου, όμως, παρατηρούμε ότι οι αναλυτικές οδηγίες για προφυλακτικά μέτρα ενάντια στη διάδοση σεξουαλικών νόσων – η προσεκτική επιλογή του ερωτικού συντρόφου,⁹¹ μια μέθοδος «προετοιμασίας» για τη σεξουαλική πράξη, η εφαρμογή κρέμας στο μόριο, πλύσεις, πριν και μετά την πράξη κ.ά. – όπως επίσης οι αποκρουστικές εικόνες, σε συνδυασμό με τις ανατριχιαστικές λεπτομέρειες περιγραφής των συμπτωμάτων, καθιστούν σαφή τη διάθεση πρόκλησης τρόμου στον αναγνώστη, με σκοπό τον έλεγχο και τον εξορθολογισμό των πιο προσωπικών πτυχών του βίου των πολιτών, τόσο σε επίπεδο υγείας, όσο και σε επίπεδο αντίληψης της ζωής. Στηριζόμενοι σε λογοθετικές πρακτικές που, ανάμεσα σε ουσιώδεις παρατηρήσεις, υπέθαλπαν μια έντονη κινδυνολογία, οι γιατροί μετατρέπονταν σε μάχιμους αγωνιστές ενάντια στα κοινωνικά πάθη της εποχής: τη σύφιλη, τον αλκοολισμό και τη φυματίωση.⁹² Αυτή η πρακτική ενείχε και έντονα ταξικά χαρακτηριστικά, καθώς ο φόβος μετάδοσης αφροδίσια νοσημάτων απευθυνόταν, όπως είδαμε, σε γυναίκες εργάτριες, πόρνες και υπηρέτριες. Επίσης, τα ίδια τα φυλλάδια είχαν χαρακτήρα ελίτ, καθώς απέκλειαν από τη μεταβίβαση της γνώσης ανθρώπους αναλφάβητους, που ανήκαν κυρίως στην εργατική τάξη.

---

⁸⁹ Η οπτική επαφή με τα συμπτώματα της σύφιλης προωθείτο τόσο για αποτρεπτικούς, όσο και για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Στο Νοσοκομείο Συγγρού υπήρχαν μάλιστα κέρβια προπλάσματα, τα οποία απεικόνιζαν ρεαλιστικά τα συμπτώματα της νόσου και χρησιμοποιούνταν για τη μαθητεία των φοιτητών της Ιατρικής Σχολής. Βλ. Κ. Τσιάμης, Γ. Βρυώνη, Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Α. Τσακρής.

⁹⁰ Κόκκινος, σ. 369.

⁹¹ Συγκεκριμένα, ο Φωτεινός τονίζει στο σχετικό φυλλάδιο: «Να μην έχετε ποτέ εμπιστοσύνην εις την γυναίκαν οποιαδήποτε κι αν είναι, είτε δηλαδή εαυτή είναι κοινή γυναίκα ή υπηρέτρια ή υπανδρεμένη ή χήρα [...]. Από δε τας [κοινάς] γυναίκας προτιμάτε πάντοτε εκείνας που εξετάζονται από ιατρόν, δηλαδή τας δηλωμένας και ουδέποτε τας κρυφάς και ούτε εκείνας που είναι μικράς ηλικίας, διότι αι κρυφαί και αι μικραί πάσχουν συχνότερα από αφροδίσια πάθη».

⁹² Ελένη Καλογιάννη, *Η Σύφιλη: προνεωτερικές αφηγήσεις περί νοσηρής σεξουαλικότητας*, εκδόσεις Ταξιδευτής, 2008.

Φωτογραφικό υλικό από την αυτοψία των απεσταλμένων της Κοινωνίας των Εθνών στα Βούρλα, UN Archives S175/30/02.

Ο «ψυχολογικός τύπος» της πόρνης

Το 1929 εκδόθηκε το βιβλίο *Ιστορική και Κοινωνική επισκόπησης της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*,⁹³ του Ν.Ν. Δρακουλίδη.⁹⁴ Το βιβλίο-λίβελος προς τη γυναίκα και την πορνεία, σε μια προσπάθεια να κατανοήσει το φαινόμενο της πορνείας προβαίνει σε μια ιστορική ανασκόπηση, εκκινώντας από την αρχαιότητα έως τις μέρες του.⁹⁵ Ο Δρακουλίδης θεωρεί ότι ανέκαθεν η πορνεία εντοπιζόταν αποκλειστικά στο γυναικείο φύλο, με εξαιρέσεις τα παθολογικά φαινόμενα, όπως τα ονομάζει, ομοφυλοφίλου ανδρικής πορνείας, ή «ανδρών

⁹³ Ν.Ν. Δρακουλίδης, *Ιστορική και Κοινωνική επισκόπησης της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*, Βιβλιακά καταστήματα Γεωργίου Η. Καλέργη, Αθήναι. Περιεχόμενο παρόμοιας φύσης συναντάται και στο έργο του Εμμανουήλ Φωτάκη, *Η εγκληματούσα γυναίκα: Μελέτη ψυχολογική, κοινωνιολογική και εγκληματολογική*, Οίκος Α. Κασιγόνη, Αλεξάνδρεια-Αθήνα 1932.

⁹⁴ Στο βιβλίο ο Δρακουλίδης αυτοσυστήνεται ως «τέως πρώτου βοηθού εν τω νοσοκομείω Σαίν-Λουί Παρισίων, τέως διευθυντού του Σ. Κέντρου αφροδισίων νοσημάτων εν τω νοσοκομείω Συγγρού, Γενικού γραμματέως της ελληνικής δερματολογικής και αφροδισιολογικής ενώσεως, τιτλούχου μέλους της Γαλλικής εταιρίας δερματολογίας και σφιλιδολογίας, μέλους της εν Παρισίοις εταιρίας ηθικής και υγιεινής προφυλάξεως κλπ.». Υπήρξε δερματολόγος/αφροδισιολόγος, σεξολόγος, ψυχαναλυτής, δημοσιογράφος και λογοτέχνης, γνωστός με το ψευδώνυμο Άγγελος Δόξας.

⁹⁵ Τη μέθοδο της ιστορικής επισκόπησης ακολουθούσαν και άλλοι εκφραστές του λόγου που ήθελαν την πόρνη εκφυλισμένη, με σκοπό να αναδείξουν το «φυσικό» της γυναικείας έκπτωσης, βλ. και άρθρα Τ.Κ. Ντόκου, «Εξ αφορμής των αστυνομικών εκθέσεων περί των ηθών», *Ακρόπολις*, 17 – 22.03.1929.

αμειβόμενων υπό γυναικών για συνουσία». Κι αυτό γιατί, όπως λέει, μόνο η γυναίκα δύναται να συνουσιαστεί πολλές φορές τη μέρα, ενώ ο άντρας μόνο λίγες.

Ως αιτία της πορνείας θεωρεί, μεταξύ άλλων, τα γενετήσια ένστικτα του άνδρα, τις οικονομικές δυσκολίες, τη σωματεμπορία, την οκνηρία, τη μανία της πολυτέλειας και την «έκφυλο ώθησιν λόγω βιολογικής διαστροφής» των γυναικών. Ο Δρακουλίδης ασκεί κριτική τόσο στο διακανονιστικό σύστημα, όσο και στα επιχειρήματα του καταργητισμού, υποστηρίζοντας ότι «η ελευθερία των [γυναικών] ουδαμόθεν [στο διακανονιστικό σύστημα] δεσμεύεται, αλλά η ηθική των κατάστασις είναι αδύνατον να βελτιωθεί. Ευρίσκονται εν τελεία ψυχική καταπτώσει».

Το πιο εντυπωσιακό στον λόγο του Δρακουλίδη είναι η κατασκευή ενός «ψυχολογικού τύπου» της πόρνης. Ο ίδιος θεωρεί ότι καταφέρνει μια βαθιά ψυχολογική ανάλυση της γυναίκας πόρνης. Διαβάζοντας, όμως, το παρακάτω κείμενο εύκολα μπορούμε να αναγνωρίσουμε τις επιρροές των Lombroso και Ferrero ως προς τον τύπο της γυναίκας εγκληματία.⁹⁶ Διαβάζουμε: «Ο ψυχολογικός τύπος της πόρνης είναι σύμμικτος. Παρουσιάζει προτερήματα και ελαττώματα. Κατά γενικόν κανόνα είνε δεισιδαίμων, ψευδολόγος, οκνηρά, επιπολαία, άκριτος, μοιρολάτρις, εκφυλομανής, ομοφυλόφιλος και αυνανίστρια. Εξ αντιθέτου είνε φιλεύσπλαγχνος, θρησκόληπτος, και τιμία εις τας υποχρεώσεις και τα χρέη της. [...] Η πόρνη ζη εις άλλον κόσμον. Γνωρίζει ότι δεν έχει δικαίωμα εις κανένα ανθρώπινον αίσθημα. Γνωρίζει ότι αυτή πωλεί ο, τι εις τους άλλους δίδεται άνευ ανταλλάγματος. [...] Δια να έχη την πεποιθήσιν ότι αγαπάται από έναν άνδρα ευρίσκει ένα οιονδήποτε και τον πληρώνει προς τούτο. [...] Αι πόρναι είνε πισταί εις τους εραστάς των κατά ένα περιέργον τρόπον».⁹⁷

Η κατασκευή αυτή της εικόνας της πόρνης σκιαγραφεί τον «εκφυλισμένο άνθρωπο», τον «άλλο», που όλες οι πτυχές του βίου του περιβάλλονται από όμοια «εκφυλισμένα άλλα», «υποόντα». Ακόμα και με τη λογοτεχνική του ιδιότητα, ο Δρακουλίδης, χρησιμοποιώντας το ψευδώνυμο Άγγελος Δόξας, δημοσίευσε στο περιοδικό *Εύα* στις αρχές της δεκαετίας του '20 διηγήματα που, μέσα από την αναφορά στον αγοραίο έρωτα, προβάλλουν την «ένοχη σεξουαλικότητα» ως σκάνδαλο, και ως άμεσα σχετιζόμενη με άλλες παρανομίες ή αμαρτίες.⁹⁸

Την αναπαράσταση της πόρνης ως απειλής και έκφυλου όντος συναντάμε και σε συγκεκριμένα παραδείγματα για τις πόρνες στα Βούρλα. Στο αφιέρωμα του δημοσιογράφου Σπύρου Κ. Τραυλού και του σκιτσογράφου Ν. Καστανάκη στον οίκο ανοχής στη Δραπετσώνα αναδεικνύεται έντονα αυτή η αντίληψη για τον «υπόκοσμο του Πειραιώς».⁹⁹ Ο δημοσιογράφος αναφέρεται στον ρόλο του ιδρύματος, ότι «γενικώς αι γυναίκες αυταί έρχονται εις τα Βούρλα ή οικειοθελώς ή αποστέλλονται υπό της Αστυνομίας Ηθών ως 'αδιόρθωτοι'. Δηλαδή είναι εκείνες αι οποίαι έχουν δώσει σοβαροτάτας αφορμάς εις την αστυνομίαν, ή ως εξασκούσαι ελευθέραν [εννοεί μυστική] πορνείαν ή ως μεταδόσασαι διαφόρους ασθeneίας». Για τις ίδιες τις πόρνες λέει: «θα ενόμιζε κανείς ότι κατόπιν όλης αυτής της αθλιότητος αι τρόφιμοι έχουν

⁹⁶ Δήμητρα Τζανάκη, *Φύλο και σεξουαλικότητα – Ξερίζοντας το ανθρώπινο 1801 – 1925*, Εκδόσεις Ασίνη, 2018, σ. 262-266.

⁹⁷ Δρακουλίδης, σ. 44.

⁹⁸ Αναφερόμαστε εδώ στα διηγήματα «Άλλοι φεύγουν κι άλλοι έρχονται» και «Η κατάρα της αμαρτίας» που δημοσιεύονται στο περιοδικό *Εύα* το 1923, στα τεύχη 38 και 41 αντίστοιχα. Βλ. Αμπατζοπούλου, σ. 355.

⁹⁹ Σπύρος Κ. Τραυλός, «Μια ρεαλιστική έρευνα: ο υπόκοσμος του Πειραιώς», *Ελληνικόν Μέλλον*. Το αφιέρωμα εκτυλίσσεται σε δέκα συνέχειες, στα τεύχη 26 Ιουνίου – 7 Ιουλίου 1934.

ζωγραφισμένη την μελαγχολία και την λύπην εις τα πρόσωπά των. Τουναντίον όλες φαίνονται εύθυμες και γελαστές, γιατί έχουν χάσει το αίσθημα της χαράς της ζωής έξω από τα όρια του μανδρότοιχου. [...] Κατά προτίμησιν είναι όλες ντυμένες σαν δωδεκαέτιδες μπεμπέκες, κοντά καλτσάκια, άσπρα, γοβάκια χωρίς τακούνι και με φορέματα μαθητριών».

Η περιγραφή της ενδυμασίας των γυναικών, πέρα από το ότι αναδεικνύει τα «γούστα» των πελατών, υποδεικνύει και μια πορνογραφική διάθεση του συγγραφέα, η οποία κορυφώνεται στις αναφορές στην Παολίνα Πόατς, μια γυναίκα διάσημη για τον υψηλό αριθμό αντρών που μπορούσε να εξυπηρετήσει ανά ημέρα, «ένα πραγματικό φαινόμενο», όπως αναφέρεται. Πέρα από μια τάση για εξωτισμό, ο δημοσιογράφος επιλέγει να τονίσει την αντίθεση μεταξύ της φαινομενικής της ανεμελιάς, αφέλειας και αγνότητας, και της «πραγματικής», διεφθαρμένης της κατάστασης: τίποτε δε θα προΐδεάζε, λέει, για τη «γλομπρόζιον διαστροφή», παρά μόνο αν πρόσεχε κανείς το βλέμμα της. «Θα άξιζε την Παολίνα να την εξετάσει κανένας ψυχίατρος, να μελετήσει αυτήν την αποστειρωμένη από την αισχρότητα ψυχή που είχε χάσει κάθε συναίσθημα ανθρώπινο και ήτο η προσωποποίηση του ηθικού ράκου». Η προσέγγιση αυτή θυμίζει την περιγραφή μιας *femme fatale*, μιας θανατηφόρας γυναίκας, με την έννοια όχι μόνο της αισθησιακής προσωπικότητας, αλλά και με την υπόνοια της πραγματικής απειλής του θανάτου λόγω μετάδοσης αφροδίσιων νοσημάτων που εκείνη μπορεί να μετέφερε.¹⁰⁰

Ως θηριωδέστερες αποτυπώνονται οι ηλικιωμένες πόρνες, στις οποίες αποδίδονται οι χειρότερες ποιότητες που θα μπορούσαν να αποδοθούν σε άνθρωπο: «Γράϊαι αφθόνως σοβατισμένοι με όλα τα γνωστά χρώματα της ίριδος, παχύσαρκοι φάλαινες, κρεατοπωλεία κινητά μετά ή άνευ οδοντοστοιχειών, περιφέρονται εις την αυλήν του διαμερίσματος αυτού. [...] Αι φυσιολογίαι εδώ είναι απαίσιαι, ο χρόνος, αι ασθένειαι, ο υδράργυρος, η ευλογία, η παραλυσία, έχουν αφήσει φοβερά τα ίχνη των στα πρόσωπα των βετεράνων αυτών ιεροδούλων». Σε έναν χώρο που χαρακτηρίζεται από «ηθική ασχήμια», αλλά ταυτόχρονα προϋποθέτει τη φυσική ομορφιά, το γήρας και η ανθρώπινη φθορά δεν έχουν θέση στον χώρο του πληρωμένου έρωτα και στέκονται εκεί μόνο σαν υπενθύμιση του δυσοίωνου μέλλοντος όσων μετέχουν σε αυτόν.

---

¹⁰⁰ Για την έννοια της *femme fatale* βλ. και Κόκκινος, σ. 303-304.

Από το άρθρο του Σπύρου Κ. Τραυλού, «Μια ρεαλιστική έρευνα: Ο υπόκοσμος του Πειραιώς», σκίτσα Ν. Καστανάκη, *Ελληνικόν Μέλλον*, 01.07.1934.

Κλείσιμο των Βούρλων

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η προσπάθεια του κράτους για τον έλεγχο της πορνείας και για τον εξορθολογισμό της επιτήρησής της, η πιο αξιοσημείωτη τέτοια προσπάθεια από ιδρύσεως του κράτους, ταυτίστηκε χρονικά με μια από τις πιο δραματικές στιγμές της νεοελληνικής ιστορίας. Ο νόμος 3032 εκδόθηκε λίγες μέρες πριν την πυρκαγιά στη Σμύρνη και την άφιξη χιλιάδων προσφύγων στην Αθήνα και τον Πειραιά. Ο προσφυγικός πληθυσμός φτάνοντας στον Πειραιά, ήρθε αντιμέτωπος με κάθε είδους στερήσεις. Πέρα όμως από τη στέρηση βασικών αγαθών, ο κόσμος αυτός είχε να αντιμετωπίσει και μια σειρά από απειλές που προέκυψαν, όταν έγινε αντιληπτή η ευάλωτη θέση τους. Στην εφημερίδα *Εμπρός* αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι οι πρόσφυγες όχι μόνο υπέφεραν από πείνα και δίψα, αλλά και παραπονιούνταν ότι περικυκλώνονται από «διαφόρους σωματέμπορους και θρασεείς ερωτάκηδες».¹⁰¹ Τα ορφανά, τα χωρίς κηδεμόνα προσφυγόπουλα και οι χήρες γυναίκες αποτελούσαν εύκολη λεία για τους επιτήδειους στην εκμετάλλευση.¹⁰²

Από το φθινόπωρο του 1922, η συνύπαρξη προσφύγων, πορνών και ανθρώπων του περιθωρίου στα Βούρλα Δραπετσώνας θα είναι συνεχής, πολύχρονη, συχνά συγκρουσιακή όσο και συγχωνευτική. Χαρακτηριστικό είναι ότι τον Σεπτέμβριο του 1922, υπό την πίεση της προσφυγικής κρίσης και της ανάγκης στέγασης του πληθυσμού, το οικοδόμημα των Βούρλων επιτάχθηκε και χρησιμοποιήθηκε για την εγκατάσταση των προσφύγων για σχεδόν δύο χρόνια.

¹⁰¹ *Εμπρός*, «Τα παθήματα των προσφύγων», 05.09.1922.

¹⁰² Για την εκμετάλλευση γυναικών και παιδιών προσφύγων από σωματέμπορες στη Θεσσαλονίκη βλ. Τζιάρας, σ. 483.

Στην κρίσιμη κατάσταση που είχε περιέλθει το ελληνικό κράτος ήταν προφανώς δευτερευούσης σημασίας η τήρηση των ρυθμίσεων του διακανονιστικού συστήματος.

Το κλείσιμο των Βούρλων ως οίκου ανοχής για τις ανάγκες εγκατάστασης των προσφύγων πυροδότησε εκ νέου τον δημόσιο διάλογο γύρω από την ανάγκη επιτήρησης της πορνείας. Τον Νοέμβριο του 1922, δημοσιογράφοι της εποχής έκαναν λόγο για «αδέσποτα πλάσματα» υποδεικνύοντας την ανάγκη «της περισυλλογής των», αναφερόμενοι έτσι στις γυναίκες των Βούρλων, που, μετά το βίαιο κλείσιμο του συγκροτήματος, δραστηριοποιούνταν ελεύθερα στον Πειραιά.¹⁰³ Η κοινή γνώμη, αλλά και οι δημόσιες αρχές, είδαν τις γυναίκες ως απειλή, σαν ένα ξαμολημένο «άλλο», εξόφθαλμα αταίριαστο, το οποίο όφειλε να «μαζευτεί», καθώς η παρουσία του έθετε σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία και ηθική.¹⁰⁴ Η ξαφνική και χωρίς προμελέτη εκκένωση των Βούρλων φαίνεται πως δημιούργησε πανικό τόσο στην κοινωνία, όσο και στις γυναίκες του οίκου ανοχής, που βρέθηκαν χωρίς κατοικία και επαγγελματική στέγη. Το τελευταίο ζήτημα αναδεικνύεται από την εφημερίδα *Βραδυνή*, στις 28.05.1924, δύο χρόνια μετά την εκκένωση, τονίζοντας τη δυσμενή θέση στην οποία βρέθηκαν κυνηγημένες οι γυναίκες.¹⁰⁵

Στον δημόσιο λόγο, ακόμα και όταν λαμβάνονταν υπόψιν οι δυσκολίες που βίωναν οι κοινές γυναίκες, η λύση που προκρινόταν ήταν αυτή του διακανονισμού. Τον επανεγκλεισμό των γυναικών ζητούσε και ο επιθεωρητής της Υπηρεσίας Καταπολεμήσεως των Αφροδίσιων Νόσων, γιατρός Χρίστος Σ. Ευαγγέλου, προτρέποντας το άνοιγμα των Βούρλων να ταυτιστεί με τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας του και την εφαρμογή των ρυθμίσεων του νόμου 3032, σχετικά με την υγειονομική και αστυνομική επιτήρηση.¹⁰⁶ Και πράγματι, τα Βούρλα ξανάνοιξαν τον Αύγουστο του 1924, ενώ παράλληλα οι ρυθμιστές της επαναλειτουργίας του οίκου ανοχής διαβεβαίωναν ότι οι συνθήκες εργασίας των γυναικών θα ήταν άψογες και θα γίνονταν «υπό λίαν ανθρωπιστικούς όρους».¹⁰⁷ Στις 18.11.1924 δημοσιεύτηκε και Αστυνομική Διάταξη (υπ' αρ. 35) «περί της λειτουργίας οίκου ανοχής Βούρλων και υποχρεώσεων κοινών γυναικών και Διευθυντριών».¹⁰⁸

Τα Βούρλα συνέχισαν να επανέρχονται τα επόμενα χρόνια στο προσκήνιο συνήθως μετά από παράπονα των προσφύγων, που ανησυχούσαν για την ασφάλειά τους.¹⁰⁹ Η εφημερίδα *Ακρόπολη* και ο Τ.Κ. Ντόκος, με αφορμή την «υποβολή εις το υπουργείο Εσωτερικών εκθέσεων εκ μέρους διαφόρων αστυνομικών του Κράτους περί της σημερινής εκλύσεως των ηθών»¹¹⁰ και το σχετικό διάβημα της Διοικητικής Επιτροπής του προσφυγικού συνδικισμού της Δραπετσώνας για κατάργηση των Βούρλων, δημοσίευσαν μια σειρά άρθρων (17 – 22.03.1929) με θέμα την πορνεία στην Ελλάδα, τα «έκλυτα ήθη» και τον κίνδυνο που απειλούσε τις νεότερες γενιές. Ο

¹⁰³ *Σημαία*, «Τα αδέσποτα», 25.20.1922.

¹⁰⁴ Παπαϊωάννου, Βλησίδης, τ. Α', σ. 77-78.

¹⁰⁵ *Βραδυνή*, 28.05.1924.

¹⁰⁶ Στο ίδιο.

¹⁰⁷ Παπαϊωάννου, Βλησίδης, σ. 78.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 79.

¹⁰⁹ Για τα διαβήματα της Διοικητικής Επιτροπής του προσφυγικού συνδικισμού Δραπετσώνας στον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και τον Υπουργό Εσωτερικών για το κλείσιμο των Βούρλων βλ. Επίκαιρα, *Αγώνας της Γυναίκας*, 1928.

¹¹⁰ Την οποία δυστυχώς δεν καταφέραμε να βρούμε, στοιχεία της οποίας όμως βρίσκονται στην ομιλία Κουτσουμάρη στον ΣΕΔΓ, βλ. παρακάτω.

δημοσιογράφος έδινε έμφαση στον επικίνδυνο ρόλο που διαδραμάτιζαν οι σωματέμποροι για την ελληνική κοινωνία, κατέκρινε τη λειτουργία των «δυσώνυμων οίκων», παραλληλίζοντάς τους με τον Λαβύρινθο της Κρήτης, αφού από εκεί «δεν εξήλθε ποτέ καμία», και πρότεινε το κλείσιμό τους, αφού «προηγουμένως ληφθούν ορισμένα μέτρα, αφού ιδρυθούν παντού ιατρεία και διαπαιδαγωγηθεί καταλλήλως ο λαός». ¹¹¹

Την επόμενη χρονιά, ο πρόεδρος του Συλλόγου Αλληλοβοήθειας προσφύγων του συνοικισμού της Δραπετσώνας, Χαράλαμπος Αγγελίδης, υπέβαλε υπόμνημα στην κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου «αναφορικά με το ζήτημα της μεταφοράς εκ του κέντρου του συνοικισμού των δυσώνυμων οίκων». Ο προσφυγικός σύλλογος δήλωνε τον απαυδισμό των μελών απέναντι στην αδιαφορία του κράτους προς τα πολλαπλά τους σχετικά αιτήματα και την ανησυχία καθώς «οι οίκοι ανοχής εξακολουθούν να παραμένουν εκεί εις πείσμα των φιλησύχων κατοίκων και εις βάρος της οικογενειακής τιμής και αξιοπρεπείας αυτών». Ο πρόεδρος προέβη μέχρι και στο να υπονοήσει κοινωνική αναταραχή, σε περίπτωση που δεν εισακουγόταν το αίτημα αυτό. Κλείνοντας τόνιζε: «ελευθερώσατε τα πλάσματα αυτά από την ισοβίαν φυλακήν των, και εφαρμόσετε εκείνο το οποίο και εις άλλα Κράτη εφαρμόζεται, χωρίς δόλου, να υπάρχει κίνδυνος διά τε την υγείαν και την ηθικήν», υπονοώντας σαφώς το κλείσιμο του οίκου ανοχής.¹¹² Μέσα από τη μελέτη των δημοσιογραφικών αναφορών αντιλαμβανόμαστε ότι τα Βούρλα πράγματι έκλεισαν για δεύτερη φορά κατά τη διετία 1932-1933: πριν τις δημοτικές εκλογές του Απριλίου 1932 του έως και τον Οκτώβριο του 1933.¹¹³ Γίνεται αντιληπτό ότι οι αναγκαιότητες γύρω από την ευρύτερη περιοχή του Πειραιά το 1920 και 1930, τόσο χωροταξικά, όσο και πολιτικά και κοινωνικά, διέφεραν άρδην από εκείνες της δεκαετίας του 1870, που καθοδήγησαν τη διαμόρφωση της ιδέας και της κατασκευής των Βούρλων. Η ξαφνική εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή πολλαπλασίασε τα προβλήματα και τα παράπονα που προϋπήρχαν αναφορικά με τη γειτνίαση με τον οίκο ανοχής. Πέρα όμως από τις σπασμωδικές και χωρίς εναλλακτικό σχέδιο πολιτικές αποφάσεις για κλείσιμο των Βούρλων, αποφάσεις που μάλλον υπαναχωρούσαν υπό την πίεση τοπικών πολιτικών συμφερόντων, εδώ θα θέλαμε να αναδείξουμε μια ευρύτερη τάση, ένα κίνημα που συναντάμε στην Ελλάδα και στην Ευρώπη που πρότασε την ίδια πολιτική, το κλείσιμο των οίκων ανοχής. Θα εξετάσουμε τις λογοθετικές πρακτικές των εκπροσώπων του, όπως επίσης τα όρια και τις αντιφάσεις των αφηγημάτων και των πολιτικών τους.

---

¹¹¹ Τ.Κ. Ντόκος, «Εξ αφορμής των αστυνομικών εκθέσεων περί των ηθών», *Ακρόπολις*, 17 – 22.03.1929.

¹¹² *Ακρόπολις*, «Η στηλη των προσφύγων: πρόσφυγες Δραπετσώνας», 06.01.1930.

¹¹³ Κυραμαργιού, σ. 166. Βλ. και Ελεύθερο Βήμα 27.06.1932, 07.08.1933, Προσφυγικός Κόσμος 10.08.1933. Οι φεμινίστριες του *Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας*, στο άκουσμα της είδησης ότι τα Βούρλα επρόκειτο να ανοίξουν ξανά, ξεκίνησαν μεγάλο αγώνα εναντίον, μέσα από τα φύλλα του *Αγώνα της Γυναίκας*: βλ. «Για την κατάργηση του διακανονισμού», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 171, 1933, «Οι οίκοι ανοχής και η διεθνική σωματεμπορεία», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 172-173, 1933 και το υπόμνημα του Σ.Δ.Γ. προς το Υπουργείο Εσωτερικών (16.08.1933) «Για την ανασύσταση των οίκων», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 169-170, 1933.

ΕΞΩ, εις απόστασιν δυο μέτρων, τὰ παιδιά τῶν δυστυχισμένων κατοίκων Δραπετσώνας ἀναπνέουν τὸ μέλυσμα

Από το άρθρο του Μανώλη Κανελλή, «Βούρλα, το κάτεργο των ιερόδουλων: μια ματιά στον Άδη της ηδονής και του θανάτου», *Ανεξάρτητος*, 12.11.1933.

Καταργητισμός ή πέρα από τον διακανονισμό

Ως καταργητισμός ορίζεται το κίνημα που διεκδίκησε την κατάργηση του συστήματος του διακανονισμού, δηλαδή την κατάργηση των οίκων ανοχής. Υποστηρικτές του υπήρξαν όχι μόνο πρέσβεις της πολιτικής της κατάργησης των οίκων ανοχής, αλλά και prohibitionists, υποστηρικτές, δηλαδή, της κατάργησης της ίδιας της πορνείας. Ο καταργητισμός κατηγορεί τη διπλή ηθική του διακανονιστικού συστήματος και την αναποτελεσματικότητα στον έλεγχο διάδοσης των αφροδίσια νόσων. Το φεμινιστικό κίνημα και η ριζοσπαστική φωνή της Josephine Butler πρωτοστάτησαν στον αγώνα ενάντια στο διακανονισμό, που έλαβε ευρωπαϊκές και διεθνείς διαστάσεις.¹¹⁴

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, η Κοινωνία των Εθνών ανέλαβε επίσης καμπάνια ενάντια στον διακανονισμό και τη σωματεμπορία, τα οποία θεωρήθηκε ότι έχουν αιτιακή σχέση μεταξύ τους. Ο αγώνας ενάντια στο εμπόριο λευκής σαρκός (White Slave Trade), όπως ονομάστηκε αρχικά, μετονομάστηκε σε αγώνα κατά της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών (Trafficking of Women and Children), όταν έγινε αντιληπτό ότι η σωματεμπορία αφορούσε και έπληττε και τον αποικιοκρατούμενο πληθυσμό.¹¹⁵ Στα ελληνικά πράγματα, η σταδιακή κατάργηση των οίκων ανοχής υπήρξε μια πολιτική που σταδιακά, και για λίγα χρόνια, υιοθέτησε και η Αστυνομία Πόλεων κατά τον Μεσοπόλεμο. Στο κεφάλαιο αυτό θα προσπαθήσουμε να

¹¹⁴ Βλ. Ίδρυση της “British, Continental and General Federation for the Abolition of Regulated Prostitution” το 1875.

¹¹⁵ βλ. Leppänen, “Movement of women: Trafficking in the interwar era”, *Women's Studies International Forum*, τ. 30, 2007, (στο εξής: Leppänen), σ. 523-533.

αναδείξουμε ότι η σύνταξη με την καταργητική πολιτική δεν ήταν μονοσήμαντη: αντιτίθετο μεν στον διακανονισμό, όμως καθίστατο ασαφές ποια ήταν η δική της πολιτική πρόταση. Στις καταργητικές φωνές συναντάμε κατά κύριο λόγο την αναπαράσταση της πόρνης ως θύματος σωματεμπορίας, ως θύματος της κοινωνίας και του καπιταλισμού. Την ίδια στιγμή, όμως, δε λείπουν και οι αναπαραστάσεις που συνεχίζουν να τη θέλουν «ανώμαλη» και «τρελή», διαφωνούν μεν με τον εγκλεισμό της σε πορνείο, αλλά προτείνουν έναν άλλου είδους ρυθμιστικό έλεγχο της ζωής της πόρνης, εντός ψυχιατρικών ιδρυμάτων και νοσοκομείων. Οι παραπάνω λογοθετικές πρακτικές εκπορεύονται και αυτές από μια προσπάθεια παρατήρησης της ζωής της πόρνης, εξέτασης των συνθηκών εργασίας της, έκθεσης των αποτελεσμάτων της έρευνας και έκφρασης ενός συστήματος αλήθειας για το πώς αυτή θα έπρεπε να ζει.

Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και η Κοινωνία των Εθνών

Το αφήγημα της πόρνης ως θύματος το συναντάμε κυρίως σε φεμινιστικά κείμενα που αντιτίθενται στην πολιτική του κρατικού διακανονισμού. Το φεμινιστικό κίνημα κατά το Μεσοπόλεμο στην Ελλάδα μετρούσε ήδη κάποιες δεκαετίες παρουσίας, ενώ τη δεκαετία του 1920 οι εκπρόσωποί του άρχισαν να ασχολούνται με το θέμα της διεθνούς σωματεμπορίας και της ανάμειξης τοπικών παραγόντων σε αυτό. Οι σχετικές φωνές τόνισαν την ανάγκη αφύπνισης των γυναικών και την άρνησή τους να δεχτούν την υποδεέστερη θέση που η κοινωνία τους προσέφερε. Ζητούσαν, έτσι, τη νομοθετική εξίσωση με τους άντρες ως προς τη γυναικεία μισθωτή εργασία, την ψήφο, την οικογένεια, την εκπαίδευση και την πορνεία. Ο επίσημος διακανονισμός της πορνείας ειδώθηκε ως ακραία απόληξη της διπλής ηθικής μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το αίτημα αυτό συσπείρωνε θεωρητικά όλες τις φεμινιστικές οργανώσεις. Εμείς εδώ θα εμβαθύνουμε στο λόγο του *Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας*, όπως τον βρίσκουμε στα τεύχη του *Αγώνα της Γυναίκας*, μιας και εκεί εντοπίζουμε την πιο εκτεταμένη προσπάθεια αποκαθίλωσης του αφηγήματος που ήθελε την πόρνη ανώμαλη και επικίνδυνη, και αναδιατύπωσης του λόγου γύρω από την πορνεία με όρους πιο ανθρωπιστικούς.¹¹⁶

Ο *Σύνδεσμος Ελληνίδων για τα Δικαιώματα της Γυναίκας* (ΣΕΔΓ/ΣΔΓ) ιδρύθηκε τον Ιανουάριο του 1920 από την Αύρα Θεοδωροπούλου και την Μαρία Νεγρεπόντη, με τη συμμετοχή της Μαρίας Σβώλου, της Ρόζας Ιμβριώτη και της Ελένης Κορύλλου (έπειτα Ουράνη, ή αλλιώς Άλκης Θρύλος).¹¹⁷ Ως μέσο διάδοσης των ιδεών του ΣΔΓ λειτούργησε ο *Αγώνας της Γυναίκας*, το περιοδικό του Συνδέσμου, που ξεκίνησε την έκδοσή του το καλοκαίρι του 1923.¹¹⁸ Παρ' ότι είχε προηγηθεί η έκδοση του περιοδικού *Η Εφημερίς των Κυριών* (1887) από την Καλλιρρόη Παρρέν το 1887 και το μηνιαίο περιοδικό *Ελληνίς* (1921), η επίσημη έκδοση του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων, η ίδρυση του ΣΔΓ και η έκδοση του *Αγώνα της Γυναίκας*

¹¹⁶ Βλ. και το μηνιαίο περιοδικό *Ελληνίς* (1921), την επίσημη έκδοση του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων. Έφη Αβδελά, Αγγελική Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια ανθολογία*, Εκδόσεις Γνώση, 1985, (στο εξής: Αβδελά, Ψαρρά), σ. 33, 38. Περισσότερες πληροφορίες για τον ΣΔΓ, στο ίδιο σ. 39.

¹¹⁷ Ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας μετράει 103 χρόνια λειτουργίας, από το 1920 μέχρι σήμερα, με εξαίρεση τη διακοπή των εργασιών του κατά τη δικτατορία Μεταξά και τη δικτατορία των συνταγματαρχών. Βλ. επίσημη ιστοσελίδα ΣΔΓ <https://leagueforwomenrights.gr/>

¹¹⁸ Ξανθή Πετρινωτή, «Ο Αγώνας της Γυναίκας: Ένας παλαιομοδίτικος τίτλος για ένα μοντέρνο περιοδικό», 2006, https://www.gender.panteion.gr/gr/arxeia_agonas.php

αποτέλεσε τομή για το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα, καθώς αυτά υπήρξαν η πρώτη αποκλειστικά γυναικεία πρωτοβουλία με σκοπό την κατάκτηση των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των γυναικών.¹¹⁹

Ο Σύνδεσμος θεωρείται ότι εξέφρασε έναν «ριζοσπαστικό φεμινισμό», προτάσσοντας την ανάγκη καθιέρωσης του δικαιώματος ψήφου για τις γυναίκες.¹²⁰ Πέρα από αυτό, ο Σύνδεσμος ασχολήθηκε έντονα με το θέμα της σωματεμπορίας στην Ελλάδα, λαμβάνοντας μέρος σε διεθνή συνέδρια και συζητήσεις μεταξύ άλλων ευρωπαϊκών λαών. Με όργανο τον *Αγώνα της Γυναίκας*, ο ΣΔΓ υπήρξε ο βασικός διαμορφωτής του καταργητικού λόγου στην Ελλάδα, εισάγοντας τους αναγνώστες του στη διεθνή συζήτηση γύρω από το ζήτημα της διεθνούς σωματεμπορίας και της εκμετάλλευσης των γυναικών και των παιδιών.¹²¹ Η κατάργηση των οίκων ανοχής αποτέλεσε μία από τις απαιτήσεις του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα ως προς τις αλλαγές του νομοθετικού πλαισίου. Από το 1924 και εξής, άρχισαν να εμφανίζονται στις σελίδες του *Αγώνα* αρχικά αναφορές, σχολιασμοί και κάλυψη συνεδρίων του εξωτερικού, ενώ σταδιακά η δράση του Συνδέσμου έγινε πιο ενεργή. Το θέμα της γυναικείας εκμετάλλευσης τονίστηκε ως ζήτημα κοινωνικό, και συνδέθηκε σταδιακά με την κατάκτηση ίσων ευκαιριών για τις γυναίκες στην εργασία.¹²²

Το 1925 αποτέλεσε σημαντική χρονιά για τη δράση του ΣΔΓ και για τον καταργητικό λόγο στην Ελλάδα. Από τη μία πλευρά, μέσα από τα φύλλα του *Αγώνα* εκφράζονταν οι καταργητικές θέσεις υπογεγραμμένες από γιατρούς, φεμινίστριες και ανθρώπους των γραμμάτων. Από εκείνη τη χρονιά και εξής ο *Αγώνας* άρχισε να εκφράζει συστηματικό «κατηγορώ» στη διπλή ηθική του νόμου: «τα ανελεύθερα και σκληρά μέτρα του νόμου 3032 προσβάλλουν την αξιοπρέπεια και την ατομική ελευθερία της γυναίκας», υποστήριζε ο Θωμάς Βελλιανίτης, τότε τμηματάρχης του υπουργείου Εσωτερικών.¹²³ Στα άρθρα του *Αγώνα* αποκρυσταλλώνεται και το ηθικό βάρος του κράτους-προαγωγού: «αφού το κράτος ελέγχει και διαχειρίζεται την πορνεία, τότε αυτό αναλαμβάνει ρόλο προαγωγού».¹²⁴ Συγχρόνως, τονιζόταν η αιτιακή σχέση διακανονισμού και σωματεμπορίας,¹²⁵ και η «κακώς εννοούμενη μέριμνα περί ηθικής και προστασίας της δημόσιας υγείας» στην οποία ανεπιτυχώς στόχευε ο διακανονισμός.¹²⁶ Κείμενα υπέρ του καταργητισμού

¹¹⁹ Αβδελά, Ψαρρά, σ, 39.

¹²⁰ Tasoula Vervenioti, “Charity and Nationalism: The Greek Civil War and the Entrance of Right-Wing Women into Politics”, *Right-wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World*, επιμ. Paola Bacchetta, Margaret Power, Routledge, 2002, σ. 115-126.

¹²¹ Βλ. Πετρινώτη.

¹²² Βλ. Ποθητή Χαντζαρούλα, *Σμιλεύοντας την υποταγή: Οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2012, σ. 467-484 για τις σχέσεις εκμετάλλευσης και εκπόρνευσης των γυναικείων σωμάτων σε περιβάλλοντα «τιμίας εργασίας».

¹²³ Από την ομιλία του Θωμά Βελλιανίτη στο συνέδριο του ΣΔΓ με θέμα «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», τ. 19, 1925.

¹²⁴ Από την ομιλία του γιατρού Γεώργιου Πάγκαλου στο συνέδριο του ΣΔΓ με θέμα «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», τ. 19, 1925.

¹²⁵ Σχέση την οποία είχαν ήδη αναδείξει τα ευρωπαϊκά φεμινιστικά κινήματα και η Κοινωνία των Εθνών.

¹²⁶ Τα αποσπάσματα που αναφέρονται εξάγονται από τα φύλλα του *Αγώνα* και παραπέμπουν στις ομιλίες του Βελλιανίτη και του Πάγκαλου στο συνέδριο του ΣΔΓ για τη σωματεμπορία και τον κρατικό διακανονισμό. Για περισσότερες πληροφορίες για το συνέδριο βλ. παρακάτω.

υπογράφουν ιδρυτικά μέλη του Συνδέσμου, όπως η Μαρία Σβόλου,¹²⁷ η Αύρα Θεοδοροπούλου, η Αγνή Στουδίτου. Δημοσιεύονται επίσης μεταφράσεις κειμένων ξένων διανοητών (όπως της Ellen Hørup και του Albert Londres),¹²⁸ και κείμενα γιατρών και διοικητικών στελεχών της κυβέρνησης, όπως ο Βελιανίτης και ο Πάγκαλος που προαναφέρθηκαν.¹²⁹

Από την άλλη πλευρά, επίσης, κορυφαία στιγμή αναφορικά με τον λόγο για την πορνεία στη χώρα, αλλά και τη θέση του φεμινιστικού κινήματος σε αυτόν, αποτελεί το συνέδριο του ΣΔΓ με θέμα «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», τον Απρίλιο του 1925.¹³⁰ Στο συνέδριο φιλοξενήθηκαν φωνές διοικητικών στελεχών της κυβέρνησης, της δικαιοσύνης, και γιατρών. Εντύπωση κάνει ότι εκεί αναφέρθηκαν ετερόκλητες και αντιφατικές μεταξύ τους απόψεις γύρω από το θέμα, δηλαδή τόσο υπέρ, όσο και ενάντια στον καταργητισμό. Διαβάζοντας το σχετικό ρεπορτάζ στον *Αγώνα*, είναι χαρακτηριστικό ότι η άρνηση της ύπαρξης της σωματεμπορίας και οι δηλώσεις περί «διστραμμένων γυναικών» συνυπάρχουν δίπλα στις θέσεις που θέλουν την πόρνη θύμα της κοινωνίας και των προαγωγών. Πρωτοπορία του συνεδρίου αυτού για τα ελληνικά δεδομένα υπήρξε μάλλον η δημιουργία ενός περιβάλλοντος ανοικτού διαλόγου για το ζήτημα της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών, όπως και θεμάτων περί των γυναικείων δικαιωμάτων και της εκμετάλλευσης που οι γυναίκες υφίσταντο.

Η πρωτοβουλία του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και του *Αγώνα* εμπνεύστηκε και ακολούθησε το διεθνές παράδειγμα της εποχής.¹³¹ Η κοινωνική πρόνοια και η ανθρωπιστική βοήθεια διαμορφώθηκε ως χώρος ενδιαφέροντος διεθνιστικών οργανώσεων κατά τον Μεσοπόλεμο, με την πιο εκτεταμένη από τις σχετικές καμπάνιες να απευθύνεται στο θέμα της σωματεμπορίας γυναικών και παιδιών.¹³² Ένας από τους βασικότερους παράγοντες που καθόρισε την ανάπτυξη της διεθνιστικής πολιτικής υπήρξε η ίδρυση της Κοινωνίας των Εθνών το 1920.¹³³ Παρά την αποτυχία του στόχου επίτευξης της παγκόσμιας ειρήνης, που υπήρξε ο βασικός της σκοπός, η Κοινωνία των Εθνών συνέβαλε στην ανακούφιση κοινωνικών προβλημάτων που τα εθνικά κράτη δυσκολεύονταν να διαχειριστούν.

---

¹²⁷ Βλ. Άρθρα της Μαρίας Σβόλου στον *Αγώνα της Γυναίκας*: «Η σωματεμπορία γυναικών και η Κοινωνία των Εθνών» (τ. 17, 1925), «Για την κατάργηση του κρατικού διακανονισμού» (τ. 117, 1930), «Η σωματεμπορία και η Κ.Τ.Ε.» (τ. 142, 1931).

¹²⁸ Βλ. Ellen Hørup, «Η σωματεμπορία και η Κοινωνία των Εθνών», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, μτφρ. Μ. Χατζηδάκη, τ. 71, 1928, και Αλμπέρ Λόντρ, «Οι υπεύθυνοι είμαστε μεις», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, μτφρ. Φ.Π., τ. 174, 1933.

¹²⁹ Κατά το διάστημα κυκλοφορίας του *Αγώνα της Γυναίκας* 1923 – 1936 μετράμε να κυκλοφορούν 23 δημοσιεύματα σχετικά με τα Βούρλα, την πορνεία και τη σωματεμπορία στην Ελλάδα.

¹³⁰ *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», τ. 19, 1925.

¹³¹ Για τη σχέση των διεθνών φεμινιστικών οργανώσεων στη σύσταση, την οργάνωση και την προώθηση των αιτημάτων της Κοινωνίας των Εθνών, με αιτήματα που αφορούσαν κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, τα γυναικεία δικαιώματα και την παγκόσμια ειρήνη, βλ. Carol Miller, *Lobbying the League: Women's international organizations and the League of Nations*, διδακτορική διατριβή, University of Oxford, 1992.

¹³² Για το πώς οι εργασίες της Κοινωνίας των Εθνών καταδεικνύουν την Βρετανική κατανόηση των αποικιών και το πώς εντέλει αυτές επηρέασαν τη θέση των γυναικών σε αυτό το ιμπεριαλιστικό πλαίσιο βλ. Jeanne Morefield, “‘Families of mankind’: British liberty, League internationalism, and the traffic in women and children”, *History of European Ideas*, τ. 46, αρ. 5, Routledge, 2020, σ. 681-696.

¹³³ Για μία σύντομη ιστορική περιδιάβαση αναφορικά με την ανάμιξη της ΚτΕ στον αγώνα ενάντια στη διεθνή σωματεμπορία βλ. Leppänen, σ. 523-533.

Μέσω της βρετανικής πρωτοβουλίας του International Bureau for the Suppression of the Traffic of Women and Children (1919),¹³⁴ ξεκίνησε η έκκληση για τη διαμόρφωση ενός διεθνούς πλαισίου καταπολέμησης του προβλήματος της παράνομης εμπορίας γυναικών και παιδιών. Σταδιακά, η Κοινωνία των Εθνών κατέστη υπεύθυνη για τον έλεγχο της παράνομης σωματεμπορίας,¹³⁵ ψηφίζοντας την Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children το 1921,¹³⁶ και δημιουργώντας την League Advisory Committee on Traffic in Women and Children (1919 – 1936), στην οποία ανατέθηκε η συλλογή πληροφοριών και δεδομένων γύρω από τη σωματεμπορία σε διεθνές επίπεδο, με ειδικές αναφορές στην εκάστοτε χώρα-μέλος.¹³⁷

Η σχετική έρευνα της ΚτΕ, που εκδόθηκε το 1927, είχε αντικείμενο εξέτασης το διεθνές σωματεμπόριο γυναικών και παιδιών μεταξύ Ευρώπης, Νότιας Αμερικής και Βόρειας Αφρικής και χαιρέτηθηκε ως το πιο σημαντικό επίτευγμα της League Advisory Committee on Traffic in Women and Children.¹³⁸ Η έρευνα τόνισε την ανάγκη προστασίας των εκδιδόμενων γυναικών και κατέστησε σαφές ότι η σωματεμπορία συντηρείτο και αποτελούσε απότοκο του συστήματος του κρατικού διακανονισμού. Τα συμπεράσματα αυτά συμφωνούσαν με τα αιτήματα των φεμινιστικών κινημάτων της εποχής, που καλούσαν για την κατάργηση των οίκων ανοχής, μέλη των οποίων κατείχαν και ηγετικές θέσεις στο League Advisory Committee on Traffic in Women and Children.¹³⁹

Η έρευνα της Κοινωνίας των Εθνών ανέδειξε την έκταση της σωματεμπορίας στις διάφορες χώρες, την πορεία του εμπορίου από χώρα προέλευσης σε χώρα μεταβίβασης, την αλληλοεξάρτηση μεταξύ της παροχής κακοπληρωμένων «καλλιτεχνικών συμβολαίων» και της εκπόρνευσης νεαρών γυναικών, της πορνείας ανηλίκων και τις πρακτικές των εμπόρων (souteneur). Το International Labour Office επίσης συνέβαλε με στοιχεία γύρω από τη μετανάστευση και τα εργασιακά δικαιώματα στην κάθε χώρα. Η καινοτομία της έρευνας ήταν ότι για πρώτη φορά δεν ειδώθηκαν ως πρόβλημα οι εκδιδόμενες γυναίκες, αλλά εκείνοι που τις εμπορεύονταν,¹⁴⁰ γεγονός που καθιστούσε το ζήτημα διεθνές, για τη λύση του οποίου απαιτούνταν πρωτοβουλίες διεθνούς συνεργασίας για το κάθε κράτος.

---

¹³⁴ Είχαν προηγηθεί η ίδρυση της International Association for the Suppression of the White Slave Trade το 1899, και η υπογραφή της International Treaty for the Suppression of the White Slave Trade από δώδεκα ευρωπαϊκά κράτη το 1904.

¹³⁵ Με την υπογραφή του του Άρθρου 23 (c) της Συνθήκης των Βερσαλλιών.

¹³⁶ Τη συμφωνία υπέγραψε και η Ελλάδα. Το 1921 η ΚτΕ υιοθέτησε τον όρο «σωματεμπορία γυναικών και παιδιών» αντί του «εμπορίου λευκής σαρκός» επισημαίνοντας έτσι ότι η φυλή δεν έπαιζε ρόλο στις προσπάθειές της. Ως σωματεμπορία οριζόταν η «άμεση ή έμμεση προμήθεια και μεταφορά σε μια ξένη χώρα γυναικών και κοριτσιών για κέρδος και για σεξουαλική ικανοποίηση ενός ή περισσότερων άλλων ατόμων», βλ. League of Nations, 'Report of the Special Body of Experts on Traffic in Women and Children. Part One, 1927', 8-9, 1 C.52.M.52.1927.IV, και Gorman, σ. 208.

¹³⁷ Gorman, 198.

¹³⁸ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με έξοδα του Rockefeller Foundation Bureau of Social Hygiene, βλ. Jessica R. Pliley, "Claims to Protection: The Rise and Fall of Feminist Abolitionism in the League of Nations' Committee on the Traffic in Women and Children, 1919 – 1936", *Journal of Women's History*, τ. 22, αρ. 4, John Hopkins University Press, χειμώνας 2010, (στο εξής: Pliley), σ. 91 και 98. Το 1928 δημοσιεύτηκε μια πιο σύντομη έκδοση της έρευνας της ΚτΕ από τον H. Wilson Harris με τίτλο *Human Merchandise: A Study of the International Traffic in Women*.

¹³⁹ Pliley, σ. 93-94. Περισσότερα για τις πρωταγωνίστριες του φεμινιστικού κινήματος μέσα στους κόλπους της Κοινωνίας των Εθνών, βλ. Pliley, σ. 94-96.

¹⁴⁰ Gorman, σ. 214.

Στην ελληνική περίπτωση, η Annie Baker, ως αντιπρόσωπος της ΚτΕ, συνέστησε το Office for the Repression of Trafficking στην Ελλάδα.¹⁴¹ Τα αποτελέσματα της Έρευνας της Κοινωνίας των Εθνών (League Advisory Committee on Traffic in Women and Children) σχετικά με την σωματεμπορία στην Ελλάδα εκδόθηκαν το 1927. Η έρευνα αυτή, με τίτλο “Traffic in Women and Children – Enquiry – Greece”, πραγματοποιήθηκε κατά τη διετία 1924 – 1925 και υπογράφηκε από τους απεσταλμένους της ΚτΕ, M. Bascom Johnson, Samuel Auerbach και Christine Galitzi,¹⁴² και εκπονήθηκε στην Θεσσαλονίκη, την Αθήνα, τον Πειραιά και τα Βούρλα, με βασικό στόχο να προσδιοριστεί ο κίνδυνος και η έκταση του δικτύου σωματεμπορίας στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της προσφυγικής κρίσης.¹⁴³ Η έρευνα περιλάμβανε αναλυτικά ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία, αναφορικά με την καταγωγή, την πρότερη απασχόληση, την ηλικία και την κατάσταση της υγείας των γυναικών.

Παρότι τα αποτελέσματα της έρευνας επικύρωναν τη θεμελιώδη αντίληψη της ΚτΕ ότι οι εκδιδόμενες γυναίκες αποτελούσαν θύματα σωματεμπορίας και άξιες σωτηρίας, διαβάζοντας τις επίσημες καταθέσεις της ειδικής επιτροπής, αντιλαμβανόμαστε ότι τα πράγματα ήταν πιο σύνθετα και ότι οι υποστηρικτές του καταργητισμού δεν ταυτιζόταν πάντα με τη λογοθετική πρακτική που ήθελε την πόρνη θύμα της κοινωνικής βίας. Στο σχετικό αρχείο συναντάμε, για παράδειγμα, την καταληκτική φράση της κατάθεσης της Galitzi ως προς τις πόρνες των Βούρλων: «Οι άτυχες ‘κοινές γυναίκες’ είναι φρικτά αηδιαστικές, δυσαρμονικές ανθρώπινες οντότητες, που έχουν φτάσει σε τέτοιο στάδιο ηθικής κατάντιας, που η απουσία ευαισθησίας τους φτάνει τα όρια της ανωμαλίας. Κυρίως εκφυλισμένα, αυτά τα κορίτσια θα έπρεπε να έχουν απομονωθεί σε ένα Άσυλο για ανθρώπους χαμηλής νοημοσύνης ή ανώμαλους. [...] Αυτές οι πόρνες συνεχίζουν [...] να ξοδεύουν τις ημέρες τους και να σπαταλούν κάποια πολύτιμη ανθρώπινη ενέργεια».¹⁴⁴

Το απόσπασμα αναδεικνύει μάλλον την ποικιλία των αντιλήψεων που συνασπίζονταν γύρω από την πολιτική πρακτική και το πολιτικό αίτημα για την κατάργηση των οίκων ανοχής. Το καταργητικό αίτημα της Κοινωνίας των Εθνών και μιας σειράς φεμινιστικών οργανώσεων παρότι ανθρωπιστικό στην ιδέα του και συνασπισμένο υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στην πράξη δεν ταυτιζόταν με μια κοινή θεώρηση της θέσης της πόρνης μέσα στο κοινωνικό σύστημα, ενώ συγχρόνως, φορείς των καταργητικών ιδεών αδυνατούσαν να απεκδυθούν της πολιτισμικά ριζωμένης εικόνας της ανώμαλης, εκφυλισμένης πόρνης.

Με τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της έρευνας, το 1927, ο *Αγώνας της Γυναίκας* έλαβε θέση πάραυτα για τα ελληνικά πράγματα, απευθύνοντας «κατηγορώ» στον Τύπο, την κοινωνία και τη χριστιανική ηθική του κόσμου που δεν μπορούσαν να ομολογήσουν ότι η διπλή ηθική, το «ουκ ένι άρσεν και θήλυ» του χριστιανισμού, είχε ως αποτέλεσμα τη «δημιουργία μιας τάξης

¹⁴¹ Hantzaroula, σ. 22.

¹⁴² Υπό την καθοδήγηση του William Snow, επικεφαλής της επιτροπής εμπειρογνομόνων για την έρευνα για τη σωματεμπορία γυναικών και παιδιών.

¹⁴³ Βλ. UN Library and Archives S175/30/02 “Traffic in Women and Children – Enquiry – Greece”, ημερομηνία δημιουργίας 1924 – 1925. Βλ. Hantzaroula, σ. 20-25.

¹⁴⁴ Στο πρωτότυπο: “The unfortunate ‘common prostitutes’ are horribly disgusting-looking, disharmonious human beings, who have reached such a stage of moral prostration that their lack of sensibility approaches the level of anomaly. Mostly degenerates, those girls ought to have been secluded into an Asylum for the feeble-minded or the Abnormal. [...] These prostitutes go on [...] idly spending their vice days and wasting away some valuable human energy”.

γυναικών που ζει μέσα στη φριχτότερη αθλιότητα, την αισχρότερη εκμετάλλευση και τη βαθύτερη ηθική κατάπτωση». ¹⁴⁵ Από το 1930, ο *Αγώνα* αναφέρεται συχνά στη διατήρηση του διακανονισμού ως θέματος «πολιτισμού», ως στίγμα κοινωνικό για τους κατοίκους της περιοχής που ανέχονται τα Βούρλα. ¹⁴⁶ Καθώς διεθνώς οι χώρες που καταργούσαν τον διακανονισμό αύξαναν, οι φεμινίστριες πίεζαν με επιχειρήματα αμφισβήτησης της ανθρωπιάς των πολιτών, υποδεικνύοντας ότι η διατήρηση των οίκων ανοχής ήταν δείγμα αδιάφορου, φιλοκερδούς και απολίτιστου λαού. Ειδικά για την περίπτωση των Βούρλων, το ηθικό στίγμα της πολιτείας γινόταν σαφές: «Ο δήμος Πειραιώς παζαρεύει την εκμετάλλευση του ανθρώπινου υλικού του πιο βδελυρού οίκου ανοχής που μπορεί κανείς να φανταστεί, των Βούρλων. Και παραχωρεί την εκμετάλλευση σε ορισμένα πρόσωπα για χρηματικό αντάλλαγμα! Δηλαδή γίνεται κι αυτός σωματέμπορος!». ¹⁴⁷

Τα σχετικά δημοσιεύματα συνεχίζονται και κατά τα επόμενα χρόνια, με τη μετάφραση και φιλοξενία κειμένων ξένων φεμινιστριών στα φύλλα του *Αγώνα*. Σε κείμενο της Ellen Høyrup, Δανέζας δημοσιογράφου και πασιφίστριας, τονίζεται χαρακτηριστικά κάτι που σπάνια αναφέρεται σε άλλα κείμενα: η απόλυτη μοναξιά της πόρνης, όπως επίσης και ο ιδρυματισμός της ως συνέπεια του εγκλεισμού της: «η ζωή αυτών των γυναικών είναι αφάνταστα μαρτυρική. Το κατόντημα της κοινής γυναίκας είναι τέτοιο που όταν έχει άδεια εξόδου και γυρίζει μόνη στους δρόμους μιας ξένης πόλης που όλοι της είναι ξένοι, κανείς δεν ενδιαφέρεται γι' αυτή [...] βλέπει να γελάει ή να γλεντάει γύρω της η κοινωνία που την κατόντησε αυτήν έτσι και σύγχρονα δεν την αναγνωρίζει πια για άνθρωπο, νιώθει τον εαυτό της τόσο έρημο και άθλιο που γυρίζει μόνη της στην απαίσια φυλακή της σαν σε καταφύγιο». Η δημοσιογράφος, ακόμη, στον απόηχο της δημοσίευσης της έρευνας της ΚτΕ, τονίζει ότι, ενώ δίνεται έμφαση για άλλη μια φορά στις πόρνες, τα στοιχεία για τους πελάτες των πορνείων αποσιωπώνται.

Λογοτέχνες στα γράμματα και στον Τύπο

Αναφορές στο αφήγημα της πόρνης ως θύματος της κοινωνίας εντοπίζονται και σε δημοσιεύματα εκτός του *Αγώνα*, που υπογράφονται από φεμινίστριες αναμειγμένες στις διαδικασίες του ΣΔΓ, όπως τη Γαλάτεια Καζαντζάκη και τη Λιλίκα Νάκου, αλλά και άλλους αριστερούς λογοτέχνες του Μεσοπολέμου. Όπως παρατηρεί η Χριστίνα Ντουνιά, στους κύκλους της αριστερής διάνοησης του Μεσοπολέμου επικρατεί η αντίληψη ότι η λογοτεχνία οφείλει να συντελεί στον αγώνα για το «ξέφτισμα των αστικών αξιών». ¹⁴⁸ Σχολιάζοντας τα βιβλία του Πέτρου Πικρού, ο Ασημάκης Πανσέληνος αναφέρει ότι «οι νέοι πλησίαζαν ρομαντικά το μπορντέλο». ¹⁴⁹ «Η πορνεία, κοινός τόπος για τόσους λογοτέχνες, από τη μία ως την άλλη άκρη της Ευρώπης στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, για ποιητές και πεζογράφους του

¹⁴⁵ Αύρα Θεοδωροπούλου, «Κοινό Μυστικό», *Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 55, 1927.

¹⁴⁶ Ανυπόγραφο, «Και πάλι το ζήτημα των οίκων», *Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 119, 1930.

¹⁴⁷ Αύρα Θεοδωροπούλου, «Επικερδείς Επιχειρήσεις», *Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 120-121, 1930.

¹⁴⁸ Χριστίνα Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996, (στο εξής: Ντουνιά), σ. 45.

¹⁴⁹ Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, Κέδρος, 1974, σ. 213. Ντουνιά, σ. 36-37. Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και τα κείμενα του Μανώλη Κανελλή, δείγμα των οποίων θα εξετάσουμε και παρακάτω.

κομμουνιστικού κινήματος ή απλώς αποδεσμευμένους από την αστική τάξη [...], [η γυναίκα-εμπόρευμα] γίνεται το επικρατέστερο σύμβολο του ξεπεσμού της αστικής τάξης».¹⁵⁰

Την εποχή αυτή συναντάμε στη λογοτεχνία «τη θεματική της κοινωνικής αποσύνθεσης» και της «αλητογραφίας» σε έργα αριστερών λογοτεχνών, που υπηρετούν την παραπάνω αντίληψη.¹⁵¹ Η αγοραπωλησία του έρωτα, η πορνεία και η σωματεμπορία, διαβάστηκε ως προϊόν του καπιταλιστικού συστήματος που εκμεταλλεύεται την εργατική τάξη για χάρη των επιθυμιών των αστών. Το σώμα της πόρνης απέκτησε συμβολικές διαστάσεις και αναδείχθηκε ως θύμα του συστήματος, γεγονός που, για την αριστερά της εποχής, ισοδυναμούσε με μια προσπάθεια καταγγελίας και ανάδειξης της υποκρισίας αυτού του status quo.¹⁵² Μια σειρά λογοτεχνών προσέγγισε εκείνη την εποχή το κοινωνικό, λαϊκό περιθώριο σε συνάρτηση με θέματα σχετικά με την πορνεία, τα αφροδίσια νοσήματα, τη φυματίωση, την αλητεία και τα ναρκωτικά.¹⁵³ Οι φιγούρες του κοινωνικού περιθωρίου λειτουργούν στα έργα αυτά ως εκπρόσωποι μιας ευκταίας κοινωνικής ανατροπής.¹⁵⁴

Τα έργα που αφορούν τα Βούρλα αναφέρονται σε μια προσπάθεια ανάδειξης των «σάπιων αστικών αξιών» και αποκαθίλωσης αυτών. Επίσης, στα αποσπάσματα που εξετάζονται στη συνέχεια, στις λογοτεχνικές αναφορές, στα ποιήματα και στα άρθρα λογοτεχνών που αναφέρονται στα Βούρλα, η πόρνη συχνά φέρεται να έχει προσφυγική καταγωγή, γεγονός που επιτείνει τη θέση της ως θύματος στην πολλαπλά διαβλημένη κοινωνία που περιγράφεται στα κείμενα.¹⁵⁵

Το πουλί της νύχτας

Μία από τις πιο πρώιμες αναφορές στην εκμετάλλευση των προσφύγων γυναικών, την εκπόρνευση και την κατάληξη στα Βούρλα γίνεται στο έργο του Κωστή Μπαστιά «Το πουλί της νύχτας» (1924).¹⁵⁶ Το δράμα σε τρεις πράξεις είχε θέμα, όπως γράφει το πρόγραμμα, την «περιπετειώδη ιστορία μίας άτυχης και ορφανής μικρής, που την επαύριον της Μικρασιατικής καταστροφής ευρέθηκε μέσα εις ένα περιβάλλον εκμεταλλευτών εις την Κρεμυδαρού του Πειραιώς», δηλαδή στην Δραπετσώνα, και υπήρξε από τις πρώτες δημόσιες αναφορές στην κοινή συνειδητοποίηση του ευτελισμού που βίωναν οι πρόσφυγες στον τόπο εγκατάστασής τους. Το «Πουλί της Νύχτας» ανέβηκε με μεγάλη επιτυχία από τον θίασο Κοτοπούλη το 1924, σε δώδεκα παραστάσεις, ενώ τον επόμενο χρόνο μεταπλάστηκε λογοτεχνικά και δημοσιεύτηκε ως

¹⁵⁰ Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Από τον Ψυχάρη στον Γληνό*, Φιλιππότης, 1986, σ. ια', και Ντουνιά, σ. 45.

¹⁵¹ Παναγιώτης Μουλλάς, *Η μεσοπολεμική μας πεζογραφία: Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Α', Αθήνα, Εκδόσεις Σοκόλης, 1996, σ. 47.

¹⁵² Μαρίτα Παπαρούση, «Σεξουαλικότητα και σχέσεις εξουσίας: Το σώμα της πόρνης στο έργο του Πέτρου Πικρού», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 26 (Μάιος-Αύγ. 2004), σ. 181.

¹⁵³ Η κριτική που τους ασκείται είναι ότι, σε μια προσπάθεια να διαφοροποιηθούν από τη θεματική της ηθογραφίας της υπαίθρου, καταλήγουν σε μια «παραμορφωμένη αστική ηθογραφία που βρίσκεται στα όρια της παραλογοτεχνίας». Βλ. Ντουνιά, σ. 38.

¹⁵⁴ Για την αδυναμία ορισμένων εκπροσώπων της αριστερής διανόησης να περάσουν από τη θεματική του «ξεφτίσματος των αστικών αξιών» στην κατασκευή του «ήρωα της ταξικής πάλης». Βλ. Ντουνιά, σ. 162-163.

¹⁵⁵ Αυτή την πληροφορία δεν τη βρίσκουμε στις λογοθετικές πρακτικές που θέλουν την πόρνη ανώμαλη και μη κανονική.

¹⁵⁶ Ο Κωστής Μπαστιάς, λογοτέχνης, δημοσιογράφος, αρχισυντάκτης και αργότερα γενικός διευθυντής του Βασιλικού Θεάτρου, εξέφρασε στον νεανικό του λόγο σοσιαλιστικές ιδέες, που κρίθηκαν ρηξικέλευθες για την εποχή, πριν αλλάξει πολιτική στάση μετέπειτα στη ζωή του.

μυθιστόρημα σε 99 συνέχειες στην εφημερίδα *Δημοκρατία* στα φύλλα μεταξύ 1ης Ιανουαρίου και 8ης Μαΐου 1925.¹⁵⁷ Η επικαιρότητα του θέματος, ο ρεαλιστικός του χαρακτήρας και η ομοιότητα με τον Εμίλ Ζολά και τους Γάλλους νατουραλιστές φαίνεται πως καθόρισαν την θετική ανταπόκριση άλλων λογοτεχνών, όπως του Πέτρου Πικρού και της Ελένης Ουράνη – Άλκη Θρύλου, όπως και του προσφυγικού κοινού.¹⁵⁸ Οι βολές κατά των αυθαιρεσιών της χωροφυλακής Πειραιά, όμως, προκάλεσαν ένα κύμα αντιδράσεων εναντίον της παράστασης: απαυδισμό προκάλεσε η ψευδής, κατά τα λεγόμενα των επικριτών, αναπαραγωγή της εικόνας ενός υποκόσμου, που, όπως υποστήριζαν, δεν υφίστατο.¹⁵⁹ Ο Μπαστιάς απειλήθηκε ακόμα και με απαγόρευση της παράστασης από τη χωροφυλακή, σε περίπτωση που ο ρόλος του ενωμοτάρχη δεν άλλαζε.

Η χρήση της ωμής γλώσσας στον Μπαστιά χαρακτηριστικά μιμείται εκείνη του περιθωρίου, που ζητά να αναδείξει.¹⁶⁰ Η γλώσσα και η πλοκή, η αυθαιρεσία της χωροφυλακής, η παραπλάνηση και εκμετάλλευση της Νίνας, της προσφυγοπούλας πρωταγωνίστριας του δράματος, καταλήγουν σε μια κορυφαία στιγμή έντασης μεταξύ της Νίνας και του ενωμοτάρχη, την οποία παραθέτουμε όπως αυτή δημοσιεύτηκε στη *Δημοκρατία* στις 2 Μαΐου 1925: [Ενωμοτάρχης] «'Στάσου... Αυτό που είπες μη το ξεχάσεις γιατί θα μου το πλερώσεις ακριβά. Σου κηρύχνω τον πόλεμο. Από τη στιγμή αυτή, βρώμα, πατσαβούρα, ετοιμάσου για τον Πειραιά. Εκεί έξω στα Βούρλα, στο πεντάρικο θα σε στείλω να σαπίσεις.' [...]Μια γυναίκα για να σταλεί στα Βούρλα δεν χρειαζόταν να κάμει και κάτι σοβαρό ή να πέσει σ' ένα έγκλημα. Μπορούσε να σταλεί και δίχως να φταίξει καθόλου αν αυτό το ήθελε ένας άνθρωπος της αστυνομίας. Το παιγνίδι τόχε παίζει και σε άλλες και δεν παρουσίαζε καμιά εξαιρετική δυσκολία».¹⁶¹ Το ζήτημα των «διεφθαρμένων αστυνομικών» υπήρξε βασικό χαρακτηριστικό αναφορικά με θέματα σωματεμπορίας, αλλά και ευρύτερα, στο πλαίσιο του οργανωμένου εγκλήματος.¹⁶²

---

¹⁵⁷ Ο Μπαστιάς κατέστρεψε τα χειρόγραφα ανέκδοτων έργων του το 1925, μεταξύ των οποίων και «Το πουλί της νύχτας», βλ. Μανώλης Σειραγάκης, «Ο υπόκοσμος ως «άλλος» στο θέατρο πρόζας του Μεσοπολέμου: *Το πουλί της νύχτας* του Κωστή Μπαστιά στο Θέατρο Κοτοπούλη (1924)», *Θέατρο και Ετερότητα: θεωρία, δραματουργία και θεατρική πρακτική*, επιμ. Βελλιώτη-Γεωργοπούλου, Μ., Γεωργοπούλου, Β., Καραμάνου, Ι., Κοτζαμάνη, Μ., Μπλέσιος, Θ., Τσιάρας, Α., τόμος Β', 2017, σ. 120, αναφορικά με το εναπομείναν αντίτυπο στο αρχείο Νικολάου Λεπενιώτη.

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 114. Βλ. Άλκης Θρύλος, «Κωστή Μπαστιά, *Το πουλί της νύχτας*, Δράμα εις τρεις πράξεις», *Δημοκρατία*, 25.09.1924: «Η Μικρασιατική συμφορά υπεραύξησε στην Ελλάδα τα τραγικά θύματα της τελευταίας, μα και γι' αυτό της πιο αποτρόπαιης μορφής της δουλείας – της δουλείας που δήθεν δεν υπάρχει πια στην πολιτισμένη ανθρωπότητα – τα θύματα της σωματεμπορίας».

¹⁵⁹ Γιάννης Μπαστιάς, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, Εκδοτική Αθηνών, τόμος Α', σ. 30-31, τόμος Β', σ. 22-37, 1997.

¹⁶⁰ Ντουνιά, σ. 40.

¹⁶¹ Τα πολιτικά του πιστεύω και μια συνολική αλλαγή θέσης στα πράγματα, έφεραν τον Μπαστιά, δέκα χρόνια μετά τη δημοσίευση αυτού του έργου, να ασκεί λογοκρισία σε οποιαδήποτε αναφορά στη θεματική του περιθωρίου και του υποκόσμου στο χώρο του μεσοπολεμικού θεάτρου. Βλ. Σειραγάκης, σ. 120-121.

¹⁶² Τζιάρας, σ. 475-476.

Αμαρτωλό

Η Γαλάτεια Καζαντζάκη¹⁶³ δημοσίευσε στο περιοδικό *Πρωτοπόροι* το ποίημά της, «Αμαρτωλό», το 1931, αναφερόμενη στην προσωπική κατάθεση μιας γυναίκας, της οποίας η προσφυγιά υπονοείται, και το επάγγελμά της, αυτό της πόρνης, γίνεται η μόνη ταυτότητά της:

*Αμαρτωλό*¹⁶⁴

«Και εποίησεν αυτόν κατ' εικόνα και ομοίωσιν αυτό...»
Παλαιά Διαθήκη¹⁶⁵

Στη Σμύρνη Μέλπω,
Ηρώ στη Σαλονίκη,
Στο Βόλο Κατινίτσα έναν καιρό,
τώρα στα Βούρλα με φωνάζουν Λέλα.
Ο τόπος μου ποιος είταν; Ποιοι οι δικοί μου;
αν ξαίρω ανάθεμα με,
Σπίτι, πατρίδα, έχω τα μπορντέλα.
Ως κ' οι πικροί μου χρόνοι οι παιδικοί μου,
θολές, σβυσμένες ζωγραφιές·
κ' είναι αδειανό σεντούκι η θύμηση μου.
Το σήμερα χειρότερο απ' το χτες,
και τ' αύριο απ' το σήμερα θε νάναι.
Φιλιά από στόματ' άγνωστα, βρισιές,
κ' οι χωροφύλακες να με τραβολογάνε.
Γλέντια, καυγάδες ως να φέξει,
αρρώστιες, αμφιθέατρο του Συγγρού
κ' ενέσεις 606.¹⁶⁶
Πνιγμένου караβιού σάπιο σανίδι,
όλη η ζωή μου του χαμού.
Μ' από την κόλαση μου σου φωνάζω:
εικόνα σου είμαι, Κοινωνία, και σου μοιάζω!

Η πόρνη συνειδητοποιεί και ταυτίζεται με τη βίαιη μετακίνηση, τη ρήξη ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν της, που της επιβάλλει το ηθικό στίγμα της πορνείας και της προσφυγιάς, αλλά δεν μπορεί να συλλάβει την υποκρισία της κοινωνίας που την περιθωριοποιεί, αφού πρώτα την έχει οδηγήσει στον δρόμο που αυτή κατακρίνει. Η περιγραφή της προσωπικής κόλασης της γυναίκας αφορά έναν χρόνο άχρονο, μετρημένο με πληρωμένο έρωτα, συλλήψεις, γλέντια, καυγάδες και

---

¹⁶³ Η γνωστή ποιήτρια και συγγραφέας, ιδεολογικά ζυμωμένη στο χώρο της Αριστεράς, έγραφε, μεταξύ άλλων, στον *Αγόνα της Γυναίκας*, όπου βρίσκουμε άρθρα της, και στο περιοδικό *Πρωτοπόροι*, από όπου παραθέτουμε το παρακάτω ποίημα.

¹⁶⁴ «Αμαρτωλό», *Πρωτοπόροι*, τ.4, Απρίλιος 1931, σ.124. Το ποίημα μελοποιήθηκε και εκτελέστηκε μουσικά από τη Νένα Βενετσάνου.

¹⁶⁵ Οι αναφορές σε χριστιανικά κείμενα, στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, συναντώνται και στα κείμενα της Νάκου εκείνη την εποχή, βλ. παρακάτω το ρεπορτάζ της Νάκου στην *Ακρόπολη*. Εδώ θα μπορούσαμε να κάνουμε αναφορά σε ψήγματα βερισμού που έχουν επιβιώσει στο λόγο των δύο συγγραφέων.

¹⁶⁶ Βλ. σ. 24 της παρούσης εργασίας για την ίαση της σύφιλης, το αρσενικό και τις ενέσεις 606.

ασθένειες, με το βλέμμα στραμμένο στην κοινωνία, στην οποία απευθύνει ένα μεγάλο «κατηγορώ».¹⁶⁷

Η Καζαντζάκη στον λόγο υπεράσπισης προς τη γυναίκα πόρνη και στη μεταφορά της πόρνης που ομοιάζει στην κοινωνία πατάει σε έναν κοινό εκφραστικό τόπο για τους αριστερούς λογοτέχνες, από τη δεκαετία του 1920 και εξής. Η πόρνη ανάγεται σε σύμβολο της εκμετάλλευσης που προκύπτει από την ισχύουσα τάξη πραγμάτων και η περιγραφή του δράματός της ταυτίζεται με μια έντονη κριτική προς την τάξη αυτή.¹⁶⁸ Η μπερδεμένη ταυτότητα, οι χαμένες ρίζες, το ξεχασμένο παρελθόν την οδηγούν στην συνειδητοποίηση ότι ταυτίζεται με το παρόν της, με την πορνεία και τα πορνεία, όπου ως παρόν βιώνει και ως μέλλον φαντάζεται την ατέρμονη επανάληψη αυτών των σκηνικών βίας, πρόσκαιρου ξεφαντώματος και πανταχού παρόντος ελέγχου. Χαρακτηριστικά είναι τα ελεγκτικά στοιχεία που αναφέρονται, οι χωροφύλακες και το νοσοκομείο Συγγρού, που εναλλάσσονται στον λόγο με την απόλυτη έλλειψη ελέγχου: γλέντια, καβγάδες, βρισιές.

Η Καζαντζάκη πρωτοπόρησε στον λόγο αναπαράστασης της πόρνης, δίνοντάς της ανθρώπινη υπόσταση, βάζοντάς τη να μιλήσει σε α' ενικό, για να υπενθυμίσει στην κοινωνία ότι η γυναίκα αυτή δεν είναι το «Άλλο», αλλά μάλλον ένα κομμάτι της, που στέκεται ως καθρέφτης απέναντι σε όσα η κοινωνία αρνείται να δει για τον εαυτό της. Στην Καζαντζάκη η πρωτοπρόσωπη αφήγηση συνδέεται με μια προσπάθεια ανάδειξης των απάνθρωπων συνθηκών ζωής των γυναικών, του βαθμού εκμετάλλευσης και της εξαθλίωσης, τεχνική που εξυπηρετεί την αναπαράσταση της γυναίκας-πόρνης ως θύματος μιας κοινωνίας που ομοιάζει σε βούρκο, και η οποία οφείλει να αλλάξει.

Συμπληρωματικά στα παραπάνω, ως προς την αναπαράσταση της περιθωριακής γυναίκας, ταιριάζει να προσθέσουμε ότι, κάποια χρόνια πριν, η Καζαντζάκη είχε δημοσιεύσει στην *Εθνική Φωνή* μια σειρά άρθρων για τη γυναίκα εγκληματία.¹⁶⁹ Λαμβάνοντας υπόψιν το άρθρο της για την περίπτωση μιας φυλακισμένης, της Λάμπρος Μπασύρδα, που καταδικάστηκε για ανθρωποκτονία, συνειδητοποιούμε ότι η Καζαντζάκη επιχειρεί να ανανοηματοδοτήσει το έγκλημα της γυναίκας ως αποτέλεσμα φιλότιμου, γενναιότητας, πυγμής, υπερηφάνειας και στοργής προς την τιμή τη δική της και της οικογένειάς της. Συνομιλώνοντας με τις λογοθετικές πρακτικές που είχαν κατασκευάσει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα τον τύπο της γυναίκας εγκληματία, της ανώμαλης, εκφυλισμένης γυναίκας, η Καζαντζάκη επιδιώκει να αναστρέψει αυτό το αφήγημα και να πείσει ότι η πηγή του εγκλήματος δεν είναι αυτή του εκφυλισμού, αλλά το φιλότιμο και η τόλμη, αρετές που ταιριάζουν στον «τύπο της ηρωϊκής γυναίκας όπως τον φαντάζεται ο λαός». Χαρακτηριστικό είναι, όμως, ότι η Καζαντζάκη αδυνατεί να αποδεσμευτεί από την αντίληψη ότι το έγκλημα αποτελεί κομμάτι της ταυτότητας αυτού/αυτής που το διαπράττει.

---

¹⁶⁷ Anna Fyta, “Galatea Kazantzaki (Alexiou) (1884–1962): a modernist Greek author's decadent poetics”, *Feminist Modernist Studies*, τ. 4, αρ. 2, 2021, σ. 271-294.

¹⁶⁸ Βλ. και Δέσποινα Μπισχινώτη, *Σεξουαλικότητα, σχέσεις εξουσίας και σωματικές εν-γραφές σε πεζά λογοτεχνικά κείμενα της δεκαετίας του 1920*, μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, 2014, βλ. σ. 24-26.

¹⁶⁹ Τα κείμενα αυτά αναδημοσιεύονται και στον *Αγώνα της Γυναίκας* το 1925. Βλ. Γαλάτεια Καζαντζάκη, «Η γυναίκα εγκληματίας», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 16, 1925.

Μια ματιά στον Άδη της ηδονής και του θανάτου

Ο Μανώλης Κανελλής, επίσης συνεργάτης στους *Πρωτοπόρους* (1930 – 1931), δημοσιεύει στις 12 Νοεμβρίου 1933 στην εφημερίδα *Ανεξάρτητος* ένα από τα πιο χαρακτηριστικά άρθρα με ρεπορτάζ από τα Βούρλα.¹⁷⁰ Στο άρθρο, ο Κανελλής μάς περιγράφει μια επίσκεψή του στα Βούρλα, κατασκευάζοντας ένα μυθικό κόσμο τεράτων, παραλληλίζοντας τον τόπο και τους ανθρώπους με την Σπιναλόγκα, τον Άδη και την Κόλαση του Δάντη («Ας μπούμε! Δάντη, στραβός απέθανες»). Στο πρόσωπο της διευθύντριας των Βούρλων, της λεγόμενης τσατσάς, που φέρει το όνομα Ντουντού, βρίσκει τον Κέρβερο που κάθε Άδης οφείλει να διαθέτει, γυναίκα στην οποία αποδίδει τερατόμορφα χαρακτηριστικά – ρύγχος αντί στόματος, για παράδειγμα. Επιλέγει να κινηθεί αφηγηματικά, σαν και το Δάντη, από το πιο ελαφρύ στο πιο βαρύ σκοτάδι της «Κολάσεως των Βούρλων», καταφέροντας έτσι να ολοκληρώσει μια μικρή ξενάγηση στον χώρο, από την είσοδο με την κόκκινη καγκελόπορτα ως το μπαρ του πορνείου. Είναι χαρακτηριστικό ότι, οι δημοσιογράφοι που ασχολούνται με το θέμα από το σημείο αυτό και έπειτα, ακολουθούν την ίδια περιγραφική πορεία των Βούρλων.

Επίσης, ο Κανελλής καταφέρει να σκιαγραφήσει κάθε τύπο ανθρώπου που συχνάζει στα Βούρλα: την ηλικιωμένη πόρνη «κυρτή με το μούτσουνο σχεδόν βυθισμένο στα ξύλινα κανιά της. Το πρόσωπό της είναι παγωμένο από τα σαράκια των παθών. Η μύτη γρυπή – μύτη αποτροπαίας γλαυκός κοιμητηρίου! – καταρρέει προς το τριχωτό και ζαρωμένο πηγούνι. Και είναι σαν να νυστάζει θάνατο το βλακώδες και σπανό της βλέφαρο»· τη διευθύντρια: «Αλτ! Να η διευθύντρια. Χοντρή, κυβική, ογκώδης, αχανής. Έχει τας σάρκας της αφθόνους, διότι τρώγει πολύ: 150 ζώα η τροφή της – Τσατσά Ντουντού!»· την πόρνη την άρρωστη: «Μια πορτιέρισσα βήχει. Ω θεέ μου, ο βήχας της! Υπόκοφος, σπηλαιώδης, συρίζων, σαν από πνεύμονας βρυκόλακος»· τη ναρκομανή: «Άλλη παραμιλεί, βυθισμένη στα οράματα της ηρωίνης».

Από τον Κανελλή αποδίδεται στις πόρνες μια μη-ανθρώπινη, άνευ γένους διάσταση: «Γυναίκα; Όχι. Άντρας; Ούτε. Τί είναι; Εταίρα». Η περιγραφή της αδύναμης, ισχνής και άρρωστης πόρνης, που βήχει, δίνει την εφιαλτική εικόνα μιας γυναίκας χωρίς ηλικία, «με την ηλικία του πτώματος», καθώς λέει. Η αναφορά στην πόρνη-πρόσφυγα και στις κοινωνικές προεκτάσεις του ζητήματος γίνεται έμμεσα αλλά εμφατικά: «Άλλη κοιτάζει ανέκφραστα το κενό και το σώμα της τραπαλίζεται με κινήσεις οινόφλυγος χοίρου. Τούτη γελά προς άγνωστο παράδεισο. Εκείνη κλαίει. Η τελευταία προς τα αριστερά, μέλπει μονότονα: 'Στο Τσανακαλέ, με σκοτώσανε, και πριν να βγει η ψυχή μου στη γη με χάσανε'. Όχι, δεν την εσκότωσαν στο Τσανακαλέ. Την εσκότωσαν εδώ στην Ελλάδα και είναι η κοινωνία ο φονιάς της.»

---

¹⁷⁰ Μανώλης Κανελλής, «Βούρλα, το κάτεργο των ιερόδουλων: μια ματιά στον Άδη της ηδονής και του θανάτου», *Ανεξάρτητος*, 12.11.1933. Ο Μανώλης Κανελλής (1900 – 1980) υπήρξε ποιητής, πεζογράφος, δημοσιογράφος στις εφημερίδες *Ελληνική*, *Ανεξάρτητος* και *Ασύρματος*. Διέθετε το ψευδώνυμο Σίσυφος. Μετέφρασε επίσης τμήμα του έργου του Μπωντλαίρ *Τα άνθη του κακού* (1928). Ο Κανελλής εξερευνά τον χώρο της πορνείας και στο διήγημα «Ψουνίστρες» από τη συλλογή *Κατακάθια* (1924). Η λογοτεχνική του ιδιότητα, πιστεύουμε, αντικατοπτρίζεται και στην έντονα νατουραλιστική απεικόνιση του υποκόσμου των Βούρλων στο άρθρο που εξετάζουμε. Στην αρχή της ζωή του δραστηριοποιήθηκε σε αριστερούς κύκλους, όμως αργότερα εξελίχθηκε σε φανατικό αντικομμουνιστή. Βλ. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica, τ. 31, σ. 379.

Το άρθρο του Κανελλή θα μπορούσε να αναγνωστεί και ως ένα λογοτεχνικό παιχνίδι κατασκευής, όπου ο συγγραφέας «τραβάει απ' τα μαλλιά» το αφήγημα της εκφυλισμένης πόρνης, καταλήγοντας εκείνη να αναπαρίσταται ως το πλέον τρομακτικό «άλλο», για να υπενθυμίσει, εντέλει, ότι την ευθύνη αυτού του τέρατος δεν έχει κανένας άλλος πέρα από την ίδια την κοινωνία που το κατασκεύασε. Τα σώπια σώματα που περιγράφονται, και που ο ρεαλισμός της γραφής τα κάνει να προκαλούν σχεδόν αηδία, βρίσκονται εκεί για να καθρεφτίσουν την κοινωνία, η οποία τα κρίνει, ενώ είναι η ίδια όμοια με αυτά.¹⁷¹

Μια Ελληνίς διανοούμενη εν μέσω των γυναικών της αμαρτίας

Η υστερότερη χρονικά και ίσως η πιο διαδεδομένα γνωστή πηγή μας για τα Βούρλα είναι η σειρά άρθρων της Λιλίκας Νάκου,¹⁷² στην εφημερίδα *Ακρόπολις* (16-19.02.1936).¹⁷³ Η Νάκου είχε ξεκινήσει τη λογοτεχνική της καριέρα και ήταν ήδη γνωστή στο δημοσιογραφικό χώρο για τα άρθρα της για τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα, όταν έγραψε το άρθρο στην *Ακρόπολη*,¹⁷⁴ το οποίο και της ανατέθηκε ως έργο από τον Σύλλογο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας.¹⁷⁵ Της ζητήθηκε, δηλαδή, να επισκεφτεί το συγκρότημα και να το παρουσιάσει με «θερμόν ανθρωπισμό και ευαισθησία δι' όλας τας όψεις του πόνου» και να συμβάλλει με την άποψή της στον δημόσιο διάλογο σχετικά με την κατάργηση ή τη διατήρηση των οίκων ανοχής. Σε ένα εισαγωγικό κείμενο, επαινετικό για τη δημοσιογράφο, τονίζεται η ικανότητά της να βρίσκει «διαμάντια στη λάσπη» και ακτίνες φωτός στο σκοτάδι «που δείχνουν ότι η ανθρώπινη φύσις διασώζει ικανότητας αγνότητας και καλοσύνης μέχρι των τελευταίων βαθμίδων της καταπτώσεως». Οι προτεραιότητες της Νάκου αποκρυσταλλώνονται, δηλαδή, ήδη από την αρχή του άρθρου: εργάστηκε για την ανάγκη ανάδειξης των θετικών στοιχείων και εξαιρέσεων μέσα σε ένα σύνολο κακών εντυπώσεων από τα Βούρλα.

Η σημασία του άρθρου τονίστηκε ήδη από τους σύγχρονους του, λόγω της διαφορετικής οπτικής της δημοσιογράφου-λογοτέχνη απέναντι στις γυναίκες των Βούρλων, όπως και λόγω της ταυτότητας της Νάκου, ως της πρώτης γυναίκας που μπήκε στα Βούρλα και εξέδωσε το ρεπορτάζ της για αυτά.¹⁷⁶ Στη βιογραφία της, *Το χρονικό μιας δημοσιογράφου*,¹⁷⁷ η Νάκου

¹⁷¹ Για τη λειτουργία της αηδίας στον χώρο της λογοτεχνίας και την ανάδειξη μεταιχμιακών, οριακών τόπων με τη χρήση αυτής υπάρχει μεγάλος όγκος σχετικής βιβλιογραφίας. Ενδεικτικά βλ. Susan Miller, *Disgust: the gatekeeper emotion*, Routledge, 2013, και Julia Kristeva, *Powers of Horror: An essay on Abjection*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1982.

¹⁷² Η Λιλίκα Νάκου ήταν δημοσιογράφος και πεζογράφος. Εργάστηκε για τις εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Έθνος*, και στο περιοδικό *Νέα Εστία*, μεταξύ άλλων. Έγραψε πεζά, όπως *Η ξεπάρθενη* (1932), *Παραστρατημένοι* (1935), *Η κυρία Ντορεμί* (1955), *Οι οραματιστές της Ικαρίας* (1963), και μελέτες – δοκίμια, όπως *Η ζωή του Έδγαρ Πόε* (1936).

¹⁷³ Τα άρθρα φέρουν τίτλο «Εικόνες από την τραγωδία της ζωής – Μια Ελληνίς διανοούμενη εν μέσω των γυναικών της αμαρτίας – Μια έρευνα της δεσποινίδος Λιλίκας Νάκου» και φέρουν υπότιτλο «Ο αναμάρτητος πρώτος τον λίθο βαλέτω! (Χριστός)».

¹⁷⁴ Ελένη Βησσαράκη, Χρονολόγιο στο *Λιλίκα Νάκου: Μελετήματα*, Βιβλιοθήκη Τράπεζας Αττικής, 2003, σ. 2-3.

¹⁷⁵ Στο *Χρονικό* της η Νάκου αναφέρει πως η ιδέα ήταν του διευθυντή της εφημερίδας *Ακρόπολις*, Γεώργιου Βουτσινά. Βλ. Λιλίκα Νάκου, *Χρονικό μιας δημοσιογράφου*, Δωρικός, Αθήνα, 1980, (στο εξής: Νάκου, *Χρονικό*), σ. 17. Βλ. και πρόσληψη του άρθρου από τους φεμινιστικούς κύκλους στα *Επίκαιρα του Αγώνα της Γυναίκας*, τ. 199-200, το 1936.

¹⁷⁶ Είχαν προηγηθεί τα άρθρα που αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, όπως επίσης, και το ρεπορτάζ – αφιέρωμα της *Εσπερινής* στον Πειραιά τον Οκτώβριο του 1931, με τίτλο «Μια ματιά εις την γείτονα πόλιν: ο Πειραιεύς που εγκαταλείφθη στην τύχη του – Μια ηρωϊκή προσπάθεια της 'Εσπερινής'». Το αφιέρωμα, το οποίο υπογράφει ο Χ-ΟΥ, επεξεργάζεται την περίπτωση των Βούρλων (στα φύλλα της 14ης, 16ης και 17ης Οκτωβρίου) μέσα από μια ματιά ανθρωπιστική. Ο δημοσιογράφος τονίζει την ανάγκη βελτίωσης των συνθηκών ζωής και προστασίας των γυναικών, ενώ συγχρόνως, καθιστά αντιληπτό ότι τα αρνητικά συναισθήματα της τοπικής

αναφερόταν στη διάθεσή της να απευθυνθεί στις πόρνες των Βούρλων σε τόνο ανθρώπινο. Η σχετική βιβλιογραφία τονίζει ότι ο τίτλος του άρθρου – «Μια Ελληνίς διανοουμένη» – σε συνδυασμό με τις παραινέσεις του Βουτσινά για ένα άρθρο «βαθεία ανθρώπινο» υποδηλώνουν ως βασική πρωταγωνίστρια την ίδια την Νάκου, οι ιδιότητες της οποίας – γυναίκας και μορφωμένης – τροφοδοτούν την αντίθεση με τον κόσμο που περιγράφει.¹⁷⁸ Η δουλειά της Νάκου φαίνεται πως έλαβε έμπνευση από το έργο της Maryse Choisy, Γαλλίδα συγγραφέα και δημοσιογράφου, η οποία το 1928 δημοσίευσε το *Un mois chez les filles* («Ένα μήνα με τα κορίτσια»), ένα εκτεταμένο ανάγνωσμα-ρεπορτάζ για τα πορνεία και τα καμπαρέ του Παρισιού, στα οποία η συγγραφέας κατάφερε να διεισδύσει.¹⁷⁹

Η γραφή της Νάκου είναι αφηγηματική και ιδιαίτερα προσωπική, αναδεικνύοντας τις βαθύτερες σκέψεις της συγγραφέα, σχεδόν σαν κατάθεση μαρτυρίας της εμπειρίας της εισόδου της στα Βούρλα. Ακολουθεί την ίδια πορεία που επιλέγουν και άλλοι δημοσιογράφοι στην επίσκεψή τους στα Βούρλα, μία καταγραφή από έξω προς τα μέσα και χρονικά γραμμική. Ενδιαφέρον έχει η γραφή της Νάκου, καθώς μας εισάγει στην πρωτόγνωρη για κείνη εμπειρία σε πρώτο πρόσωπο, και μοιράζεται τις σκέψεις της, την αγωνία της για το τι θα συναντήσει στα Βούρλα. Το αποτέλεσμα είναι λογοτεχνικό, ιδιαίτερα ελκυστικό προς τον αναγνώστη, που καταλήγει να μοιράζεται μαζί της την όλη εμπειρία.

Στην περιγραφή της, καταγράφει αναλυτικά όλες τις πτυχές του βίου των γυναικών και χτίζει αντιπροσωπευτικούς χαρακτήρες επιλέγοντας μία γυναίκα από κάθε παράρτημα των Βούρλων: μία πολύ νέα, σχεδόν παιδί, παιχνιδιάρικα αλλά αφελή· μια άλλη νεαρή, με βασιανισμένη, όμως, υγεία, συναισθηματικά και σωματικά ταλαιπωρημένη, αλλά δοτική και φιλεύσπλαχη· και μια πιο ηλικιωμένη, κουφή λόγω μιας κρίσης ασθένειας, αλλά σοφή και πεπειραμένη.¹⁸⁰ Η Νάκου ρίχνει φως στα προβλήματα των γυναικών, με μια ματιά εκ των έσω: αναφέρεται στην αρρώστια, τη φτώχεια, την ενοχή, τον εξευτελισμό, την απουσία αγάπης και οικογένειας, τον αναλφαβητισμό, την αποξένωση, την ιδέα του θανάτου. Στα άρθρα αναδεικνύονται οι προσωπικές ιστορίες των γυναικών, ιστορίες εκμετάλλευσης, φτώχειας και προσφυγιάς.¹⁸¹ Μέσα στο διάλογο, υπεισέρχονται συγχρόνως αναλυτικές πληροφορίες του βίου των γυναικών στα

κοινωνίας πηγάζουν από μια συλλογική αποστροφή προς τον υπόκοσμο που περιβάλλει τα Βούρλα, τους εγκληματίες, ναρκομανείς, μικροκλέφτες και ταραξίες που αλληλεπιδρούν με τις κοινές γυναίκες. Η τοπική κοινωνία συλλογικά αντιτίθεται στην εγγύτητά της με αυτόν τον κόσμο της παρανομίας, ο οποίος σπάνια ή σχεδόν ποτέ δεν περιγράφεται στα φεμινιστικά και στα ιατρικά κείμενα. Βλ. *Εσπερινή* 05.10-17.10.1931. Για παράπονα ντόπιων προσφύγων βλ. «Η στήλη των προσφύγων: πρόσφυγες Δραπετσώνος», *Ακρόπολις*, 06.01.1930.

¹⁷⁷ Νάκου, *Χρονικό*, σ. 17-18.

¹⁷⁸ Νίκος Μπακουνάκης, *Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ: Η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες 19ος – 20ος αιώνας*, Εκδόσεις Πόλις, 2014, σ. 105-106.

¹⁷⁹ Νάκου, *Χρονικό*, σ. 17. Η Νάκου φαίνεται να έλαβε έμπνευση από τη Choisy μόνο ως προς τη γενική ιδέα της επίσκεψης σε πορνείο. Κατά τα λοιπά, το βιβλίο της Γαλλίδας δημοσιογράφου παρουσιάζει τα πορνεία του Παρισιού με μεγάλο σαρκασμό, παιχνιδιάρικο ύφος, και μια εκφραστική που δε θυμίζει σε τίποτα αυτή της Νάκου.

¹⁸⁰ Για την τελευταία, αναφέρεται ότι εκείνη, μιλώντας στον ποιητή Νίκο Καββαδία, που επισκεπτόταν συστηματικά τα Βούρλα, έδωσε έμπνευση, με τις περιγραφές της από τους διάφορους εραστές της, για τη συλλογή ποιημάτων *Μαραμπού*. Για τη σχέση του Καββαδία με τα Βούρλα βλ. και Νίκος Καββαδίας, *Βάρδια*, εκδόσεις Άγρα, 2011, σ. 40.

¹⁸¹ Η ιστορία της Θεανώς αναφέρεται σε ένα κορίτσι που βρέθηκε στον Πειραιά μετά την πυρκαγιά στη Σμύρνη και κατέληξε στα Βούρλα λίγο καιρό αργότερα, αφού η ίδια και η κηδεμόνας της παρασύρθηκαν εκεί από έναν σωματέμπορα.

Βούρλα, των εισοδημάτων τους, του αριθμού των πελατών, της συχνότητας του ιατρικού ελέγχου, των αγαπητικών.

Η Νάκου καταφέρνει να αποδώσει μια συναισθηματικά φορτισμένη ιστορία, να προκαλέσει την συμπόνοια, τη θλίψη και τον οίκτο στα χτυπημένα από την τύχη και τη ζωή πλάσματα. Η Νάκου ξεσπάει και η ίδια συναισθηματικά: «'Χρυσάνθη, Δέσποινα και Μαρία', ονόματα που κάποια έρημη μάνα, ποιος ξέρει πού, προφέρει ακόμα με δάκρυα στα μάτια για τη χαμένη κόρη της. Ποιος θα το έλεγε ποτέ, σαν ήταν παιδούλες και παίζαν και γελούσαν αμέριμνες στα σοκκάκια της Σμύρνης ή στα χωριά των νησιών μας ότι η Μοίρα σκληρή τους ετοίμαζε το θλιβερό κρεβάτι που τώρα κυλιώνται; [...] Πόσο ο πόνος σας πρέπει να είναι και δικός μας!».¹⁸² Η Νάκου επαναφέρει την πόρνη στο κοινωνικό πλαίσιο, δίνοντάς της καταγωγή, φωνή και ανησυχίες. Και αυτή ακριβώς είναι και η πρωτοτυπία της σε σχέση με τα αφιερώματα που προαναφέραμε.

Αστυνομία Πόλεων

Η Αστυνομία Πόλεων ενέχει μια ιδιαίτερη θέση στην ανάλυση γύρω από τις λογοθετικές και κοινωνικές πρακτικές γύρω από την πορνεία στον ελληνικό Μεσοπόλεμο. Η Αστυνομία Πόλεων άρχισε να οργανώνεται ως σώμα ασφαλείας κατά τη δεκαετία του 1920, ειδικά σχεδιασμένο για τη δράση σε πόλεις, οι οποίες μοιράζονταν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: «λιμάνια, εμπορική κίνηση, έντονη συνδικαλιστική αλλά και παραβατική δραστηριότητα σύμφωνα με το ελληνικό κράτος».¹⁸³ Ξεκινώντας από την Κέρκυρα το 1921, η ίδρυσή της ορίστηκε και για άλλες πόλεις: την Πάτρα (1922), τον Πειραιά (1923) και την Αθήνα (1925). Η σύσταση της Αστυνομίας Πόλεων αναδείχθηκε ως προσπάθεια επαγγελματικοποίησης και εξορθολογισμού της αστυνόμευσης της χώρας. Η οργάνωσή της πραγματοποιήθηκε υπό την καθοδήγηση της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής αξιωματικών της Scotland Yard (1918-1932), ώστε η υπηρεσία να ομοιάσει στα βρετανικά πρότυπα.¹⁸⁴

Το νεοσύστατο σώμα είχε σκοπό τη διαχείριση των «αστικών παθογενειών», των κοινωνικών συμπεριφορών που συναντώνταν στα βίαια αστικοποιημένα κέντρα της Αθήνας και του Πειραιά, και οι οποίες γίνονταν αντιληπτές ως προβληματικές. Το 1926 (22 Φεβρουαρίου) ιδρύθηκε επίσης το Τμήμα Ηθών και Λεσχών ως διακριτό τμήμα της Ασφάλειας, υπό τη διοίκηση του Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, με σκοπό την επιτήρηση της πορνείας και τον έλεγχο των πορνών ενάντια στη διάδοση αφροδίσιων νοσημάτων, τον περιορισμό της παράνομης χαρτοπαιξίας, της διακίνησης και χρήσης ναρκωτικών, όπως επίσης και της «αλητείας» και της επαιτείας στο δημόσιο χώρο.¹⁸⁵ Οι υποχρεώσεις και οι ευθύνες του Τμήματος Ηθών παρέπεμπαν σε μια προσπάθεια παρατήρησης και ελέγχου μιας σημαντικής μερίδας του κοινωνικού περιθωρίου.

Από το 1926 η Αστυνομία Πόλεων καταγράφεται ότι αγωνίζεται συλλογικά υπέρ της κατάργησης των οίκων ανοχής, θεωρώντας αυτούς την κύρια πηγή «της σωματεμπορίας, της

---

¹⁸² *Ακρόπολις*, 17.02.1936.

¹⁸³ Φωτάκης, σ. 70.

¹⁸⁴ Βλ. αναλυτικά στον Φωτάκη.

¹⁸⁵ Φωτάκης, σ. 201. Για την ιστορία της διακίνησης και της χρήσης ναρκωτικών σε εθνικό και διεθνές πλαίσιο βλ. και Κωστής Γκοτσίνιας, *Επί της ουσίας: Ιστορία των ναρκωτικών στην Ελλάδα (1875 – 1950)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2021.

μαστρωπίας και της εν εικοστώ αιώνη δουλείας των γυναικών». ¹⁸⁶ Συγχρόνως, η βρετανική αποστολή δήλωνε ολωσδιόλου ενάντια στη διατήρηση του διακανονιστικού συστήματος στη χώρα. ¹⁸⁷ Υπέρ του καταργητισμού συνασπίζονταν, επίσης, μια σειρά αστυνομικοί διευθυντές των Αθηνών, καθώς και διοικητές της Γενικής Ασφάλειας. ¹⁸⁸

Οι καταργητικές ιδέες του σώματος της Αστυνομίας δεν έβρισκαν παρόλα αυτά ανταπόκριση στην επίσημη νομοθετική πολιτική. Έτσι, η Αστυνομία προέβη στην εφαρμογή πρωτοβουλιών που αφορούσαν τον εντοπισμό και τη δίωξη παράνομων δραστηριοτήτων που αφορούσαν και σχετίζονταν άμεσα ή έμμεσα με την πορνεία. Αρχικά, η Αστυνομία Πόλεων άρχισε τη δεκαετία του 1920 να ενεργεί με σκοπό την εξάλειψη του φαινομένου-μάστιγα γύρω από τους οίκους ανοχής και τις περιθωριακές περιοχές: τους *αγαπητικούς* ή *νταβατζήδες* ή *σωματέμπορους*. Αυτοί ήταν άντρες που είτε σύναπταν ερωτικές σχέσεις με γυναίκες και τις ωθούσαν σταδιακά στην πορνεία, είτε είχαν σχέσεις με κοινές γυναίκες και τις εκμεταλλεύονταν οικονομικά, αποσπούσαν, δηλαδή, μέρος των εσόδων τους με αντάλλαγμα την ασφάλεια στον επικίνδυνο κόσμο του περιθωρίου. ¹⁸⁹ Η ανάληψη καθηκόντων από τον Κουτσουμάρη ταυτίστηκε με μια περίοδο δίωξης των σωματεμπόρων, αιφνιδιαστικών ελέγχων στους οίκους ανοχής και παρακολούθησης της υγειονομικής επιθεώρησης των γιατρών. ¹⁹⁰ Επίσης, ξαφνικές έφοδοι της αστυνομίας σε κακόφημες συνοικίες αποκάλυψαν μεγάλο αριθμό εγκληματιών, που δρούσαν ως αγαπητικοί στα Βούρλα.

Ενδιαφέρον έχει η αναφορά ότι δυσκολίες προέκυπταν κατά τον έλεγχο των πορνών, καθώς, ως φαίνεται, αυτές χρησιμοποιούσαν μια ιδιαίτερη αργκό, τα «λουμπινίστικα». Αυτά «ήσαν τα τσιγκάνικα, τα οποία κειθιρώθησαν ως γλώσσα των πορνείων από μεσαίονος ότε πόρναι ήσαν κυρίως τσιγκάνες». ¹⁹¹ Ο υπαστυνόμος Στάθης Μπουργκάνης φαίνεται πως συνέλλεξε σε γλωσσάριο τα «λουμπινίστικα», χωρίς όμως ποτέ να δημοσιεύσει το έργο του, και δίδασκε στους υπαλλήλους της υπηρεσίας την αργκό αυτή, ώστε να μπορούν να καταλαβαίνουν τι έλεγαν κρυφά οι γυναίκες. ¹⁹²

Επίσης, κατά τις εφόδους σε οίκους ανοχής και σε περίπτωση ανακάλυψης παράνομα εκδιδόμενων γυναικών, οι υπάλληλοι της υπηρεσίας, πριν την εξέταση των γυναικών και την έκδοση άδειας ασκήσεως επαγγέλματος και βιβλιαρίου, προέτρεπαν να ειδοποιείται η οικογένεια της εκδιδόμενης και να προωθείται η προσπάθεια να πειστούν τα μέλη αυτής να συγχωρήσουν τη γυναίκα για το «παραστράτημά» της. Συγχρόνως, γινόταν προσπάθεια από την υπηρεσία για την εξασφάλιση «εντίμου εργασίας» στη γυναίκα. Ο *Σύλλογο Κυριών προς Αποκατάστασιν των*

¹⁸⁶ Φωτάκης, σ. 201.

¹⁸⁷ Ο Αχιλλέας Φωτάκης παραβάλλει το υπόμνημα Boobyer (F.O. 286/1001, 1927). Βλ. Φωτάκης, σ. 208.

¹⁸⁸ Ι. Καλυβίτης, Ι. Νάσκος, Ι. Σπύρος, Γ. Παπαδημητρίου, Ι. Βαβούρης, Α. Κουτσουμάρης, Α. Έβερετ, Π. Καλκάνης, Γ. Καλαμαράς. Βλ. Σπύρος Λεωτσάκος, «Η διαφθορά και τα πορνεία από την αρχαιότητα έως την εποχή μας», *Αστυνομικά Χρονικά*, XVIII, 1963, σ. 486-488.

¹⁸⁹ Φωτάκης, σ. 210-211.

¹⁹⁰ Σπύρος Λεωτσάκος, «Η διαφθορά και τα πορνεία: από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή μας», *Αστυνομικά Χρονικά*, XVII, 1963, σ. 436.

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 487.

¹⁹² Ο όρος παραπέμπει στα «καλιαρντά», την τεχνητή, συνθηματική 'γλώσσα' των ομοφυλόφιλων, που φαίνεται ότι, μαζί με τη 'γλώσσα' των πορνών, είχε κοινές ρίζες στη ρομανί. Βλ. Κατερίνα Χριστοπούλου, *Μια λεξικολογική προσέγγιση στο περιθωριακό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής*, διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2016, και Ηλίας Πετρόπουλος, *Καλιαρντά*, εκδόσεις Νεφέλη, 2010.

εις Αλητεϊαν Εκδότων Ανηλίκων και η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων αναλάμβαναν ακόμη την εύρεση καταλυμάτων για όσες ανήλικες θα βρίσκονταν να καταλήγουν στα Βούρλα.¹⁹³ Το *Εμπειρικό Αναμορφωτικό Σχολείο Θηλέων*, επίσης, είχε ιδρυθεί ήδη από 1920 «για τα κορίτσια που συλλέγονται από την αλητεία, την επαιτεία και την πορνεία», με σκοπό την ηθική αναμόρφωση των κοριτσιών μέσω της «τίμιας εργασίας», τη μάθηση και εξάσκηση δηλαδή στις οικιακές εργασίες, στη ραπτική γυναικείων φορεμάτων, κατασκευή γυναικείων καπέλων κ.ά.¹⁹⁴ Όταν κάποια γυναίκα κατέληγε να δηλώνεται πόρνη, αυτή είχε τη δυνατότητα να ασκεί ελεύθερα το επάγγελμά της, με την προϋπόθεση ότι δεν το ασκούσε κρυφά, ότι υποβαλλόταν εκούσια σε συχνές εξετάσεις, και δεν ασκούσε το επάγγελμα ομαδικά ή προκλητικά προς τη δημόσια αιδώ.¹⁹⁵ Εδώ συναντάμε και την επιτομή της κοινωνικής πρακτικής που ήθελε την πόρνη να διακανονίζεται από μόνη της, σε θέματα υγείας, ηθικής και αυτό-περιθωριοποίησης.

Η αστυνομία κατάφερε να περιορίσει βαθμιαία τον αριθμό των πορνείων στην Αττική μέσα από το κλείσιμο οίκων ανοχής εξαιτίας υγειονομικών παραβάσεων, την άρνηση παροχής νέων αδειών για πορνεία, και τον εντοπισμό και το κλείσιμο «μυστικών πορνείων», βασιζόμενη σε καταγγελίες γειτόνων της περιοχής. Ο Κουτσομάρης υπήρξε εντέλει ένας από τους βασικούς παράγοντες για την αλλαγή της κατάστασης και την επίτευξη του κλεισίματος της πλειονότητας των οίκων ανοχής των Αθηνών την περίοδο της θητείας του ως διευθυντή του Τμήματος Ηθών και Λεσχών της Γενικής Ασφάλειας (1927 – 1931). Ο ίδιος, μέσα από μια συστηματική καταγραφή ποσοτικών στοιχείων, με τη βοήθεια της στατιστικής, διαμόρφωσε αντίληψη αναφορικά με τα αίτια που οδηγούσαν μια γυναίκα στην πορνεία, καταλήγοντας στο ότι αυτά ήταν κοινωνικά και ταξικά, καθώς, όπως ανέφερε, τα φτωχά, λαϊκά στρώματα ανανέωναν την προσφορά σε κοινές γυναίκες: τα «παιδιά του λαού μας, της φτωχολογιάς», γυναίκες που πρωτίτερα είχαν δραστηριοποιηθεί ως υπηρέτριες, εργάτριες, μοδίστρες, σερβιτόρες, στην πλειοψηφία τους εντελώς αναλφάβητες.¹⁹⁶ Συγχρόνως, αναγνώριζε το ρόλο του άντρα στο εμπόριο του πληρωμένου έρωτα: «Η φτώχεια ρίχνει τις γυναίκες στην πορνεία, ενώ ο πλούτος των ανδρών ζητάει να την εκμεταλλευτεί. Γιατί και ο πολύς πλούτος σπρώχνει τους άνδρες στην ακολασία και τη διαφθορά»: «εκείνες ίσα-ίσα που έχουν ανάγκη από περισσότερη κοινωνική προστασία και όχι δίωξη».¹⁹⁷ Ως αντιπρόταση στον διακανονισμό, θεωρούσε προτεραιότητα τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της γυναίκας με την εξασφάλιση της ικανοποιητικής αμοιβής, και την θεσμοθέτηση μέτρων κοινωνικής πρόνοιας.

Ο Κουτσομάρης, σε συνεργασία με τη βρετανική αποστολή και τον ΣΕΔΓ, κατέθεσε σχέδιο νόμου στο υπουργείο, διαμορφωμένο σύμφωνα με τις παραπάνω αντιλήψεις, με σκοπό την κατάργηση του κρατικού διακανονισμού, την καθιέρωση αυτεπαγγέλτου δίωξης κατά σωματεμπόρων και προαγωγών, ίδρυση λαϊκών ιατρείων για την εξέταση των κοινών γυναικών και οίκων εργασίας.¹⁹⁸ Επίσης, ο ίδιος εισηγήθηκε τη δημιουργία του Ταμείου Αλληλοβοηθείας

¹⁹³ Φωτάκης, σ. 219.

¹⁹⁴ Ζ. Ρώτα, «Το Εμπειρικό Αναμορφωτικό Σχολείο», *Ελληνίς*, 1934, σ. 93.

¹⁹⁵ Φωτάκης, σ. 216.

¹⁹⁶ Τα στοιχεία αυτά εξετάζει αναλυτικά στην ομιλία του *Η γυναίκα, θύμα σωματεμπορίας: οι ευθύνες του κράτους και της κοινωνίας*, εκδ. οίκος Αστήρ Αλ.&Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα, 1963. Βλ. και Αρχείο Κουτσομάρη στο Ε.Λ.Ι.Α. Εκεί δημοσιεύονται αριθμοί και στατιστικά στοιχεία αναφορικά με την καταγωγή, την πρότερη απασχόληση, την ηλικία και άλλους άξονες της ζωής της κάθε πόρνης, δεδομένα που ο Κουτσομάρης είχε συλλέξει κατά τη θητεία του στο Τμήμα Ηθών.

¹⁹⁷ Στο ίδιο.

¹⁹⁸ Φωτάκης, 217, και Ε.Λ.Ι.Α., Αρχείο Κουτσομάρη, ό. π., Φάκελος 88/2, Κοινά Γυναίκες.

Ασέμων Γυναικών, για τη στήριξη ηλικιωμένων και αποσυρμένων από το επάγγελμα πορνών (1927).¹⁹⁹ Από τη συνολική εξέταση της δράσης της Αστυνομίας Πόλεων ως προς τη διευθέτηση της πορνείας, εύλογα προκύπτει το ερώτημα κατά πόσο η αστυνομία επιθυμούσε την εξυγίανση των συνθηκών ζωής και εργασίας των πορνών ή μάλλον την εκκαθάριση του συνόλου του κοινωνικού περιθωρίου από παρακμιακά στοιχεία, και εντέλει την κατάργηση όχι μόνο των οίκων ανοχής, αλλά μάλλον της ίδιας της πορνείας.

Ανακεφαλαίωση και συμπεράσματα

Η εξέταση του λόγου για την πορνεία και τα συστήματα αλήθειας που συστήνουν οι λογοθετικές πρακτικές που εξετάσαμε μάς δίνουν μια πλούσια εικόνα γύρω από τα συστήματα γνώσης που διεκδίκησαν εξουσία πάνω στο σώμα της πόρνης. Όπως είδαμε παραπάνω, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντικείμενο εξέτασης το φαινόμενο της πορνείας είναι άμεσα συνδεδεμένος με ένα σύνολο λογοθετικών πρακτικών, από το οποίο η παρούσα εργασία δε θα μπορούσε να ξεφύγει. Εδώ προσπαθήσαμε να καταστήσουμε σαφές ότι οι λογοθετικές πρακτικές που αφορούν την πορνεία ποικίλουν και διεκδικούν γνώση και εξουσία από και προς το σώμα της γυναίκας.

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, είναι χαρακτηριστικό ότι η πολιτική του διακανονισμού κυριάρχησε για χρόνια και σε διεθνές επίπεδο ως λύση απέναντι στο ζήτημα διευθέτησης της πορνείας, με τρόπο που κρατούσε μεν την πόρνη μακριά από την οικογενειακή, αστική πραγματικότητα, εξασφάλιζε δε την εγγύτητά της με τον ανδρικό πληθυσμό, όταν αυτή ήταν αναγκαία για την «εκτόνωση των ανδρικών σεξουαλικών ενστίκτων». Μέσα από τον βιοϊατρικό λόγο, τις θεωρητικές κοινωνικοπολιτικές προσεγγίσεις αλλά και τους επίσημους νόμους του κράτους, ο διακανονισμός εκπορεύτηκε και ταυτίστηκε με το αφήγημα που ήθελε, μεταξύ άλλων, την πόρνη διαβλημένη, επικίνδυνη για την υγεία και την ηθική της κοινωνίας, και περιθωριοποιημένη, συγχρόνως, όμως, και απαραίτητη για τη διατήρηση της κανονικότητας της πατριαρχικής τάξης πραγμάτων. Προσπαθήσαμε, επίσης, να περιγράψουμε τις συνθήκες ζωής των πορνών στα Βούρλα, των γυναικών που ειδώθηκαν ως «κοινωνική παραφρονία», ως όντα με περιορισμένα δικαιώματα και επαυξημένες υποχρεώσεις. Η σεξουαλικότητά τους διαμόρφωσε την αντίληψη ότι ολόκληρη η ύπαρξή τους, η κοινωνική και πολιτική υπόστασή τους, ήταν κατώτερη και εκφυλισμένη. Το αφήγημα των «εκφυλισμένων όντων», όπως ορίζονταν ένα σύνολο ανθρώπων με μια σειρά χαρακτηριστικών που παρέκκλιναν από το κοινωνικά «κανονικό» μοντέλο, όφειλαν να συγκεντρωθούν και να απομονωθούν για το καλό των υπολοίπων.

Την εποχή που εξετάζουμε, και φαινομενικά στον αντίποδα της παραπάνω κοινωνικής πρακτικής, διαμορφώθηκε και σταδιακά κορυφώθηκε το αίτημα του καταργητισμού. Όπως ήδη αναφέραμε, τη δεκαετία του 1920 και 1930 τα σχετικά αιτήματα αναφορικά με την κατάργηση των οίκων ανοχής άρχισαν να πυκνώνουν. Είναι χαρακτηριστικό, όμως, ότι με το κίνημα του καταργητισμού συνασπίστηκαν φωνές με διαφορετικές αφετηρίες, ποικίλες πολιτικές ατζέντες και προτεινόμενες λύσεις στο πρόβλημα της διττής ηθικής του διακανονισμού. Στην εργασία προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τη σχέση της προσφυγικής κρίσης του 1922 με την όξυνση των

---

¹⁹⁹ Βλ. Έκθεση Γκαλίτσι στο UN Library and Archives S175/30/02 “Traffic in Women and Children – Enquiry – Greece”.

καταργητικών διεκδικήσεων και τον κομβικό ρόλο των Βούρλων, με το διπλό κλείσιμο του συγκροτήματος να πυροδοτεί τον σχετικό δημόσιο διάλογο.

Η αναπαράσταση της γυναίκας ως θύματος σωματεμπορίας και ως θύματος της βίας της κοινωνίας κυριάρχησε στον φεμινιστικό λόγο γύρω από την ανάγκη απελευθέρωσης της πόρνης από το κλειστό σύστημα των οίκων ανοχής. Οι φεμινίστριες της εποχής, σε μια προσπάθεια ανάδειξης της δυσμενούς θέσης της γυναίκας στην πατριαρχική τάξη πραγμάτων, άρχισαν να αντιλαμβάνονται τις συνθήκες άσκησης της πορνείας ως την επιτομή της διττής ηθικής του νόμου. Σε συνδυασμό με τη διεθνή κινητοποίηση επί του θέματος και σε άμεση συνάρτηση με τις δραστηριότητες της Κοινωνίας των Εθνών, ο φεμινιστικός λόγος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας περιέλαβε στα αιτήματά του και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των γυναικών του αγοραίου έρωτα. Η στροφή του βλέμματος στον θύτη, τον σωματέμπορα και τον αγαπητικό, καθόρισε τις λογοθετικές πρακτικές και την πολιτική ατζέντα του κινήματος.

Στον χώρο της λογοτεχνίας, η αναπαράσταση της πόρνης έλαβε συμβολικές διαστάσεις, εκφράζοντας για την αριστερή, σοσιαλιστική διανόηση του Μεσοπολέμου τον ξεπεσμό της αστικής τάξης. Η αναπαράσταση της πόρνης λειτούργησε ως καθρέφτης της κοινωνίας, αναδεικνύοντας την ευθύνη της τελευταίας στη διάβρωση των ανθρώπινων αξιών και την ανάγκη αποκαθίλωσης του καπιταλιστικού συστήματος που υπέθαλπε τη βία και την εκμετάλλευση. Στα πιο ύστερα δείγματα λόγου που εξετάσαμε, και συγκεκριμένα στα άρθρα της Λιλίκας Νάκου, εντοπίζουμε μια διάθεση ολιστικότερης αποτύπωσης της ζωής της πόρνης, και μια προσπάθεια να αναδειχθούν οι καθημερινές πτυχές του βίου της, το παρελθόν, το παρόν της, τα συναισθήματά της. Η αναπαράσταση αυτή επανέφερε την πόρνη σε ανθρώπινα μέτρα, απομακρύνοντάς τη από τις τερατόμορφες αναπαραστάσεις του 19^{ου} αιώνα. Η ανθρώπινη δυστυχία τονίζεται στο σύνολο των λογοτεχνικών αναπαραστάσεων, όμως μας είναι ασαφές αν πηγή αυτής της δυστυχίας είναι ο εγκλεισμός της πόρνης σε οίκο ανοχής ή μάλλον η ίδια η ανάμειξή της στο χώρο του αγοραίου έρωτα.

Ξαφνιάζει ίσως η αναγνώριση της δυσμενούς θέσης της πόρνης και από τις αστυνομικές δυνάμεις της εποχής. Το γεγονός αυτό, όμως, δεν αποτέλεσε μια πράξη μονάχα με αγαθά ανθρωπιστικά κίνητρα. Ο αγώνας ενάντια στη σωματεμπορία ταυτίστηκε με μία προσπάθεια αστυνόμευσης του συνόλου του κοινωνικού περιθωρίου με πρόσημο την προστασία των πολιτών. Ο αγώνας ενάντια στην παράνομη εκμετάλλευση του σώματος της πόρνης, ενάντια, δηλαδή, στη σωματεμπορία και στο φαινόμενο των αγαπητικών, που καπηλεύονταν τα έσοδα της εργασίας της, ταυτίστηκε με μια ευρύτερη προσπάθεια «εκκαθάρισης» των κοινωνικών παθογενειών που σχετίζονταν με τα πορνεία. Στο στόχαστρο τέθηκαν η εμπορία και χρήση ναρκωτικών, και η κάθε είδους παράνομη δραστηριότητα. Με αφορμή τα παραπάνω, το σύνολο του κοινωνικού περιθωρίου τέθηκε υπό παρατήρηση και δίωξη από την αστυνομία.

Πέρα από την συνεχή παρατήρηση του χώρου αυτού με εξορθολογισμένα μέσα και μέθοδο, η νεοσύστατη Αστυνομία Πόλεων προέτρεπε τις πόρνες να συμμορφώνονται απόλυτα με τις προσταγές του νόμου, διεκδικώντας τα διακανονιστικά μέτρα να μην επιβάλλονται από εξωτερικούς παράγοντες, αλλά να εμπεδωθούν και να εφαρμόζονται με προσωπική τους πρωτοβουλία. Αναγνωρίζοντας την ύπαρξή τους ως κίνδυνο για την κοινωνία, προτρέπονταν να ενσωματώσουν εντός τους την εξουσία που μέχρι πρότινος ασκούσαν εκτός τους, γεγονός που,

κατά τον Foucault, αποτελεί την πιο ολοκληρωμένη μορφή άσκησης εξουσίας. Παράλληλα στα παραπάνω, οι πολλαπλές προσπάθειες της Αστυνομίας Πόλεων να «αποκαταστήσουν» ηθικά τις παράνομες πόρνες, με την εύρεση «τίμιας εργασίας», σε συνδυασμό με τις πολλαπλές και στοχευμένες διώξεις που ασκήθηκαν σε άλλους παράγοντες του κοινωνικού περιθωρίου μάς παραπέμπουν εντέλει στην υπόθεση ότι τα μέτρα αυτά αποσκοπούσαν όχι μόνο στην κατάργηση των οίκων ανοχής και της προστασίας των γυναικών, αλλά μάλλον στην κατάργηση της ίδιας της πορνείας, αναγνωρίζοντάς τη ως βασικό στέλεχος του κοινωνικού περιθωρίου που τίθετο υπό δίωξη.

Η μεταξική δικτατορία και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος διέκοψαν βίαια την εξέλιξη του σχετικού διαλόγου στα ελληνικά πράγματα. Θα άξιζε, πιστεύουμε, όμως, μια βαθύτερη διερεύνηση των λογοθετικών πρακτικών γύρω από το σώμα της πόρνης, όπως αυτές εξελίχθηκαν κατά την Κατοχή, και ιδιαίτερα κατά την μετεμφυλιακή περίοδο του 1950 και 1960.

Αρχειακές πηγές

«Instruction concernat les filles publiques et les maisons de débauche», Γ.Α.Κ., Οθωνικό Αρχείο, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 143 [1834].

ΦΕΚ Α' 157/25.08.1922, Ν. 3032/22, «Περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών», Αθήνα, σ. 992, επί Βασιλέως Κωνσταντίνου.

ΦΕΚ Α' 109/30.04.1923, «Περί του τρόπου της συνθέσεως της κατά τον νόμον 3032 περί των μέτρων προς καταπολέμησιν των αφροδισίων νοσημάτων, ως και περί ασέμων γυναικών Κεντρικής Επιτροπής», σ. 769-770, και «Περί τοπικών Επιτροπών και ληπτέων μέτρων προς εφαρμογήν του νόμου 3032 'περί ασέμων γυναικών κλπ.'», σ. 770-772, Αθήνα, επί Βασιλέως Γεωργίου Β'.

Γ.Α.Κ. φάκελος Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων Θηλέων, GRGSA-CSA- ADM162.01.

UN Library and Archives S175/30/02 "Traffic in Women and Children – Enquiry – Greece".

Αρχείο Αριστοτέλη Κουτσουμάρη, Ε.Λ.Ι.Α.

Κείμενα και φυλλάδια

Alexandre Parent-Duchâtelet, *De la Prostitution dans la ville de Paris, considérée sous le rapport de l'hygiène publique, de la morale et de l'administration*, Chez J. – B. Bailliere, Παρίσι, 1836.

Cesare Lombroso, Guglielmo Ferrero, *La donna delinquente: la prostituta e la donna normale*, Editori L. Roux e C., 1893.

Αθανάσιος Τραχίλης, *Υγιεινή του συφιλιδικού*, 1907.

Γεώργιος Θ. Φωτεινός, *Σωθήτε από τα αφροδίσια πάθη, σύφιλι, βλενόρροια, μαλακά έλκη: συμβουλαί δια τους αρρώστους και δια τους υγιείς*, 1921, με έξοδα του Υπουργείου Εσωτερικών Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας και Δημόσιας Αντιλήψεως. Επανέκδοση το 1939.

Άγγελος Δόξας, «Άλλοι φεύγουν κι άλλοι έρχονται», *Εύα*, τ. 38, 1923.

Άγγελος Δόξας, «Η κατάρα της αμαρτίας», *Εύα*, τ. 41, 1923.

Χρίστος Σ. Ευαγγέλου, *Ο κίνδυνος των αφροδισίων νόσων: Πρακτικά συμβουλαί προς προφύλαξιν*, Τυπογραφείο Κορωναίου, Αθήνα, 1924.

Ν.Ν. Δρακουλίδης, *Ιστορική και Κοινωνική επισκόπησις της πορνείας από διεθνούς και ελληνικής απόψεως*, Βιβλιακά καταστήματα Γεωργίου Η. Καλέργη, Αθήναι, [1929].

Εμμανουήλ Φωτάκη, *Η εγκληματούσα γυναίκα: Μελέτη ψυχολογική, κοινωνιολογική και εγκληματολογική*, Οίκος Α. Κασσιγόνη, Αλεξάνδρεια-Αθήνα 1932.

Αριστοτέλης Κουτσουμάρης, *Η γυναίκα, θύμα σωματεμπορίας: οι ευθύνες του κράτους και της κοινωνίας*, εκδ. οίκος Αστήρ Αλ.&Ε. Παπαδημητρίου, Αθήνα, 1963.

Σπύρος Λεωτσάκος, *Αστυνομικά Χρονικά*, XVIII, 1963.

Σπύρος Λεωτσάκος, *Αστυνομικά Χρονικά*, XVII, 1963.

Τύπος και περιοδικά

Σημαία, «Τα αδέσποτα», 25.20.1922.

Βραδυνή, 28.05.1924.

Μανώλης Κανελλής, *Κατακάθια*, 1924.

Κωστής Μπαστιάς, «Το πουλί της νύχτας», *Δημοκρατία*, 01.01- 08.05.1925.

H. Wilson Harris, *Human Merchandise: A Study of the International Traffic in Women*, 1928.

Τ.Κ. Ντόκος, «Εξ αφορμής των αστυνομικών εκθέσεων περί των ηθών», *Ακρόπολις*, 17 – 22.03.1929.

Γεώργιος Θ. Φωτεινός, «Οι δυσώνυμοι οίκοι να κλείσουν αλλά δια κοινωνικούς λόγους», *Ακρόπολις*, 08-10.07.1930.

«Η στήλη των προσφύγων: πρόσφυγες Δραπετσώνας», *Ακρόπολις*, 06.01.1930.

Γαλάτεια Καζαντζάκη, «Αμαρτωλό», *Πρωτοπόροι*, τ.4, Απρίλιος 1931, σ.124.

Χ-ΟΥ, «Μια ματιά εις την γείτονα πόλιν: ο Πειραιεύς που εγκαταλείφθη στην τύχην του – Μια ηρωϊκή προσπάθεια της ‘Εσπερινής’», *Εσπερινή*, 05.10-17.10.1931.

Μανώλης Κανελλής, «Βούρλα, το κάτεργο των ιερόδουλων: μια ματιά στον Άδη της ηδονής και του θανάτου», *Ανεξάρτητος*, 12.11.1933.

Σπύρος Κ. Τραυλός, «Μια ρεαλιστική έρευνα: ο υπόκοσμος του Πειραιώς», *Ελληνικόν Μέλλον*, 26.06-07.07.1934.

Λιλίκα Νάκου, «Εικόνες από την τραγωδία της ζωής – Μια Ελληνίς διανοούμενη εν μέσω των γυναικών της αμαρτίας – Μια έρευνα της δεσποινίδος Λιλίκας Νάκου», *Ακρόπολις*, 16-19.02.1936.

Θωμάς Βελλιανίτης, «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 19, 1925.

Γεώργιος Πάγκαλος, «Σωματεμπορία και Κρατικός διακανονισμός», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 19, 1925.

Γαλάτεια Καζαντζάκη, «Η γυναίκα εγκληματίας», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 16, 1925.

Μαρία Σβώλου, «Η σωματεμπορία γυναικών και η Κοινωνία των Εθνών», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 17, 1925.

Μαρία Σβώλου, «Για την κατάργηση του κρατικού διακανονισμού», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 117, 1930.

Μαρία Σβώλου, «Η σωματεμπορία και η Κ.Τ.Ε.», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 142, 1931.

Αύρα Θεοδωροπούλου, «Κοινό Μυστικό», *Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 55, 1927.

Ellen Hörup, «Η σωματεμπορία και η Κοινωνία των Εθνών», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, μτφρ. Μ. Χατζηδάκη, τ. 71, 1928.

Ανυπόγραφο, «Και πάλι το ζήτημα των οίκων», *Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 119, 1930.

Αύρα Θεοδωροπούλου, «Επικερδείς Επιχειρήσεις», *Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 120-121, 1930.

Αλμπέρ Λόντρ, «Οι υπεύθυνοι είμαστε μεις», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, μτφρ. Φ.Π., τ. 174, 1933.

Αύρα Θεοδωροπούλου, Α. Θεολογίτου, «Για την ανασύσταση των οίκων», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 169-170, 1933.

«Για την κατάργηση του διακανονισμού», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 171, 1933.

«Οι οίκοι ανοχής και η διεθνική σωματεμπορεία», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 172-173, 1933.

Επίκαιρα, *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τ. 199-200, 1936.

Ζ. Ρώτα, «Το Εμπειρικό Άσυλον», *Ελληνίς*, 1934, σ. 93.

Βιβλιογραφία

Ewald, Francois, *Ιστορία του Κράτους Πρόνοιας*, Gutenberg, 2000.

Foucault, Michel, *Επιτήρηση και Τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, εκδόσεις Πλέθρον, 2011.

Foucault, Michel, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η βούληση για γνώση*, εκδόσεις Πλέθρον, 2011.

Foucault, Michel, *Η Αρχαιολογία της Γνώσης*, εκδόσεις Πλέθρον, 2017.

Αβδελά, Έφη & Ψαρρά, Αγγελική, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια ανθολογία*, Εκδόσεις Γνώση, 1985.

Αμπατζή, Λιόπη, *Ποτό για Παρέα: σεξουαλική διασκέδαση στη σύγχρονη Ελλάδα*, Εκδόσεις Κέδρος, 2009.

Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη, «Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμη στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου», *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, επιμ. Τάσος Σακελλαρόπουλος, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Έφη Αβδελά, Δελβερούδη Ελίζα Άννα, Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Σωκράτης Πετμεζάς, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 335-364.

Αστρινάκη, Ράνια, Χαντζαρούλα, Ποθητή & Αθανασίου, Αθηνά, *Μελέτες για το φύλο στην ανθρωπολογία και την ιστορία*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2011.

Βαμβακάρης, Μάρκος, *Αυτοβιογραφία*, επιμ. Αγγελική Βέλλου-Κάιλ, εκδόσεις Παπαζήση, 1978.

Βαρβούνης, Μανόλης Γ. & Κούζας, Γιώργος Χ., *Εισαγωγή στην αστική λαογραφία: θεωρητικές προσεγγίσεις – μεθοδολογία -θεματικές*, εκδόσεις Παπαζήσης, 2019.

Γιάννη Ζαϊμάκη, «Καταγωγή ακμάζοντα» στον Λάκκο Ηρακλείου: *Παρέκκλιση, πολιτισμική δημιουργία, ανώνυμο ρεμπέτικο (1900-1940)*, εκδόσεις Πλέθρον, 2008.

Γιαννιτσιώτης, Γιάννης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά (1860-1910)*, εκδόσεις Νεφέλη, 2006.

Δημητριάδου, Χριστίνα, *Η πορνεία στη Μεσοπολεμική και Μεταπολεμική Θεσσαλονίκη: Κοινωνικές διαστάσεις και κρατικές πολιτικές ελέγχου*, διπλωματική εργασία, ΠΑΜΑΚ, 2022.

Δοξιάδης, Κύρκος, «Η μέθοδος του Φουκώ» στο «Αφιέρωμα στον Φουκώ», *Νέα Εστία*, έτος 85, τ. 169, τχ. 1843, Απρίλιος 2011, σ. 630 – 637.

Δρίκος, Θωμάς, *Η πορνεία στην Ερμούπολη τον 19ο αιώνα (1820-1900)*, Εν Σύρω, 2017.

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica.

Ζαφείρης, Χρίστος, *Ο έρωσ σκέπει την πόλη: ερωτική τοπογραφία Θεσσαλονίκης*, Εξάντας, 1993.

Η αρχιτεκτονική του Θεοφίλου Χάνσεν, επιμ. Κασιμάτη, Μ., Πανέτσος, Γ. Α., Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών και Μουσικής Β. & Μ. Θεοχαράκη, Αθήνα 2014.

Θεοδώρου, Βασιλική & Λούκος, Χρηστός, «'Οικεία βουλήσει και καθ' υπόδειξιν προσελθούσες': από τα μητρώα ασθενών του Νοσοκομείου Συγγρού στις σεξουαλικές συμπεριφορές ανδρών και γυναικών τη δεκαετία του 1930», *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, Θεμέλιο, 2020, σ. 37-58.

Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα, επιμ. Δήμητρα Βασιλειάδου, Γλαύκη Γκότση, Θεμέλιο, 2020.

Καββαδίας, Νίκος, *Βάρδια*, Άγρα, 2011.

Καββαδίας, Νίκος, *Μαραμπού*, Άγρα, 2011.

Καλογιάννη, Ελένη, *Η σύφιλη: προνεωτερικές αφηγήσεις περί νοσηρής σεξουαλικότητας*, εκδόσεις Ταξιδευτής, 2008.

Καραγάτσης, Μ., *το «10»*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1964.

Καρδαμίτση-Αδάμη, Μάρω, *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923: η τέχνη του κλασικού*, Εκδόσεις Μέλισσα, 2006

- Κασιμάτη, Μαριλένα Ζ., *Αναμνήσεις του Ερνστ Τσίλλερ*, Εκδόσεις Εστία, 2021.
- Κόκκινος, Γιώργος, «Άξια» και «ανάξια» ζωή, *Ευγονική, εκφυλισμός, βιοπολιτική: ο γιατρός στο ρόλο του κοινωνικού θεραπευτή και εθνικού αναμορφωτή*, Ταξιδευτής, 2021.
- Κοντοκόστας, Κίμων & Κουσουλής, Αντώνης, *Η σύφιλη στην Ιστορία και στις Τέχνες*, Εκδόσεις Παρισιάνος Β. Γιάννης, 2008.
- Κορασίδου, Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*, τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, 2000.
- Κορασίδου, Μαρία, *Όταν η αρρώστια απειλεί: επιτήρηση και έλεγχος της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, 2002.
- Κυραμαργιού, Ελένη, *Δραπετσώνα 1922-1967: Ένας κόσμος στην άκρη του κόσμου*, Βιβλιοπωλείο ΠΕ, 2019.
- Κωστής Γκοτσίνας, *Επί της ουσίας: Ιστορία των ναρκωτικών στην Ελλάδα (1875 – 1950)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2021.
- Λάζος, Γρηγόρης, *Πορνεία και διεθνής σωματεμπορία στην σύγχρονη Ελλάδα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, 2002.
- Λεξικόν Νομικής, Διοικήσεως και αστυνομίας*, επιμ. Δημητράκος, Δημήτριος, τ. Α-Ε, Έκδοσις εφημερίδος «Νέος Κόσμος», Αθήνα 1934.
- Λιλίκα Νάκου: Μελετήματα*, Βιβλιοθήκη Τράπεζας Αττικής, 2003.
- Μουλλάς, Παναγιώτης, *Η μεσοπολεμική μας πεζογραφία: Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Α', Αθήνα, Εκδόσεις Σοκόλης, 1996.
- Μπακουνάκης, Νίκος, *Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ: Η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Πόλις, 2014.
- Μπακουνάκης, Νίκος, *Δημοσιογράφος ή ρεπόρτερ: Η αφήγηση στις ελληνικές εφημερίδες 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Πόλις, 2014.
- Μπαστιάς, Γιάννης, *Ο Κωστής Μπαστιάς στα χρόνια του Μεσοπολέμου*, τόμος Α' & Β', Εκδοτική Αθηνών, 1997.
- Μπελαβίλας, Νίκος, *Ιστορία της πόλης του Πειραιά 19^{ος} και 20^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2021.
- Μπελαβίλας, Νίκος, *Ιστορία της πόλης του Πειραιά: 19^{ος} και 20^{ος} αιώνας*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2021.
- Μπισχινιώτη, Δέσποινα, *Σεξουαλικότητα, σχέσεις εξουσίας και σωματικές εν-γραφές σε πεζά λογοτεχνικά κείμενα της δεκαετίας του 1920*, μεταπτυχιακή εργασία ΑΠΘ, 2014, διαθέσιμο από: academia.edu.
- Νάκου, Λιλίκα, *Το χρονικό μιας δημοσιογράφου*, Δωρικός, Αθήνα, 1980.
- Ντουνιά, Χριστίνα, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1996.

Πανάγος, Χρήστος, *Ο Πειραιεύς: οικονομική και ιστορική έρευνα από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*, εκδόσεις «Άλφα» Ι.Μ. Σκαζίκη, 1949.

Πανσέληνος, Ασημάκης, *Τότε που ζούσαμε*, Κέδρος, 1974,

Παπαϊωάννου, Μ.Μ., *Από τον Ψυχάρη στον Γληνό*, Φιλιππότης, 1986.

Παπαϊωάννου, Σπύρος & Βλησίδης, Κώστας, *Το φρικτόν τέμενος της αμαρτίας: το πορνείο των Βούρλων Δραπετσώνας μέσα από γραπτές πηγές – ιχνηλάτηση του τόπου και του χρόνου των «Βούρλων» της Δραπετσώνας*, Ινστιτούτο Μελέτης Τοπικής Ιστορίας και Επιχειρήσεων, Αθήνα, 2022.

Παπαϊωάννου, Σπύρος, Βλησίδης, Κώστας, *Το φρικτόν τέμενος της αμαρτίας*, Α' & Β' μέρος, Ινστιτούτο Μελέτης της Τοπικής Ιστορίας και της Ιστορίας των Επιχειρήσεων (Ι.Μ.Τ.Ι.Ι.Ε.), Πειραιάς, 2022.

Παπαρούση, Μαρίτα, «Σεξουαλικότητα και σχέσεις εξουσίας: Το σώμα της πόρνης στο έργο του Πέτρου Πικρού», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τχ. 26, Μάιος-Αύγουστος 2004, σ. 174-186.

Περπατώντας στη Δραπετσώνα του Μεσοπολέμου <https://synoikismoι.eie.gr/> (τελευταία επίσκεψη: 15.06.2024).

Πετρινώτη, Ξανθή, «Ο Αγώνας της Γυναίκας: Ένας παλαιομοδίτικος τίτλος για ένα μοντέρνο περιοδικό», 2006, https://www.gender.panteion.gr/gr/arxeia_agonas.php (τελευταία επίσκεψη: 15.06.2024).

Πετρόπουλος, Ηλίας, *Καλιαρντά*, εκδόσεις Νεφέλη, 2010.

Πετρόπουλος, Ηλίας, *το μπουρδέλο: ήτοι, λαογραφική πραγματεία περί των εν Ελλάδι οίκων ανοχής και του πληρώματος αυτών*, εκδόσεις γράμματα, 1980.

Πισιμίσης, Βασίλης, *Βούρλα – Τρούμπα: μια περιήγηση στον χώρο του περιθωρίου και της πορνείας του Πειραιά (1840-1968)*, Μωβ Εκδόσεις, 2010.

Πισιμίσης, Βασίλης, *Βούρλα, Τρούμπα, Λιμάνι: Χώρος μνήμης του πειραιϊκού περιθωρίου στον 20ο αιώνα*, Μωβ Εκδόσεις, 2022.

Προσφυγικές γειτονιές του Πειραιά: Από την ανάδυση στην ανάδειξη της ιστορικής μνήμης, επιμ. Δημήτρης Δημητρόπουλος, Νίκος Μπελαβίλας, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2018.

Ράλλη, Ιωάννα, *Δημόσια Υγεία στην Αθήνα κατά την περίοδο 1870-1920*, διδακτορική διατριβή ΕΚΠΑ, 2019.

Ροδίτη, Βασιλική, *Από τα Βούρλα στην Τρούμπα: Συνυφάνσεις σεξουαλικότητας και κυριαρχίας στον αστικό χώρο*, μεταπτυχιακή εργασία Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2016.

Σειραγάκης, Μανώλης, «Ο υπόκοσμος ως 'άλλος' στο θέατρο πρόζας του Μεσοπολέμου: Το πουλί της νύχτας του Κωστή Μπαστιά στο Θέατρο Κοτοπούλη (1924)», *Θέατρο και Ετερότητα: θεωρία, δραματουργία και θεατρική πρακτική*, επιμ. Βελλιώτη-Γεωργοπούλου, Μ., Γεωργοπούλου, Β., Καραμάνου, Ι., Κοτζαμάνη, Μ., Μπλέσιος, Θ., Τσιάρας, Α., τ. Β', 2017, σ. 109-122.

Σώλου, Τέτη, *Κάτι να μείνει από μένα: Πόρνες στα Βούρλα*, Ars Libri , 2017, Εκδόσεις Περίπλους, 2022.

Τζανάκη, Δήμητρα, “Prostitution and «unfreedom» in the Interwar era”, *The Greek Review of Social Research*, τ. 150 (A), 2018, σ. 111–149.

Τζανάκη, Δήμητρα, «Πορνεία και ‘ανελευθερία’ στον Μεσοπόλεμο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 150 Α’, 2018, σ. 111-149.

Τζανάκη, Δήμητρα, *Φύλο και σεξουαλικότητα – Ξεριζώνοντας το ανθρώπινο 1801 – 1925*, Εκδόσεις Ασίνη, 2018.

Τζανάκη, Δήμητρα, *Ιστορία της [μη]κανονικότητας: η Σφίγγα πρέπει να αυτοκτονήσει. Ο Οιδίποδας επικρατεί*, Εκδόσεις Ασίνη, 2016.

Τζάνη, Β., Βούρλα Δραπετσώνας: Μορφές φυλάκισης και εγκλεισμού στον αστικό χώρο μεταπτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2020, https://issuu.com/akea/docs/1?utm_medium=referral&utm_source=akea2011.com

Κωνσταντίνος Τζιάρας, *Τα λαϊκά στρώματα στη Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου (1922-1940): κοινωνική και πολιτική διάσταση της φτώχειας*, διδακτορική διατριβή ΑΠΘ, 2017.

Τσιάμης, Κ., Βρυώνη, Γ., Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Ε., Τσακρής, Α., «Από την ιστορία της σύφιλης στην Ελλάδα: οι δύο πρώτοι ασθενείς του Νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός» (1910)», *Acta Microbiologica Hellenica*, τ. 58, αρ. 4, Οκτ. 2013, σ. 31-41.

Φωτάκης, Αχιλλέας, *Η δημιουργία της Αστυνομίας Πόλεων και η Βρετανική Αποστολή (1918-1932)* διδακτορική διατριβή ΕΚΠΑ, 2015.

Χαντζαρούλα, Ποθητή, *Σμιλεύοντας την υποταγή: οι έμμισθες οικιακές εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2012.

Χριστοπούλου, Κατερίνα, *Μια λεξικολογική προσέγγιση στο περιθωριακό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2016.

Agamben, Giorgio, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, 1998.

Chateaufort, Melinda, *Sex Workers Unite: A History of the Movement from Stonewall to SlutWalk*, Beacon Press, 2014.

Cocks, H. G., “Modernity and the self in the history of sexuality”, *The Historical Journal*, τ. 49, αρ. 4, Δεκ. 2006, σ. 1211-1227.

Corbin, Alain, *Les filles de noce: Misere sexuelle et prostitution (19e et 20e Siècles)*, Aubier Montaigne, 1978.

Donzelot, Jacques, *L’Invention du social: Essai sur le déclin des passions politiques*, Fayard, 1984.

Foucault, Michel, “Of Other Spaces”, *Diacritics*, μτφρ. Jay Miskowiec, τ. 16, αρ. 1, άνοιξη 1986, σ. 22-27.

Foucault, Michel, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978 – 79*, επιμ. Michel Senellart, palgrave macmillan, 2008.

Fyta, Anna, “Galatea Kazantzaki (Alexiou) (1884–1962): a modernist Greek author's decadent poetics”, *Feminist Modernist Studies*, τ. 4, αρ. 2, 2021, σ. 271-294.

García, Magaly Rodríguez, “The ILO and the Oldest Non-profession”, *The Lifework of a Labor Historian: Essays in Honor of Marcel van der Linden*, Brill, 2018.

Gorman, Daniel, “Empire, Internationalism, and the Campaign against the Traffic in Women and Children in the 1920s”, *Twentieth Century British History*, τ. 19, αρ. 2, 2007, σ. 186-216.

Hantzaroula, Pothiti, “Prostitution in Athens”, επιμ. Chaumont, J.-M., Rodriguez Garcia, M., Servais, P., *Trafficking in Women 1924-1926: The Paul Kinsie Reports for the League of Nations*, United Nations Publications, Geneva 2017, σ. 20-25: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210601566/read>

Harris, Victoria, “Sex on the margins: new directions in the historiography of sexuality and gender”, *The Historical Journal*, τ. 53, αρ. 4, Cambridge University Press, Δεκ. 2010, σ. 1085-1104.

Hart, Janet, “Tales from the Walled City: Aesthetics of Political Prison Culture in Post-War Greece”, *Comparative Studies in Society and History*, τ. 41, αρ. 3, Cambridge University Press, Ιούλιος 1999, σ. 482-509.

Herzog, Dagmar, *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*, Cambridge University Press, 2011.

Herzog, Dagmar, *Syncopated Sex: Transforming European Sexual Cultures*, *The American Historical Review*, τ. 114, αρ. 5, Oxford University Press, Δεκ. 2009, σ. 1287-1308.

Julia Kristeva, *Powers of Horror: An essay on Abjection*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1982.

Legg, Stephen, *Prostitution and the Ends of Empire: Scale, Governmentalities, and Interwar India*. Duke University Press, Durham, 2014.

Leppänen, Katarina, “Movement of women: Trafficking in the interwar era”, *Women's Studies International Forum*, τ. 30, 2007, σ. 523-533.

Mac, Juno & Smith, Molly, *Revoluting Prostitutes: The Fight for Sex Workers' Rights*, Verso, 2020.

Maksimowski, Sophie, “A Brief History of the Anthropology of Sexuality, and Theory in the Field of Women’s Sex Work”, *UWOJA*, τ. 20, αρ. 1, 2012.

Miller, Carol, *Lobbying the League: Women’s international organizations and the League of Nations*, διδακτορική διατριβή, University of Oxford, 1992.

Miller, Susan, *Disgust: the gatekeeper emotion*, Routledge, 2013.

Morefield, Jeanne, “‘Families of mankind’: British liberty, League internationalism, and the traffic in women and children”, *History of European Ideas*, τ. 46, αρ. 5, Routledge, 2020, σ. 681-696.

Pagratis, N., Tsiamis, C., Mandyla, M., Bampounis, C., Anoyatis-Pele, D., “Medical, demographical and social aspects of syphilis: the case of infected sex workers in Greece during Interwar”, *Giornale italiano di dermatologia e venereologia: organo ufficiale, Societa italiana di dermatologia e sifilografia*, τ. 149, αρ. 4, Αυγ. 2014, σ. 461-469.

Pliley, Jessica R., “Claims to Protection: The Rise and Fall of Feminist Abolitionism in the League of Nations' Committee on the Traffic in Women and Children, 1919–1936”, *Journal of Women's History*, τ. 22, αρ. 4, John Hopkins University Press, χειμώνας 2010, σ. 90-113.

Representation: Cultural Representations and Signifying Practices, επιμ. Stuart Hall, Sage Publications, 1997.

Rodríguez García, Maria, *The ILO and the Oldest Non-Profession*, Brill, 2018.

Sex in the City: A Global History of Prostitution, 1600s–2000s, επιμ. Magaly Rodríguez García, Lex Heerma van Voss, και Elise van Nederveen Meerkerk, Brill, 2017.

Sigel, Lisa Z., “Name Your Pleasure: The Transformation of Sexual Language in Nineteenth-Century British Pornography”, *Journal of the History of Sexuality*, τ. 9, αρ. 4, Οκτ. 2000, σ. 395-419.

Silvia Federici, *Caliban and the Witch: Women, The Body and Primitive Accumulation*, Autonomedia, 2004.

Spitzack, Carole, “Foucault’s political body in medical praxis”, *The Body in Medical Thought and Practice*, επιμ. Drew Leder, Springer, 1992, σ. 51-69.

Trafficking in Women 1924 – 1926: The Paul Kinsie Reports for the League of Nations, επιμ. Jean-Michel Chaumont, Magaly Rodríguez García, και Paul Servais, United Nations Publications, 2017.

Tzanaki, Demetra, “‘Sex Work is Work’: Greek Capitalism and the ‘Syndrome of Electra’, 1922-1918”, *Back to the ‘30s?: Recurring Crises of Capitalism, Liberalism, and Democracy*, palgrave macmillan, 2020, σ. 365-386.

Truong, Thanh-Dam, *Sex, Money, and Morality: Prostitution and Tourism in Southeast Asia*, Zed Books, 1990.

Vervenioti, Tasoula, “Charity and Nationalism: The Greek Civil War and the Entrance of Right-Wing Women into Politics”, *Right-wing Women: From Conservatives to Extremists Around the World*, επιμ. Paola Bacchetta, Margaret Power, Routledge, 2002, σ. 115-126.

Walkowitz, J. R. “Jack the Ripper and the Myth of Male Violence”, *Feminist Studies*, τ. 8, αρ. 3, 542-574, 1982.

Walkowitz, J. R. *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State*, Cambridge University Press, 1980.

